

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

ΤΑ ΠΑΤΕΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΣΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΤΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΩΣΤΑΛΟΥ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του
μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης
στην «Θρησκευτική Εκπαίδευση και Αγωγή»

Φεβρουάριος 2024

© ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, 2024

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία (ΜΔΕ), η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών: Θρησκευτική Εκπαίδευση και Αγωγή, και τα λοιπά αποτελέσματα αυτής αποτελούν συνιδιοκτησία του ΕΚΠΑ και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης και αναπαραγωγής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και τον συγγραφέα και το ΕΚΠΑ, όπου εκπονήθηκε η ΜΔΕ καθώς και την Επιβλέπουσα Καθηγήτρια και την Επιτροπή Αξιολόγησης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**ΤΑ ΠΑΤΕΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΣΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ**

ΤΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΩΣΤΑΛΟΥ

Τριμελής Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Ιωάννα Κομνηνού, Επίκουρη Καθηγήτρια

Μέλη: Σωτήριος Δεσπότης, Καθηγητής

Αθανάσιος Γλάρος, Καθηγητής

Φεβρουάριος 2024

«Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκεν»

Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος

Πρόλογος

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία με τίτλο «Τα πατερικά κείμενα στη σχολική θρησκευτική αγωγή στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θρησκευτική Εκπαίδευση και Αγωγή» του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευσιολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η σχολική Θρησκευτική Αγωγή αποτελεί βασικό άξονα των Ανθρωπιστικών Σπουδών και η παρουσία της στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κρίνεται αναγκαία. Ο χαρακτήρας και το περιεχόμενό της πρέπει να βασίζονται στα δύο θεμέλια της Ορθόδοξης Χριστιανικής διδασκαλίας, δηλαδή στην Αγία Γραφή και στην Ιερά Παράδοση. Βασικός εκφραστής αυτής της Παράδοσης αποτελεί η πατερική θεολογία, η οποία είναι αξονικής σημασίας για την επίτευξη των στόχων του μαθήματος των Θρησκευτικών. Είναι αναγκαίο να συνειδητοποιήσουμε τη βαρύτητα αυτής της ανεξάντλητης πηγής θεολογικής σκέψης των Πατέρων της Εκκλησίας και να την εντάξουμε στο μάθημα των Θρησκευτικών ως στοιχείου για την ποιοτική αναβάθμιση του μαθήματος.

Μέσα από το παρόν πόνημα καταβλήθηκε προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας των πατερικών κειμένων, αποσκοπώντας στην κατά το δυνατόν αρτιότερη διδασκαλία βασικών οντολογικών και κοσμολογικών ερωτημάτων. Ως μελέτη περίπτωσης, θέσαμε την πειραματική εφαρμογή για τη διδασκαλία της δημιουργίας του κόσμου και, συνεκδοχικά, της συμβολής της πατερικής θεολογίας για το συγκεκριμένο ζήτημα. Επιστήμη και Θεολογία εκφράζουν τις απόψεις τους πάνω σε αυτό το θέμα και φαίνονται να αντιπαρατίθενται και να συγκρούονται. Προσεκτικότερη, όμως, μελέτη και έρευνα φανερώνει τα διαφορετικά πεδία δράσης τους και συνεπώς την αλληλοσυμπλήρωσή τους. Η σοφία των Πατέρων της Εκκλησίας δε θα μπορούσε να μην συμβάλλει και σε αυτό το ζήτημα, οπότε θα αποτελούσε σφάλμα να μην εντάξουμε στη διδασκαλία τις θεολογικές τοποθετήσεις τους.

Στην προσπάθεια αυτή βρήκαμε πολύτιμους αρωγούς και συμπαραστάτες, τους οποίους

και ευχαριστούμε εκ βάθους καρδίας. Πρωτίστως, την εμπνεύστρια και ακάματη εργάτρια του εν λόγω Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών και επιβλέπουσα της παρούσας εργασίας κυρία Ιωάννα Κομνηνού, Επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικών του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στους Διδάσκοντες του Προγράμματος αλλά και στα μέλη της Τριμελούς Επιτροπής κυρίους Σωτήριο Δεσπότη, Καθηγητή, και Αθανάσιο Γλάρο, Καθηγητή. Πολύτιμοι συμπαραστάτες σε αυτή την πορεία γνώσεως στάθηκαν οι κ. κ. Γεώργιος Παπασίρος, Θεολόγος, Χρήστος Παλασκώνης, Φιλολόγος – υποψήφιος Διδάκτωρ και Ειρήνη Παντελόγλου, φιλόλογος, αλλά και ο Θεολόγος κ. Αναστάσιος Αθανασόπουλος, ο οποίος αποτέλεσε και το εναρκτήριο λάκτισμα για το ξεκίνημα αυτού του κοπιαστικού και συνάμα συναρπαστικού αγώνα. Εκφράζουμε ευχαριστίες, επίσης, στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, της Δημόσιας Κεντρικής Ιστορικής Βιβλιοθήκης Χίου «Κοραής» και της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Μητροπόλεως Χίου, Ψαρών και Οινουσσών «Άγιος Αγαπητός». Κλείνοντας, δε θα μπορούσαν να παραλειφθούν οι «δικοί μου» άνθρωποι, οικείοι και φίλοι, που παρείχαν αστείρευτη συμπαράσταση και υποστήριξη. Στους προαναφερθέντες συνοδοιπόρους, ευχόμαστε και προσευχόμαστε, Κύριος ο Θεός να τους ανταποδίδει *«άντι τῶν φθαρτῶν τὰ ἄφθαρτα, ἀντί τῶν ἐπιγείων τὰ οὐράνια, ἀντί τῶν προσκαιρίων τὰ αἰώνια»*.

Για το τέλος, αφήσαμε τον Πρώτο. Στον Εν Τριάδι Προσκυνητό Θεό, τον Δοτήρα παντός αγαθού, *«δόξαν καὶ εὐχαριστίαν καὶ προσκύνησιν ἀναπέμπομεν»*.

Χίος, 15 Φεβρουαρίου 2024

Μνήμη Οσίου Ανθίμου του Χίου

N.K.

Περίληψη

Η Ορθόδοξη Χριστιανική διδασκαλία στηρίζεται σε δύο πυλώνες: την Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση. Η Ιερά Παράδοση ξεκινά από την άγραφη αποστολική παράδοση, συστηματοποιήθηκε στα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας, περιλήφθηκε στους όρους των Οικουμενικών Συνόδων και αποτελεί καθημερινό βίωμα των πιστών μέσα από την Εκκλησιαστική Παράδοση. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντική η μελέτη των πατερικών κειμένων, που αποτελούν για τους Χριστιανούς οδοδείκτες σωτηρίας.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα αναφερθούμε στη διδασκαλία των πατερικών κειμένων, που κατά το παρελθόν διδάσκονταν ως αυτόνομο μάθημα, και θα διερευνήσουμε τη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τα πατερικά κείμενα στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών των τριών τάξεων του Γυμνασίου και του Λυκείου αντίστοιχα.

Η σχολική Θρησκευτική Αγωγή καλείται και μπορεί να αξιοποιήσει αυτόν τον ανεξάντλητο πλούτο, προκειμένου να πετύχει τους στόχους της διαμορφώνοντας παράλληλα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα ενός ευρωπαϊκού πλαισίου εκπαίδευσης. Γι' αυτό, στο τέλος, παρατίθεται μια πειραματική εφαρμογή μιας διδακτικής πρότασης αξιοποίησης συγκεκριμένου πατερικού κειμένου για τη διδασκαλία της δημιουργίας του κόσμου, υπό το ερμηνευτικό πρίσμα των Πατέρων της Εκκλησίας. Πρόκειται για ένα ζήτημα που απασχολεί τον άνθρωπο κάθε εποχής και ιδιαίτερα τους νέους. Έτσι, καθίσταται προφανής η διαχρονικότητα των θεμάτων που αναδεικνύονται μέσα από τη Θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας.

Λέξεις Κλειδιά: Πατερικά Κείμενα, Πατέρες της Εκκλησίας, Μάθημα των Θρησκευτικών, Θρησκευτική Αγωγή, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών.

Abstract

Orthodox Christian teaching rests on two pillars: the Holy Bible and Sacred Tradition. The Sacred Tradition begins with the unwritten apostolic tradition, was systematized in the works of the Fathers of the Church, was included in the terms of the Ecumenical Synods and is a daily experience of the practitioners through the Church Tradition. For this reason, it is important to study the Patristic Texts, which are signposts for salvation for Christians.

In this thesis we will refer to the teaching of the Patristic Texts, which in the past were taught as an independent school subject, and we will investigate the frequency with which the Patristic Texts appear in the current Analytical Curricula and in the school textbooks of the Religious Studies course of the three grades of Gymnasium and Lyceum respectively.

School Religious Education is called upon and can make use of this inexhaustible wealth, in order to achieve its goals while shaping the special character of a European education framework. For this reason, at the end, an experimental application of a didactic proposal for utilizing a specific patristic text for the teaching of the creation of the world, under the interpretive lens of the Fathers of the Church, is presented. This is an issue that concerns people of every era, especially young people. Thus, the timelessness of the themes that emerge through the Theology of the Fathers of the Church becomes evident.

Keywords: Patristic Texts, Fathers of the Church, Course of Religious Studies, Religious Education, Secondary Education, Analytical Curricula.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Περίληψη	7
Abstract	8
Κατάλογος Πινάκων:	12
Κατάλογος Εικόνων:	13
Εισαγωγή	14
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας και η συμβολή της στην αγωγή .	19
1.1. Οι Πατέρες της Εκκλησίας και η επιστήμη της Πατρολογίας	19
1.2. Η συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας	27
1.3. Πατέρες της Εκκλησίας με συχνότερη παρουσία στα ερευνώμενα σχολικά εγχειρίδια	31
1.4. Επικαιρότητα και διαχρονικότητα των Πατέρων της Εκκλησίας	40
1.5. Αξία, προσφορά και διαχρονικότητα των πατερικών κειμένων	42
1.6. Προϋποθέσεις διδασκαλίας ενός πατερικού κειμένου	45
1.7. Οι Πατέρες της Εκκλησίας ως παιδαγωγοί	47
Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ...	56
2.1. Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο κατά το παρελθόν	56
2.2. Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκκλησιαστική Εκπαίδευση	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Διεξαγωγή ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας	75
3.1. Μεθοδολογία έρευνας	75

3.2. Τα πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου	78
3.3. Τα πατερικά κείμενα στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου	86
3.3.1. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Γυμνασίου	86
3.3.2. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Γυμνασίου	92
3.3.3. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου	105
3.4. Τα πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου	116
3.5. Τα πατερικά κείμενα στα σχολικά εγχειρίδια του Λυκείου	125
3.5.1. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Λυκείου	125
3.5.2. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Λυκείου	148
3.5.3. Τα πατερικά κείμενα στο Σχολικό Εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου	153
3.6. Πορίσματα έρευνας	170
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πειραματική εφαρμογή διδακτικού σεναρίου για τη δημιουργία του κόσμου	179
4. Διδακτική πρόταση	179
4.1. Οι σκοποί και το περιεχόμενο της σχολικής θρησκευτικής αγωγής	179
4.2. Το διδακτικό σενάριο	183
4.2.1. Περίληψη	183
4.2.2. Φιλοσοφία διδακτικής πρότασης	183
4.2.3. Μεθοδολογία	185
4.3. Η διδακτική παρέμβαση	185
4.3.1. Τίτλος διδακτικού σεναρίου	185
4.3.2. Διάρκεια διδακτικού σεναρίου	185
4.3.3. Ένταξη του διδακτικού σεναρίου στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών	185
4.3.4. Ομάδα – Στόχος	186
4.3.5. Σκοπός του διδακτικού σεναρίου	186
4.3.6. Στόχοι του διδακτικού σεναρίου	186
4.3.7. Μοντέλο διδασκαλίας	187
4.3.8. Υλικοτεχνική υποδομή – πόροι	188
4.3.9. Ανάπτυξη διδακτικού σεναρίου	188
4.3.10. Αξιολόγηση – δυνατότητες επέκτασης του διδακτικού σεναρίου	191
5. Συμπεράσματα – Προτάσεις	194
Βιβλιογραφία	197

Παράρτημα: 206

Κατάλογος Πινάκων:

Πίνακας 1: Περιεχόμενα Ανθολογίου Πατερικών Κειμένων των ετών 1977-1982.	63
Πίνακας 2: Περιεχόμενα Ανθολογίου Πατερικών Κειμένων των ετών 1969-1975.	67
Πίνακας 3: Διδακτέα ύλη του μαθήματος της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων στην Εκκλησιαστική Εκπαίδευση έως το έτος 2021.....	69
Πίνακας 4: Περιεχόμενα χορηγηθέντος εγχειριδίου για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων στην Εκκλησιαστική Εκπαίδευση το σχολικό έτος 2015-2016.	72
Πίνακας 5:Αριθμητικά δεδομένα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Γυμνασίου.	79
Πίνακας 6: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Α΄ Γυμνασίου.	80
Πίνακας 7: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Β΄ Γυμνασίου.	84
Πίνακας 8: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Γ΄ Γυμνασίου.....	85
Πίνακας 9:Συνοπτικός πίνακας πατερικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων των τριών τάξεων του Γυμνασίου.	111
Πίνακας 10:Συνολική κατάταξη αναφορών Γυμνασίου (δεύτερου επιπέδου).	115
Πίνακας 11: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Λυκείου.	116
Πίνακας 12: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Α΄ Λυκείου.....	120
Πίνακας 13: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Β΄ Λυκείου.	121
Πίνακας 14: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Γ΄ Λυκείου.	123
Πίνακας 15: Συνοπτικός πίνακας πατερικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων των τριών τάξεων του Λυκείου.....	164
Πίνακας 16:Συνολική κατάταξη αναφορών Λυκείου (δεύτερου επιπέδου).....	169

Κατάλογος Εικόνων:

Εικόνα 1: Ποσοτική ανάλυση δεδομένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου.	79
Εικόνα 2: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Γυμνασίου.....	112
Εικόνα 3: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Β΄ Γυμνασίου.....	112
Εικόνα 4: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου.	113
Εικόνα 5: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου ανά συγγραφέα.	113
Εικόνα 6: Συνολικά αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου.....	114
Εικόνα 7: Ποσοτική Ανάλυση δεδομένων δεύτερου επιπέδου στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου.	115
Εικόνα 8: Συνολικές αριθμητικές αναφορές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου. .	117
Εικόνα 9: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Λυκείου.....	165
Εικόνα10: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Β΄ Λυκείου.....	165
Εικόνα11: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ Λυκείου.	166
Εικόνα12: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου ανά συγγραφέα.	166
Εικόνα 13: Συνολικά αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου.....	167
Εικόνα 14: Ποσοτική Ανάλυση δεδομένων δεύτερου επιπέδου στις τρεις τάξεις του Λυκείου.	169

Εισαγωγή

Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής, που απαιτεί, όπως όλες οι επιστήμες, συνεχή εξέλιξη και κατάρτιση. Τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η σχολική θρησκευτική αγωγή οφείλει να ακολουθεί τη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα εξυπηρετώντας τους στόχους της και προσαρμοζόμενη πάντα στις εκπαιδευτικές ανάγκες που προκύπτουν (Κομνηνού, 2012). Πρόκειται για απαιτητικό και επίπονο έργο μιας και αντικείμενό της είναι η κατάρτιση και καθοδήγηση έμψυχου δυναμικού. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος χαρακτηρίζει την αγωγή «τέχνη τεχνών και επιστήμη επιστημών»: *«Τέχνη τις εἶναι τεχνῶν, καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπώτατον ζῶον καὶ ποικιλώτατον»* (PG 35, 425A).

Η παρούσα εργασία έχει ως κύριο θέμα την παρουσία των πατερικών κειμένων στη θρησκευτική αγωγή της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, πώς αυτή αποτυπώνεται μέσα από την παρουσία των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου.

Το ερευνητικό πρόβλημα που θέσαμε είναι αν η πατερική θεολογία, όπως αποτυπώνεται μέσα από τη χρήση πατερικών κειμένων, περιλαμβάνεται επαρκώς, συστηματικά, σφαιρικά και ολοκληρωμένα, μέσα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών του Γυμνασίου και Λυκείου, ή μόνο αποσπασματικά.

Η μεθοδολογία που εφαρμόσαμε βασίζεται στην ανάλυση περιεχομένου, μια διαδεδομένη και αξιόπιστη ερευνητική μέθοδο, για ποσοτική και ποιοτική έρευνα. Με τη συγκεκριμένη μέθοδο καταγράψαμε τις αναφορές στην πατερική θεολογία και στα πατερικά κείμενα, που απαντώνται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του Γυμνασίου και Λυκείου και καταλήξαμε σε κατάλληλα συμπεράσματα.

Κατά την ενασχόλησή μας με το παρόν θέμα, κρίθηκε αναγκαίο, στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης, να ορίσουμε αρχικά κάποιες βασικές έννοιες, όπως τί ονομάζουμε

Πατέρες της Εκκλησίας, Πατρολογία, πατερικά κείμενα, ποια η συμβολή τους και κατά πόσο είναι επίκαιρα και διαχρονικά τα κείμενα των Πατέρων. Τέλος, παραθέτουμε τις παιδαγωγικές απόψεις κάποιων Πατέρων, μιας και πολλές από αυτές υιοθετήθηκαν από τη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη επηρεάζοντας την εξέλιξη και διαμόρφωσή της. Παράλληλα, αναφερόμαστε αδρομερώς στους Πατέρες εκείνους, των οποίων τα συγγράμματα απαντάμε συχνότερα στα σχολικά εγχειρίδια Γυμνασίου και Λυκείου, όπως προκύπτει από την έρευνα που ακολουθεί στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας.

Στο ερευνητικό μέρος της μελέτης, η έρευνά μας περιλαμβάνει σύντομη αναφορά στο μάθημα των Πατερικών Κειμένων στη Δευτεροβάθμια και στη Μέση Εκκλησιαστική Εκπαίδευση επικεντρώνεται όμως στην παρουσία των πατερικών κειμένων στη σύγχρονη σχολική θρησκευτική αγωγή στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Τα πατερικά έργα παρουσιάζουν θεολογικό βάθος και ποικιλομορφία περιεχομένου για αυτό και η ένταξή τους στη θρησκευτική αγωγή είναι σημαντική. Κατά το παρελθόν αποτέλεσαν ξεχωριστό μάθημα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, χωρίς ωστόσο να κατέχουν την αρμόζουσα θέση στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Κατά καιρούς διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις σχετικά με τη θέση τους στην εκπαίδευση, και τα σχολικά εγχειρίδια, που εκδόθηκαν είχαν περισσότερο επικουρικό χαρακτήρα στη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Η Δευτεροβάθμια Εκκλησιαστική Εκπαίδευση ενέταξε στα Αναλυτικά Προγράμματα το μάθημα της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων, χρησιμοποιώντας συχνά διάφορα εγχειρίδια, τα οποία, όμως, δεν ανταποκρίνονταν πλήρως στους σκοπούς και στις ανάγκες της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης. Αυτή η διαπίστωση προκύπτει από τη συγκριτική μελέτη των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών της Δευτεροβάθμιας Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης με το περιεχόμενο των αντίστοιχων εγχειριδίων, όπου διαπιστώνεται η ανακολουθία του περιεχομένου τους.

Τα πατερικά κείμενα δεν αποτελούν απλώς φιλολογικά κείμενα, που εκφράζουν την πνευματική παράδοση μιας εποχής, αλλά μέσα από τη διδασκαλία τους παρέχονται θεολογικές γνώσεις αλλά και γενικότερη ανθρωπιστική αγωγή για ποικίλα διαχρονικά θέματα. Μέσα από αυτά διαφαίνεται η σοφία των Πατέρων και ο διαυγής τρόπος σκέψης

τους, γι' αυτό η διδασκαλία των πατερικών κειμένων απαιτεί σύγχρονη μεθοδολογία διδασκαλίας, βασισμένη στην προαγωγή της αυτενέργειας του μαθητή για την ανακάλυψη της γνώσης.

Η αναγκαιότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα απαιτεί τη συνεχή αναβάθμισή του και υπαγορεύει την ένταξη των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και κατ' επέκτασιν στα σχολικά εγχειρίδια. Για τη διερεύνηση αυτού του ζητήματος ερευνήθηκε η παρουσία των πατερικών κειμένων στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου και του Λυκείου. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, ποσοτικής και ποιοτικής, προκειμένου να καταλήξουμε σε ασφαλή πορίσματα. Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου περιλαμβάνει την αριθμητική συχνότητα, δηλαδή την καταμέτρηση και καταγραφή των δεδομένων που ορίσαμε. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου περιλαμβάνει την επεξεργασία των δεδομένων, που μέσα από την ανάλυση και ερμηνεία τους μπορούν να μας οδηγήσουν ώστε να καταλήξουμε σε αξιόπιστα συμπεράσματα.

Τέλος, παρουσιάζεται μία διδακτική πρόταση για τη διδασκαλία συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας. Επιλέχθηκε η ενότητα της Β' τάξης του Λυκείου για τη δημιουργία του κόσμου, για τη διδασκαλία της οποίας βασιστήκαμε σε κείμενο από την «Εξαήμερο» του Μεγάλου Βασιλείου. Με τον τρόπο αυτό αποσκοπούμε οι μαθητές να προσεγγίσουν μέσα από έργα του Μεγάλου Βασιλείου τη σχετική διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης για τη δημιουργία του κόσμου και να αντιληφθούν πώς η πατερική διδασκαλία ερμηνεύει την Αγία Γραφή. Από τη διεξαγωγή συμπερασμάτων καταθέτουμε προτάσεις για τη συστηματική ένταξη των πατερικών κειμένων στη σύγχρονη θρησκευτική αγωγή.

Η ερευνητική υπόθεση που κληθήκαμε μέσα από την έρευνά μας να επαληθεύσουμε ήταν ότι τα πατερικά κείμενα αποτελούν τις πολύχρωμες ψηφίδες που συνθέτουν το μωσαϊκό της πατερικής θεολογίας. Αυτό με τη σειρά του κοσμεί το οικοδόμημα της Ορθόδοξης Χριστιανικής διδασκαλίας, αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος της. Η ένταξη των πατερικών

κειμένων στη σχολική θρησκευτική αγωγή αποτελεί αναγκαιότητα και ο πλούτος των Πατέρων επιβάλλεται να αξιοποιηθεί σε κάθε πτυχή της σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας και η συμβολή της στην αγωγή

1.1. Οι Πατέρες της Εκκλησίας και η επιστήμη της Πατρολογίας

Ο όρος «πατήρ» χρησιμοποιείται ήδη από την προχριστιανική εποχή δηλώνοντας τον αρχηγό της οικογένειας. Οι Ιουδαίοι με τον όρο «πατήρ» αναφέρονταν στον Θεό. Στην Καινή Διαθήκη ο Ιησούς απευθύνεται στον Θεό – Πατέρα και εκεί γίνεται αναφορά για «πατέρες» υποδηλώνοντας τις μεγάλες προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης. Ο Χριστιανισμός χαρακτηρίζει «πατέρες» τους εν Χριστώ διδασκάλους και όχι απλώς τους παιδαγωγούς. Μεταγενέστερα, στην μεταποστολική εποχή, ο όρος «πατήρ» δηλώνει τον επίσκοπο εφόσον εκείνος έχει την πνευματική ευθύνη των Χριστιανών (Μουτσούλας, 1997). Η Ορθόδοξη Εκκλησία χρησιμοποιεί τον όρο «Πατήρ της Εκκλησίας» για εκείνα τα πρόσωπα που καθοδηγούν πνευματικά τους πιστούς με απώτερο στόχο τη σωτηρία, έχοντας οδοδείκτη την Ορθόδοξη διδασκαλία. Ο όρος «Πατήρ της Εκκλησίας» έχει, λοιπόν, χαρακτήρα δυναμικό και πνευματικό (Τσάμης, 1992). Οι Πατέρες της Εκκλησίας έχουν ταυτόχρονα και την ιδιότητα του παιδαγωγού, αφού μεριμνούν για την πνευματική προκοπή του πληρώματος της Εκκλησίας (Μουτσούλας, 1997).

Τα μέλη της Εκκλησίας που χαρακτηρίζονται ως «Πατέρες» διακρίθηκαν στην αγιότητα, στη διαποίμανση των πιστών και στην ευθύνη της πνευματικής προκοπής των πιστών. Κάποιους η Εκκλησία τους ονόμασε «πατέρες και διδασκάλους». Ο Πατέρας και Διδάσκαλος της Εκκλησίας συνδύαζε στο πρόσωπό του δύο λειτουργήματα. Πρώτον, του ποιμένα, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την πνευματική καθοδήγηση των πιστών και δεύτερον του διδασκάλου, ο οποίος ευθύνεται για την ορθή διδασκαλία και ερμηνεία της θείας αληθείας προς τους πιστούς. Ταυτόχρονα, έχει την ευθύνη της αντιμετώπισης μεγάλων προβλημάτων και θεολογικών κρίσεων, που κατά καιρούς εμφανίστηκαν και ταλαιπώρησαν την Εκκλησία (Παπαδόπουλος, 1994). Ο Παπαδόπουλος (2021) δίνει τον ακόλουθο ορισμό για τον Πατέρα και Διδάσκαλο: «είναι ο φορέας της Παραδόσεως της Εκκλησίας, που με τον φωτισμό του

Αγίου Πνεύματος εκφράζει ευρύτερη εμπειρία της αλήθειας με σκοπό την αντιμετώπιση κάποιας κρίσεως εις την Εκκλησία». Από αυτό τον ορισμό προκύπτει, ότι οι ιδιότητες του Πατέρα και Διδασκάλου της Εκκλησίας είναι η πίστη στην Παράδοση, ο Αγιοπνευματικός φωτισμός και η συμβολή του στην αντιμετώπιση κάποιας κακοδοξίας (Παπαδόπουλος, 2021). Ωστόσο, εντοπίζεται μία σαφής διάκριση μεταξύ των εκκλησιαστικών συγγραφέων οι οποίοι αποτυπώνουν την παράδοση της Εκκλησίας και των υπόλοιπων εκκλησιαστικών συγγραφέων οι οποίοι παρουσιάζουν σοβαρές παρεκκλίσεις από αυτή την Παράδοση (Μουτσούλας, 1997).

Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς που ακολουθούν την Παράδοση της Εκκλησίας αποκαλούνται «πατέρες και διδάσκαλοι» της Εκκλησίας. Όμως, υπάρχουν και αρκετές περιπτώσεις, όπου Πατέρες που διακρίθηκαν για την αγιότητά τους, δεν είχαν μόρφωση, οπότε δεν συνέγραψαν έργα. Αυτοί δεν αποκαλούνται «πατέρες και διδάσκαλοι» αλλά απλά «πατέρες» (Μουτσούλας, 1997). Οι περισσότεροι Πατέρες της Εκκλησίας άφησαν πλούσιο συγγραφικό έργο και κατείχαν υψηλή θεολογική και φιλοσοφική μόρφωση, όμως κάποιοι, όπως προαναφέραμε, ήταν αμόρφωτοι. Συνεπώς, το χαρακτηριστικό της μόρφωσης δεν αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα του Πατέρα της Εκκλησίας, αλλά το βασικό γνώρισμά του είναι η χαρισματική του παρουσία και η αυθεντικότητα που παρουσιάζει στη διδασκαλία του. Οι Πατέρες της Εκκλησίας λοιπόν δεν ταυτίζονται απαραίτητα με τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς (Τσάμης, 1992· Τσάμης, 2008). Εξάλλου, κατά καιρούς αναδείχθηκαν σημαντικές προσωπικότητες Πατέρων της Εκκλησίας που δεν κατείχαν υψηλή κοσμική μόρφωση, αλλά υπήρξαν σπουδαία πνευματικά αναστήματα. Αυτοί δεν άφησαν γραπτά κείμενα, όμως συνέβαλαν με την κατά Θεόν σοφία τους στη διατύπωση των αληθειών της πίστεως (Μουστάκης, 1967).

Οι «πατέρες και διδάσκαλοι» της Εκκλησίας παρουσιάζουν τρία βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, ενσαρκώνουν θεολογικά την παράδοση της Εκκλησίας, δεύτερον, έχουν τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος και τρίτον, συμβάλλουν στην αντιμετώπιση κάποιας θεολογικής κρίσης που ταλανίζει την Εκκλησία. Υπάρχει μεγάλος αριθμός Πατέρων και συγγραφέων που δεν συγκεντρώνουν και τα τρία παραπάνω γνωρίσματα. Αυτοί θεωρούνται

Πατέρες της Εκκλησίας ή εκκλησιαστικοί συγγραφείς αλλά όχι «πατέρες και διδάσκαλοι». Οι Πατέρες και Διδάσκαλοι της Εκκλησίας θεολόγησαν την κατάλληλη στιγμή και κατέγραψαν την αποκεκαλυμμένη θεία αλήθεια μετά από Αγιοπνευματικό φωτισμό, γεγονός το οποίο έχει εκφραστεί και Συνοδικά (Παπαδόπουλος , 1994).

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε άλλα εγχειρίδια Πατρολογίας αναφέρονται ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Πατέρων και Διδασκάλων τα εξής τέσσερα: η αγιότητα του βίου, η ορθοδοξία της πίστης, η αναγνώριση από την Εκκλησία και κάποιοι προσθέτουν και ένα τέταρτο χαρακτηριστικό την αρχαιότητα. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό το αποδίδουν συνήθως σχολαστικοί Δυτικοί θεολόγοι (Τσάμης, 1992· Τσάμης, 2008).

Όλα τα προαναφερθέντα θέματα εξετάζονται συστηματικά από τον τομέα της Πατρολογίας. Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «Πατρολογία», αναφερόμαστε στη συνολική έρευνα που αφορά στους Πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς και εξετάζει οποιοδήποτε κείμενο γράφτηκε μετά τα αποστολικά χρόνια στον χώρο της Εκκλησίας αποτυπώνοντας τις θέσεις, τα ερωτήματα και τις αναζητήσεις των πιστών. Σκοπό έχει να διευκολύνει την ερμηνεία αλλά πρωτίστως την κατανόηση των Πατέρων και Διδασκάλων της Εκκλησίας (Παπαδόπουλος, 1994· Φούσκας, 1994). Πρόκειται για μια επιστήμη που κατατάσσεται στον ιστορικό κλάδο της θεολογίας και ερευνά τον βίο και τα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας και όλων των υπόλοιπων εκκλησιαστικών συγγραφέων (Μουτσούλας, 1997· Φούσκας, 1994). Η Πατρολογία δεν υπήρξε από την αρχή αυτόνομη επιστήμη και μάλιστα δεν διδασκόταν σε όλες τις θεολογικές σχολές ως αυτοτελές μάθημα. Αποτελούσε συνήθως μια πνευματική ενασχόληση εκείνων που ήθελαν να μελετήσουν τους Πατέρες της Εκκλησίας και τα έργα τους (Χρήστου, 1987).

Αντικείμενο της Πατρολογίας αποτελούν όλα τα εκκλησιαστικά κείμενα, ακόμη και τα αιρετικά, τα ανώνυμα ή τα απόκρυφα. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι μέσα από αυτά τα κείμενα αποτυπώνεται η συνολική κατάσταση και το κλίμα της εκάστοτε εποχής. Εξετάζοντας ένα πατερικό κείμενο, μπορούμε να εξετάσουμε ταυτόχρονα πολλές πτυχές του και να επιδοθούμε σε ποικίλη έρευνα, όπως θεολογική, φιλολογική, ιστορική,

κοινωνιολογική, φιλοσοφική, αρχαιολογική, λαογραφική κλπ. Ο επιστήμονας πατρολόγος λοιπόν επιτελεί πολυδιάστατο έργο στο οποίο συνεπικουρεί πληθώρα επιστημών όπως: της ιστορίας, της φιλολογίας, της παλαιογραφίας, της λαογραφίας, της επιγραφικής, της παπυρολογίας, της φιλοσοφίας, της κοινωνιολογίας και κάθε επιστήμης, η οποία συμβάλλει στην επίτευξη του σκοπού του (Παπαδόπουλος , 1994).

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η Πατρολογία μελετά τους Πατέρες και Διδασκάλους της Εκκλησίας ή απλώς Πατέρες, τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, τους αιρετικούς συγγραφείς και διάφορα άλλα κινήματα ή ρεύματα (θρησκευτικά ή φιλοσοφικά), τα οποία αφορούν στη ζωή και στο έργο της Εκκλησίας. Παράλληλα στους Πατέρες δεν εξετάζουμε μόνο τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αλλά και την προσωπικότητά τους, το ήθος τους και πώς αυτό διαμορφώθηκε μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο που έδρασαν (Χρήστου, 1987).

Όπως κάθε επιστήμη, έτσι και η επιστήμη της Πατρολογίας ακολουθεί συγκεκριμένη μεθοδολογία ως προς την ταξινόμηση του περιεχομένου της. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να ορίσουμε χρονικά όρια στην Πατρολογία, εφόσον Πατέρες της Εκκλησίας αναδεικνύονται σε κάθε εποχή, παρά το γεγονός ότι κάποιιοι κάνουν λόγο για τέλος της Πατρολογίας στην Ανατολή την εποχή του Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού τον 8^ο αιώνα και στη Δύση την εποχή του Γρηγορίου του Μεγάλου ή του Ισιδώρου του εκ Σεβίλλης, δηλαδή τον 7^ο αιώνα. Ωστόσο, αφού Πατέρες της Εκκλησίας υπάρχουν σε όλες τις εποχές, είναι προφανές ότι η επιστήμη της Πατρολογίας δεν μπορεί να έχει χρονικά όρια και συνεπώς εκτείνεται μέχρι τις μέρες μας (Μουτσούλας, 1997). Επικρατεί επομένως, η άποψη εκείνων, που υποστηρίζουν ότι το χαρακτηριστικό της αρχαιότητας δεν προσδίδει κύρος σε έναν Πατέρα της Εκκλησίας. Το κύρος ενός Πατέρα της Εκκλησίας δεν μειώνεται μέσα στη Χριστιανική ιστορία, αφού η Εκκλησία είναι το ζωντανό σώμα του Χριστού και έχει δυναμικό χαρακτήρα και όχι στατικό. Εφόσον το Άγιο Πνεύμα δρα κατά τη διάρκεια των αιώνων, οι Πατέρες της Εκκλησίας έχουν πάντοτε κύρος και επικαιρότητα (Florofsky, 2018). Η συμβολή των Πατέρων και Διδασκάλων της Εκκλησίας αφορά την ίδια τη ζωή της Εκκλησίας και η Πατρολογία εκτυλίσσεται σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, όπως και η παράδοση της Εκκλησίας. Συνεπώς, όπως η παράδοση της Εκκλησίας δεν έχει όρια, όμοια δεν έχει όρια και η Πατρολογία (Παπαδόπουλος , 1994).

Κατά καιρούς λοιπόν, για λόγους μεθοδολογικούς, εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις ερευνητών σχετικά με το κριτήριο διαίρεσης της ύλης της Πατρολογίας. Καθοριστικό ρόλο στην ταξινόμηση της ύλης έπαιξαν οι σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία της Εκκλησίας όπως: το τέλος των διωγμών το 313, η εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου το 323, οι Οικουμενικές Σύνοδοι κ.α. Μία μορφή ταξινόμησης που επικράτησε είναι η ακόλουθη:

Πρώτη περίοδος: από το τέλος του Α΄ αιώνα έως το 325 και την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, όπου έχουμε την περίοδο της θεμελίωσης.

Δεύτερη περίοδος: από το 325 έως το 451 και την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται ως περίοδος ακμής και ανάπτυξης.

Τρίτη περίοδος: από το 451 έως τον Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό (μέσα 8^{ου} αιώνα) (Παπαδόπουλος, 1994).

Η παραπάνω διαίρεση, όμως, θεωρήθηκε ότι βασίζεται στα κριτήρια της εκκλησιαστικής ιστορίας και οι ερευνητές πατρολόγοι υποστηρίζουν ότι κριτήριο διαίρεσης της Πατρολογίας θα πρέπει να είναι οι θεολογικές κρίσεις, που εμφανίστηκαν στην ιστορία της Εκκλησίας. Το επιχείρημα αυτό βασίζεται στο γεγονός ότι το έργο των Πατέρων και η πατερική θεολογία διαμορφώθηκε μέσα στο πλαίσιο των εκκλησιαστικών κρίσεων, που κάθε φορά προκύπταν και ότι οι Πατέρες θεολόγησαν κάθε φορά με σκοπό την αντιμετώπιση των κρίσεων. Ωστόσο, και αυτό το κριτήριο δεν φαίνεται να ευσταθεί, αφού η πατερική θεολογία παρουσιάζεται ενιαία και οι περίοδοι των εκκλησιαστικών κρίσεων δεν μπορούν να θεωρηθούν ως αυτόνομες εποχές, αλλά πολλές φορές συμπίπτουν μεταξύ τους χρονικά διαφορετικές εκκλησιαστικές κρίσεις (Παπαδόπουλος, 1994).

Κατά άλλους ερευνητές η Πατρολογία εκτείνεται μέχρι τον 8^ο αιώνα και διαιρείται σε τρεις περιόδους, οι οποίες υποδιαιρούνται σε άλλες μικρότερες:

A. από τα τέλη του 1^{ου} αιώνα έως την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο του 325

B. από το 325 έως το 451 και

Γ. από το 451 έως το 749.

Η πρώτη περίοδος διαιρείται χρονικά στις ακόλουθες υποπεριόδους:

A. στην Μεταποστολική εποχή ή εποχή των Αποστολικών Πατέρων,

B. στην περίοδο μετά τους Αποστολικούς Πατέρες και καλύπτει τον 2^ο αιώνα,

Γ. στην περίοδο από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα έως το 260 περίπου και

Δ. στην περίοδο από το 260 έως το 325, όπου έχουμε τη σύγκληση της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου (Μουτσούλας, 1997).

Μία άλλη πρόταση μελέτης της Πατρολογίας είναι η διαίρεσή της ανάλογα με την πατερική μορφή και την επισήμανση της πατερικής θεολογίας, που κάθε φορά διαμορφώθηκε. Έτσι, προκύπτει η ακόλουθη ταξινόμηση της Πατρολογίας:

Β΄ αιώνας: διαμόρφωση της Θεολογίας για την ενότητα και εγκυρότητα της Εκκλησίας και αντιμετώπιση των Γνωστικών.

Γ΄ αιώνας: διαμορφώνεται η γνησιότητα της Εκκλησίας και η Τριαδολογία.

Δ΄ αιώνας: διαμόρφωση Τριαδολογίας, Πνευματολογίας και Χριστολογίας.

Ε΄ – Ζ΄ αιώνες: αποκρυστάλλωση της Χριστολογίας.

Η΄ αιώνας: διαμόρφωση της Θεολογίας των εικόνων (Παπαδόπουλος, 1994).

Κατά μία άλλη εκδοχή, η διαίρεση της ύλης της Πατρολογίας βασίζεται σε τρεις άξονες, όμως, η κατάταξη αυτού του είδους έχει περισσότερο φιλολογικό ενδιαφέρον, παρά θεολογικό:

A. η κατάταξη ανάλογα με το φιλολογικό είδος του κάθε πατερικού έργου,

B. η μελέτη των πατερικών έργων με χρονολογική σειρά και

Γ. η ταξινόμηση ανάλογα με τον τόπο, τη σχολή και τη γλώσσα (Παπαδόπουλος , 1994).

Υπάρχει και η άποψη εκείνων που υποστηρίζουν ότι η Πατρολογία καλύπτει το χρονικό διάστημα μέχρι και την άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453 και υποδιαιρείται σε επτά περιόδους:

A. περίοδος των διωγμών 90-313

B. περίοδος της δογματικής κατοχύρωσης 313-451

Γ. περίοδος της διάσπασης της Ανατολικής Εκκλησίας 451-680

Δ. περίοδος της εικονομαχίας 681-843

E. περίοδος της αναπροσαρμογής 843-1054

Στ. περίοδος της διάσπασης 1054-1024

Z. υστεροβυζαντινή περίοδος 1204-1453 (Μουτσούλας, 1997· Χρήστου, 1987)

H. περίοδος μεταρύθμισης και διαφώτισης 1517-1814 για τη Δύση και περίοδος Τουρκοκρατίας 1453-1821 για την Ανατολή

Θ. νεότερη περίοδος 1814-1970 (για τη Δύση) και 1821-1970 (για την Ανατολή) (Χρήστου, 2003).

Επικρατούσα άποψη για τη διαίρεση της ύλης της Πατρολογίας αποτελεί αυτή που βασίζεται στη θεολογική πορεία της Εκκλησίας, δηλαδή ότι η διαίρεση πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τις εκάστοτε θεολογικές κρίσεις. Αυτό το κριτήριο συμπίπτει με τη χρονολογική εξέταση των Πατέρων. Ο τρόπος αυτός της παράθεσης της ύλης της Πατρολογίας θεωρείται ο πιο κατάλληλος, γιατί βλέπει κανείς το έργο των Πατέρων στο σύνολό του και αντιλαμβάνεται την δυναμική πορεία της Εκκλησίας και τη συμβολή των Πατέρων σε αυτή. Η σχέση Πατέρων

και Εκκλησίας αποβαίνει αλληλένδετη και μέσα από τα έργα των Πατέρων προκύπτει πληθώρα πληροφοριών όχι μόνο Θεολογικών, αλλά και άλλων, όπως λόγου χάρη ιστορικές (Παπαδόπουλος, 1994).

Τα έργα των Πατέρων παρουσιάζουν διάφορες φιλολογικές μορφές, τις οποίες χρησιμοποίησαν, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις εκάστοτε θεολογικές ανάγκες. Έτσι, οι Πατέρες έγραψαν επιστολές, μέσα από τις οποίες θεολόγησαν και εξέθεσαν την πίστη της Εκκλησίας. Ένα άλλο φιλολογικό είδος που συναντάμε τον Β' αιώνα είναι η απολογία, όπου μέσα από τα έργα αυτού του είδους οι απολογητές καταδεικνύουν την ορθή πίστη της Εκκλησίας και ταυτόχρονα καταρρίπτουν την πολεμική που ασκείται εναντίον τους. Μία άλλη κατηγορία πατερικών έργων είναι τα θεολογικά, δογματικά ή αντιαιρετικά. Αυτά είναι η βάση της πατερικής γραμματείας και αποσκοπούν μέσα από την οριοθέτηση και καταγραφή της αλήθειας, στην αντίκρουση κάποιας κακοδοξίας. Άλλη κατηγορία αποτελούν τα ερμηνευτικά έργα μέσω των οποίων γίνεται προσπάθεια ερμηνείας της Αγίας Γραφής, για όφελος των πιστών, ακολουθώντας οι Πατέρες διάφορες μεθόδους ερμηνείας. Ακολουθούν τα κατηχητικά, ποιμαντικά και ομιλητικά έργα ή λόγοι, που αποσκοπούν στην ποιμαντική κατάρτιση και οικοδομή των μελών της Εκκλησίας. Έκτο είδος πατερικών έργων αποτελούν τα ασκητικά ή νηπτικά, στα οποία εντάσσονται και τα αποφθέγματα, τα κεφάλαια και οι διηγήσεις. Αυτά κατά κύριο λόγο απευθύνονται σε ασκητές, περιέχουν, όμως, και ποικίλα θεολογικά νοήματα. Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν τα μαρτυρολόγια, οι βίοι αγίων και τα συναξάρια, αφορώντα στους Αγίους και Μάρτυρες της Εκκλησίας, όπως επίσης ξεχωριστό είδος αποτελούν τα ιστορικά έργα, χρονικά και χρονογραφίες, μέσα στα οποία καταγράφονται ιστορικά γεγονότα της ζωής της Εκκλησίας. Άλλες κατηγορίες έργων είναι τα ποιητικά σε έρρυθμο ή ρυθμικό πεζό λόγο, τα λειτουργικά, όπου αποτυπώνεται η κοινή λατρεία των πιστών, τα συνοδικά, κανονιστικά και συμβολικά, στα οποία περιλαμβάνονται οι αποφάσεις τοπικών και Οικουμενικών Συνόδων αλλά και διάφορα σύμβολα πίστεως. Τέλος, συναντώνται τα ανθολόγια, που περιλαμβάνουν πατερικά χωρία και τα διαλογικά έργα ή ερωταποκρίσεις, μέσω των οποίων γίνεται προσπάθεια επίλυσης θεολογικών αποριών και ερωτημάτων (Παπαδόπουλος, 1994).

Οι Πατέρες της Εκκλησίας έγραψαν κατά κύριο λόγο τα έργα τους στην ελληνική, λατινική και συριακή γλώσσα, ωστόσο υπάρχουν και πατερικά κείμενα που μεταφράστηκαν στα αρμενικά, γεωργιανά, κοπτικά, αραβικά, αιθιοπικά και σλαβικά. Οι Πατέρες της Εκκλησίας ως επί το πλείστον είναι Έλληνες, Λατίνοι, Αιγύπτιοι, Αφρικανοί, Σύροι, Αρμένιοι, Ιταλοί, Γάλλοι, Ισπανοί κ.ά. (Παπαδόπουλος, 1994).

1.2. Η συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας

Οι Πατέρες στα έργα τους αποτυπώνουν την Παράδοση της Εκκλησίας, της οποίας θεματοφύλακας είναι η ίδια η Εκκλησία και στην οποία Παράδοση συμπεριλαμβάνεται και η Αγία Γραφή (Μουτσούλας, 1997). Αυτοί πρωτίστως ήρθαν σε αγαπητική κοινωνία με τον Θεό και τον συνάνθρωπο, δηλαδή βίωσαν τις Ευαγγελικές επιταγές και έπειτα αποτύπωσαν τα βιώματά τους μέσα από το γραπτό λόγο ενδυναμώνοντας έτσι την Ορθοδοξία (Παπαγεωργίου, 2007). Οι Πατέρες της Εκκλησίας είναι οι συνεχιστές της εμπειρίας της Θέωσης, που βιώνεται μέσα στην Αγία Γραφή, συνεχίζεται μέχρι σήμερα και αποτελεί τη βάση της Ορθόδοξης Παράδοσης. Έτσι, οι Πατέρες διατυπώνουν τη διδασκαλία της Εκκλησίας με βάση την Αγία Γραφή αλλά και τις θείες εμπειρίες, τις δικές τους και των Αγίων. Αυτό πιστοποιεί και την ορθότητα της Ορθόδοξης Παράδοσης (Ρωμανίδης, 2004).

Οι αφορμές που ώθησαν τους Πατέρες της Εκκλησίας στη συγγραφή θεολογικών έργων υπήρξαν ποικίλες. Μια πρώτη αφορμή ήταν η συγγραφή κειμένων κυρίως για τις ανάγκες του κηρύγματος, εξηγώντας τον λόγο του Θεού και ερμηνεύοντας τις Γραφές, ώστε οι πιστοί να διδαχθούν τη θεία αλήθεια, και στη συνέχεια καταγράφοντάς την με σκοπό την αντίκρουση των αιρέσεων (Αραμπατζής, 2014). Πρόκειται για μια κοπιαστική προσπάθεια των εκκλησιαστικών συγγραφέων να ανατρέψουν λανθασμένες διδασκαλίες, που διατύπωναν μέλη της Εκκλησίας. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού ήταν προαπαιτούμενο το εμπειρικό βίωμα της αλήθειας. Ένας άλλος λόγος για τη συγγραφή εκκλησιαστικών έργων ήταν η καταγραφή των θείων εμπειριών που βίωσαν, εκφράζοντας έτσι πληρέστερα τη θεία αλήθεια. Μια άλλη αφορμή συγγραφής εκκλησιαστικών κειμένων ήταν η λατρεία και η

δοξολογία, που αποτελούσε τον πυρήνα των μελών της Εκκλησίας. Τέλος, οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς συνέγραψαν πολλά ιστορικά και αφηγηματικά έργα, όπως εκκλησιαστική ιστορία, συναξάρια, μαρτυρολογία, βίους Αγίων και άλλα, συνεχίζοντας μέσα από αυτά τη διατήρηση της μνήμης σημαντικών γεγονότων και προσώπων της ιστορίας (Παπαδόπουλος , 1994). Αυτό δεν συνεπάγεται ότι όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας είχαν κοσμική σοφία και μόρφωση, αφού υπήρξαν και Πατέρες της Εκκλησίας, όπως προαναφέρθηκε, οι οποίοι ήταν σχεδόν αναλφάβητοι. Κατέχουν ωστόσο μεγάλο μέρος στην πατερική γραμματεία (Μουστάκης, 1967). Οι Πατέρες της Εκκλησίας λοιπόν, εμφανίζουν μια ποικιλομορφία ως προς την παιδεία τους. Ο καθένας γράφει στη δική του γλώσσα και τα έργα τους είναι επηρεασμένα από την ιδιαίτερη παράδοση της τοπικής Εκκλησίας, όπου μαθήτευσε, όπως επίσης από την εκπαίδευση που δέχθηκε, την ιδιοσυγκρασία του καθενός, την εποχή που έζησε και τα προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει, ανάλογα με την ιδιότητα που είχε στην Εκκλησία. Όλα αυτά δηλώνουν την ποικιλία των εκκλησιαστικών συγγραφέων και την ανυπολόγιστη προσφορά τους (Παπαδόπουλος , 1994).

Μετά από όλα αυτά γίνεται αντιληπτό ότι οι Πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς δημιούργησαν ένα μεγαλειώδες και επιβλητικό έργο, που παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και αποτυπώνεται με διάφορες μορφές (Παπαδόπουλος , 1994). Μέσα από αυτό το έργο απορρέει η λεγόμενη θεολογία των Πατέρων, η οποία σχετίζεται άμεσα με την δογματική, αποτελώντας τη βάση και το θεμέλιο για την διατύπωση των δογμάτων (Μουτσούλας, 1997). Θα μπορούσαμε να αποτυπώσουμε τη σχέση Πατρολογίας και θεολογίας των Πατέρων λέγοντας, ότι η Πατρολογία βλέπει το πατερικό οικοδόμημα εξωτερικά ενώ η θεολογία των Πατέρων εσωτερικά, αλληλοσυμπληρώνοντάς η μία την άλλη (Tixeront, 1930).

Η διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας βασίστηκε στην Αγία Γραφή αποτελώντας συνέχεια των Αποστόλων. Το έργο τους θεωρείται από την Εκκλησία ορθό και οι ίδιοι θεόπνευστοι, διαμορφώνοντας την Παράδοση της Εκκλησίας (Παπαδόπουλος , 1994). Η θεοπνευστία, ωστόσο, των Πατέρων της Εκκλησίας δεν έχει την έννοια της θεοπνευστίας όπως αυτή αποδίδεται στα βιβλία της Αγίας Γραφής. Η Αγία Γραφή χαρακτηρίζεται Θεόπνευστη υπό την έννοια ότι ο Θεός ενέπνευσε τους Ιερούς συγγραφείς χωρίς όμως να

επεμβαίνει μηχανιστικά. Ο Τριαδικός Θεός Αποκαλυπτόμενος και Διαλεγόμενος με τον άνθρωπο ενέπνευσε τους συγγραφείς της Βίβλου, οι οποίοι κατέγραψαν τη βιωματική αυτή εμπειρία (Δεσπότης, Παύλου, & Στογιαννίδης). Οι θεολογικές αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων βασίζονται στη θεολογική προσφορά των Πατέρων και μέσα από αυτές εκφράζεται η απόλυτη εμπιστοσύνη της Εκκλησίας στη θεολογική τους προσφορά. Οι δύο αυτοί πυλώνες της Ορθοδοξίας, Γραφή και Παράδοση, αντανakλούν τη σωτηριώδη για τον άνθρωπο Θεία αλήθεια (Παπαδόπουλος , 1994).

Οι Πατέρες είναι επίκαιροι και αναδεικνύονται σε κάθε εποχή. Όσο υπάρχει η Εκκλησία και όσο υπάρχουν άνθρωποι, που μετέχουν στο σώμα της Εκκλησίας, θα υπάρχουν οι Πατέρες. Σε αυτούς δεν αποκαλύπτονται νέες αλήθειες με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος αλλά χαρακτηρίζονται «θεόπνευστοι» επειδή πρωτίστως βιώνουν την ήδη αποκεκαλυμμένη θεία αλήθεια και κατόπιν την ερμηνεύουν. Για αυτό και οι Πατέρες αντιτίθενται ομόφωνα στις αιρέσεις και τις κακοδοξίες (Νικολαΐδης , 2019). Σκοπός δηλαδή των Πατέρων δεν ήταν η βελτίωση προϋπαρχουσών ή η παραγωγή νέων αληθειών, αφού η μία αλήθεια της Εκκλησίας παραμένει αυθεντική και γνήσια, αλλά η προσθήκη αληθούς γνώσης, που προκύπτει από τη βιωματική εμπειρία τους. Για αυτό η θεολογία τους χαρακτηρίζεται Ορθόδοξη και χωρίς πλάνη, ως συνέχεια της Αποστολικής διδασκαλίας (Παπαδόπουλος, 2021). Η θεοπνευστία, δηλαδή των πατέρων δεν ταυτίζεται με τη θεοπνευστία των Ιερών συγγραφέων των Γραφών, αλλά χαρακτηρίζονται θεόπνευστοι επειδή βίωσαν τον φωτισμό ή τη θέωση και μέσω αυτής της εμπειρίας γράφουν θεόπνευστα. Για αυτό και οι Πατέρες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αλάνθαστοι (Ιερόθεος, 2011). Ακόμη και αν συναντάμε κάποια σφάλματα στα πατερικά έργα, αυτό δεν μειώνει το κύρος και την αξία των Πατέρων, αφού η Εκκλησία αξιολογεί την όλη προσφορά τους. Παρόλα αυτά, ακόμα και αν κάποιος Πατέρας της Εκκλησίας διατύπωσε κάποια εσφαλμένη διδασκαλία, αυτή λησμονήθηκε και απορρίφθηκε εκ των πραγμάτων, αφού δεν υιοθετήθηκε από την Εκκλησία (Παπαδόπουλος , 1994).

Η θεοπνευστία λοιπόν έχει προϋποθέσεις τον φωτισμό και τη θέωση. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για θεοπνευστία κατά γράμμα αλλά για θεοπνευστία των νοημάτων, που απορρέει από την αγιότητα του συγγραφέα. Αυτό εφαρμόζουν όλοι οι Πατέρες της

Εκκλησίας και όταν παρουσιάζουν σφάλματα αυτά αφορούν επιμέρους θέματα και όχι τη γενική διδασκαλία τους (Μεταλληνός, 2007). Πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι Πατέρες δεν ερμήνευσαν ολόκληρη την Αγία Γραφή αλλά διατύπωσαν συγκεκριμένες απόψεις ανάλογα με τις ανάγκες που προέκυπταν. Σκοπός τους ήταν ο αποκλεισμός από την αίρεση και η ταύτιση του πληρώματος της Εκκλησίας με την αυθεντική πίστη (Αγουρίδης, 2008).

Βασικό χαρακτηριστικό της πατερικής διδασκαλίας αποτελεί η λεγόμενη συμφωνία των Πατέρων (Consensus Patrum), δηλαδή η ομόφωνη έκφραση της πίστης μέσα από τα πατερικά έργα. Οι Πατέρες έχουν κοινή προσέγγιση σε βασικά θεολογικά ζητήματα και η πίστη αυτή αναφέρεται στα κύρια σημεία του δόγματος. Οι Πατέρες δεν διαμορφώνουν μία αυτόνομη δογματική διδασκαλία, ερμηνεύοντας όλα τα σημεία των δογμάτων, αλλά μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης βούλησης εκφράζουν προσωπικές απόψεις, που όμως, ταυτίζονται πλήρως με την παράδοση της Εκκλησίας. Για αυτό οι όποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις της πατερικής διδασκαλίας δεν αλλοιώνουν τη βασική δογματική διδασκαλία (Μουτσούλας, 1997), ούτε μειώνεται το κύρος και η αυθεντία των Πατέρων, αφού η διδασκαλία τους στο σύνολό της αποτελεί συνέχεια του Αγιογραφικού και Αποστολικού κηρύγματος, αποτυπώνοντας τη μία ανόθευτη αλήθεια της Εκκλησίας (Κόλτσιου - Νικήτα, 2002). Η «συμφωνία των Πατέρων» δεν σημαίνει απλά ομοφωνία απόψεων, αλλά απορρέει από την Αγιοπνευματική καθοδήγηση και δεν αποτελεί συμφωνία ιστορικών και φιλολογικών στοιχείων (Αραμπατζής, 2020). Η Αγία Γραφή και η προγενέστερη πατερική παράδοση αποτελεί θεμέλιο της αποκεκαλυμμένης αλήθειας και για αυτό οι νεότεροι Πατέρες επικαλούνται τους προγενέστερους, παρουσιάζοντας μια αδιάκοπη συνέχεια (Αραμπατζής, 2016).

Σκοπός των Πατέρων της Εκκλησίας δεν ήταν να συγγράψουν λογοτεχνικά αριστουργήματα, αν και η λογοτεχνική τους αξία είναι αδιαμφισβήτητη, αλλά πρωτίστως να καταγράψουν τις αλήθειες της πίστης με τρόπο αντιληπτό από τους πιστούς. Για αυτό η Χριστιανική γραμματεία αντιμετωπίζει τις εκάστοτε πνευματικές και ποιμαντικές ανάγκες όταν αυτές εμφανίζονται (Μουτσούλας, 1997). Οι Πατέρες της Εκκλησίας έδρασαν μέσα σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και αποτυπώνουν στα έργα τους τις εκάστοτε συνθήκες της εποχής τους. Κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες διαμορφώνεται η σκέψη τους, η οποία

απευθύνεται στα τρέχοντα ζητήματα της εποχής τους, όμως κατέστη διαχρονική, επειδή ο τελικός στόχος ήταν η ορθή καθοδήγηση και σωτηρία του πληρώματος της Εκκλησίας (Αραμπατζής, 2020).

Τέλος, οι Πατέρες της Εκκλησίας προτείνουν μέσα από τα έργα τους μία νέα αντίληψη και στάση ζωής, βασισμένη σε συγκεκριμένο πνευματικό υπόβαθρο, που αναπτύσσει την ανθρώπινη λογική και διάνοια. Η λογική κρίση δεν καταργεί την πίστη, αλλά τα δύο αυτά μεγέθη συνυπάρχουν στην ανθρώπινη ύπαρξη, δίνοντάς της την προοπτική της θέωσης. Πίστη και γνώση, κατά τους Πατέρες, δεν αντιμάχεται η μία την άλλη, αλλά η μία μπορεί να οδηγήσει στην άλλη. Για αυτό τα κείμενα των Πατέρων δεν καταργούν τη λογική σκέψη του ανθρώπου αλλά μέσα από λογικούς συλλογισμούς κατευθύνουν την ανθρώπινη ύπαρξη στην αληθή Θεογνωσία (Στογιαννίδης, 2017).

1.3. Πατέρες της Εκκλησίας με συχνότερη παρουσία στα ερευνώμενα σχολικά εγχειρίδια

Στην παρούσα υποενότητα κρίθηκε αναγκαίο να αναφερθούμε επιγραμματικά σε περιορισμένο αριθμό Πατέρων της Εκκλησίας. Το κριτήριο βάσει του οποίου επιλέξαμε τους Πατέρες στους οποίους θα αναφερθούμε, είναι ο αριθμός των κειμένων τους, που απαντάμε συνολικά στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου, όπως προκύπτει από την έρευνα που ακολουθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Έτσι, η αναφορά μας θα αφορά με φθίνουσα σειρά βάσει του αριθμού των κειμένων τους στους Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο, Μέγα Βασίλειο, Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό και Άγιο Γρηγόριο Θεολόγο. Επιβάλλεται να τονιστεί ότι κριτήριο αναφοράς δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η σπουδαιότητά τους, αφού όλοι ανεξαιρέτως οι Πατέρες της Εκκλησίας παρουσιάζουν σπουδαίο έργο και δράση με διαχρονική αξία. Αυτός ο διαχωρισμός γίνεται για λόγους καθαρά μεθοδολογικούς και δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση υποτίμηση ή υποβάθμιση του έργου των υπολοίπων Πατέρων της Εκκλησίας.

Σε όλες τις εποχές η συμβολή των Πατέρων υπήρξε σπουδαία, αφού όπως ήδη έχει ειπωθεί εκφράζουν μέσα στα έργα τους την πίστη και την παράδοση της Εκκλησίας. Ωστόσο, ο 4^{ος}

αιώνας υπήρξε η εποχή κατά την οποία η δράση των Πατέρων ήταν σημαντική για την διατύπωση, καταγραφή και αποκρυστάλλωση της Χριστιανικής διδασκαλίας, όπως αυτή αποτυπώνεται στις Οικουμενικές Συνόδους. Κατά την εποχή αυτή παρατηρείται πολιτική σταθερότητα. Μάλιστα, σε συνάρτηση με τη θρησκευτική ανόρθωση του Χριστιανισμού, η εποχή αυτή αποτελεί σταθμό στην ιστορία της Εκκλησίας (Μαυρίδης, 2005). Ο 4^{ος} αιώνας λοιπόν, έχει να παρουσιάσει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως προς την παγίωση των δογμάτων και για αυτό χαρακτηρίζεται ως αιώνας της δογματικής συγκρότησης. Με το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313, την επικράτηση της ανεξιθρησκείας και την έξοδο των Χριστιανών από τις κατακόμβες, ξεκινάει η περίοδος των μεγάλων Συνόδων, της ανέγερσης των ναών, της συγγραφής εκκλησιαστικών συγγραμμάτων και των μεγάλων Πατέρων. Χαρακτηρίζεται ως η εποχή της ακμής της Εκκλησίας, αφού η ζωή της και η εκκλησιαστική γραμματεία επηρεάστηκε ευνοϊκά την εποχή εκείνη. Η θρησκευτική ελευθερία που παρείχε το διάταγμα των Μεδιολάνων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των Χριστιανών, χωρίς, όμως, να λείψουν οι σοβαρές θεολογικές κρίσεις, που αντιμετωπίστηκαν με την θεμελιώδη θεολογική διδασκαλία των Πατέρων (Παπαδόπουλος, 1990· Χρήστου, 2005). Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό του 4^{ου} αιώνα είναι η σύγκληση των Συνοδών και η παγίωση του Συνοδικού συστήματος της Εκκλησίας (Παπαδόπουλος, 1990).

Οι Πατέρες που έδρασαν τον 4^ο αιώνα εμφανίζονται πιο επιβλητικοί και με μεγάλη προσφορά, συμβάλλοντας στην αποκρυστάλλωση των βασικών δογμάτων του Χριστιανισμού. Η Εκκλησία, όμως συνέχιζε και στη μετέπειτα εποχή την πορεία της και τη δυναμική της, αναδεικνύοντας σημαντικές πατερικές μορφές, που συνέβαλαν τα μέγιστα στη ζωή της Εκκλησίας (Τσάμης, 1992· Χρήστου, 2005). Όμοια, η Εκκλησία ταλανίστηκε κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα από την έριδα της εικονομαχίας, η οποία συγκλόνησε τη ζωή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας επηρεάζοντας όχι μόνο την θεολογία της Εκκλησίας, αλλά και άλλους τομείς του εκκλησιαστικού βίου, όπως την τέχνη και τον μοναχισμό. Παράλληλα, παρατηρήθηκε προσπάθεια επιβολής της κρατικής εξουσίας στην Εκκλησία, ενώ δεν έμεινε ανεπηρέαστος από αυτή τη διαμάχη ο κοινωνικός και ευρύτερος πνευματικός κόσμος της Αυτοκρατορίας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια έδρασαν μεγάλοι θεολόγοι και Πατέρες της εποχής, οι οποίοι

συνέβαλαν σε μέγιστο βαθμό στη διαμόρφωση της διδασκαλίας της Εκκλησίας (Χρήστου, 2015).

Μεταξύ των Πατέρων της Εκκλησίας διακρίνονται οι λεγόμενοι μεγάλοι Πατέρες και Διδάσκαλοι, όπως οι Τρεις Ιεράρχες. Βασίλειος ο Μέγας, Γρηγόριος ο Θεολόγος ή Ναζιανζηνός, και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Μέγας Αθανάσιος, ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, ο ιερός Αυγουστίνος, ο άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός και άλλοι (Μουτσούλας, 1997). Σε κάποιους Πατέρες του 4^{ου} αιώνα αποδόθηκε η προσωνυμία Καππαδόκες, λόγω του τόπου καταγωγής και δράσης τους. Πρόκειται για τους Γρηγόριο Θεολόγο, Μέγα Βασίλειο και Γρηγόριο Νύσσης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρξαν άλλοι αξιόλογοι Πατέρες της Εκκλησίας που αναδείχθηκαν στην συγκεκριμένη περιοχή (Τσάμης, 1992).

Ακολουθεί σύντομη αναφορά σε Πατέρες της Εκκλησίας, που επιλέχθηκαν σύμφωνα με τα κριτήρια που τέθηκαν παραπάνω:

Α. Ιωάννης ο Χρυσόστομος: Γεννήθηκε το 354 στην Αντιόχεια της Συρίας. Σπούδασε φιλοσοφία και ρητορική ενώ σε μικρή ηλικία έμεινε ορφανός από πατέρα και ήδη από νωρίς ζούσε ασκητική ζωή. Μετά τον θάνατο της μητέρας του αποσύρθηκε στην έρημο για κάποια χρόνια, επειδή όμως ήταν φιλάσθενος την εγκατέλειψε. Το οικογενειακό του περιβάλλον συνετέλεσε στη μόρφωσή του και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Σπούδασε ρητορική και φιλοσοφία και επηρεάστηκε έντονα από τις κλασικές σπουδές. Σύντομα εγκατέλειψε τη δικηγορία και σπούδασε Θεολογία στην Αντιόχεια (Αθανασόπουλος, 2007· Χρήστου, 2015). Το 381 χειροτονήθηκε διάκονος και το 386 πρεσβύτερος, όπου ξεκινάει και την έντονη δράση του. Χαρακτηρίστηκε μεγάλος ρήτορας εξαιτίας του κηρυκτικού του έργου. Επιδόθηκε στις φιλανθρωπίες της ενορίας του και το 398 ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Ως αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως επιδόθηκε στην εξυγίανση της εκκλησίας, στη φιλανθρωπία και στην ιεραποστολή. Σύντομα ήρθε σε σύγκρουση με τους πολιτικούς άρχοντες της εποχής αλλά και με πολλά εκκλησιαστικά πρόσωπα. Αυτό είχε ως συνέπεια να καταδικαστεί σε διαδοχικές εξορίες. Το 407 πέθανε καθ' οδόν προς την εξορία στα Κόμανα του Πόντου και το λείψανό του μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 438.

Τα έργα του διακρίνονταν σε ομιλίες, πραγματείες και επιστολές (Τσάμης, 1992).

Ο Ιερός Χρυσόστομος δεν θεωρεί βλαβερή την επαφή με την αρχαία ελληνική παιδεία και φιλοσοφία, των οποίων ήταν κάτοχος, αλλά αναγνωρίζει την αξία τους και τις χρησιμοποιεί ως παιδαγωγικό μέσο. Απορρίπτει το υλιστικό πνεύμα της ειδωλολατρίας, που συμβάλλει αρνητικά στην ηθική τελείωση του ανθρώπου και χρησιμοποιεί θέσεις των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, για να διαπαιδαγωγήσει. Παράλληλα, στηλιτεύει τις ανήθικες και στρεβλές θέσεις των φιλοσόφων ενώ δεν παραλείπει να εξάρει τη σοφία και την ορθότητα των λόγων και του χαρακτήρα κάποιων άλλων. Έτσι, ο Ιερός Χρυσόστομος δεν φιλοσοφεί στα έργα του, αλλά χρησιμοποιεί επιλεκτικά τους φιλοσόφους και τους θέτει στην υπηρεσία της Εκκλησίας (Θεοδώρου, 2007· Παπαδόπουλος, 2022). Εξ' άλλου, κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφική σκέψη και στη Θεολογία της Εκκλησίας. Κριτήριο του είναι η ωφέλεια της φιλοσοφίας ως προς τη σωτηρία του ανθρώπου και δεν απορρίπτει τη θύραθεν παιδεία, αλλά θέτει ως προτεραιότητα τη μελέτη των Γραφών, που οδηγεί στη Θέωση (Παπαδόπουλος, 2007).

Το συγγραφικό του έργο θα μπορούσε να διακριθεί σε τρεις περιόδους: την περίοδο της μοναχικής άσκησης μέχρι τη χειροτονία του σε πρεσβύτερο, την περίοδο μέχρι την εξορία και την περίοδο της εξορίας. Έργα του είναι τα «Περί Ίερωσύνης», «Περί κενοδοξίας και ανατροφής των τέκνων», «Κατά Ιουλιανού» ή «Εις Βαβύλαν», «Προς Ιουδαίους και Έλληνας», 700 περίπου ερμηνευτικές ομιλίες στην Αγία Γραφή, επτά ομιλίες «Εις τον Απόστολον Παύλον», δώδεκα λόγοι «Κατά Άνομοίων», από τους οποίους οι πέντε πρώτοι αποκαλούνται «Περί ακαταλήπτου του Θεού», ομιλίες «Κατά Ιουδαίων», 19 ομιλίες «Εις Ανδριάντας», «Εις Ευτρόπιον, «Τον εαυτόν μη αδικούντα ουδείς παραβλάψαι δυνήσεται», «Προς τους σκανδαλισθέντας επί ταῖς δυσημερίαις», 17 επιστολές «Προς Ολυμπιάδα» και τέλος η «Θεία Λειτουργία» (Χρήστου, 2015).

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος υπήρξε θεολόγος αλλά στη συνείδηση των Χριστιανών θεωρείται ως εκείνος ο Πατέρας της Εκκλησίας, ο οποίος αγωνίστηκε κυρίως για να διαποτίσει την κοινωνία με τα χριστιανικά ιδεώδη και παράλληλα αντιτάχθηκε στην

εκκοσμίκευση της Εκκλησίας. Εξαιτίας αυτού του σπουδαίου έργου του η Ορθόδοξη Εκκλησία τον χαρακτηρίζει Οικουμενικό διδάσκαλο. Υπήρξε από τους πολυγραφότερους συγγραφείς της παγκόσμιας λογοτεχνίας και έχει διασωθεί το μεγαλύτερο μέρος του έργου του. Η ευφράδεια, η σαφήνεια και η δύναμη του λόγου χαρακτηρίζουν τα έργα του και τον ανέδειξαν σε έναν από τους περισσότερο μελετημένους Πατέρες της Εκκλησίας. Στην ιστορία έμεινε γνωστός με τον τίτλο Χρυσόστομος και σε αυτό συνετέλεσε η ρητορική του δεινότητα (Χρήστου, 2015). Διέθετε έμφυτο ρητορικό ταλέντο και ταυτόχρονα ήταν απόλυτα κατανοητός, ώστε χαρακτηρίστηκε «γεννημένος ρήτορας» (Baur, 1959). Ανέπτυξε αμεσότητα και επικοινωνία με τον λαό, ο οποίος μάλιστα ξεσπούσε σε χειροκροτήματα και επιφωνήματα, τα οποία ο Άγιος Ιωάννης απαιτούσε να αποφεύγονται. Στους λόγους του θίγει με απλότητα, σαφήνεια και πειστικότητα ηθικά, κοινωνικά, ερμηνευτικά και δογματικά θέματα. Σπουδαίο είναι το δογματικό και λειτουργικό του έργο (Χρήστου, 2015).

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος είναι μια μορφή της Εκκλησίας που η επιρροή του συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες. Η δραστηριότητά του εκτείνεται στους τομείς της διοίκησης της Εκκλησίας, της κοινωνικής προσφοράς, της θεολογικής ανάπτυξης και της πνευματικής καλλιέργειας (Χρήστου, 1987) και συγκαταλέγεται ανάμεσα στους Άγιους τρεις Ιεράρχες, προστάτες της παιδείας.

Β. Βασίλειος Καισαρείας ο Μέγας: Θεωρείται θεμελιωτής της Καππαδοκικής θεολογίας και συνεχιστής του έργου του Μεγάλου Αθανασίου. Γεννήθηκε το 329 ή 330 στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, όπου έγινε και επίσκοπος το 370. Ήταν γόνος ευκατάστατης οικογένειας, υπήρξε ξεχωριστός ρήτορας της εποχής με υψηλή μόρφωση, φιλοσοφική παιδεία και οργανωτικότητα. Μερικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της προσωπικότητάς του ήταν η θέληση και η πειθαρχία, ταυτόχρονα όμως ήταν ευαίσθητος, κοινωνικός, ασκητικός, αυστηρός και ευέλικτος. Τρεις παράγοντες καθόρισαν τη σκέψη και τη δράση του: το οικογενειακό του περιβάλλον, η παιδεία του και ο μοναχισμός. Οι σπουδές που έκανε σε Καισάρεια, Κωνσταντινούπολη και Αθήνα καθόρισαν τη σκέψη και τη γενικότερη στάση του. Ήρθε σε επαφή με την Ελληνική παιδεία, την οποία αγάπησε και ενστερνίστηκε (Παπαδόπουλος, 2021).

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε, ότι ο Μέγας Βασίλειος διαμόρφωσε την προσωπικότητά του αρχικά μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον, δεχόμενος ανάλογη ανατροφή από τους γονείς και τη γιαγιά του. Όμοια, συνέβαλαν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του οι σπουδές του αλλά και η συναναστροφή του με τον επιστήθιο φίλο του Άγιο Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, με τον οποίο υπήρξαν συσπουδαστές στην Αθήνα (Χρήστου, 2015).

Η εποχή του παρουσιάζει πολιτική και θρησκευτική αστάθεια και αυτό συνέβαλε στο να δώσει ώθηση ο Μέγας Βασίλειος με το έργο και τη δράση του στη θεολογία. Ενίσχυσε τον μοναχισμό και συνέβαλε στην ανάπτυξη του λειτουργικού βίου της Εκκλησίας (Παπαδόπουλος, 1990). Καταπολέμησε τον αρειανισμό και συνέβαλε στη διατύπωση της Τριαδολογίας. Διακρίθηκε για τη φιλανθρωπία και την κοινωνική του προσφορά ιδρύοντας την περίφημη «Βασιλειάδα», ένα συγκρότημα από φιλανθρωπικά ιδρύματα. Κοιμήθηκε το 379 και άφησε πλήθος έργων, τα οποία κατατάσσονται σε 4 κατηγορίες: δογματικά, ασκητικά, ομιλίες και επιστολές (Τσάμης, 1992). Μερικά από τα έργα του είναι οι παραινετικές πραγματείες «Προς τους νέους», «Εις το πρόσεχε σεαυτώ» και «Ότι ουκ έστιν αίτιος των κακών ο Θεός», τα «Ασκητικά», που αποτελούνται από τους «Όρους κατά πλάτος», «Όρους κατ' επιτομήν» και «Όρους ηθικούς», οι εννέα ομιλίες «Εις την εξαήμερον», ομιλίες στην «Ερμηνείαν των Ψαλμών», ο «Ανατρεπτικός του απολογητικού του Ευνομίου», το «Περί Αγίου Πνεύματος» και ευχές της Θείας Λειτουργίας που φέρει το όνομά του (Χρήστου, 2015).

Ως προσωπικότητα ο Μέγας Βασίλειος διακρίθηκε για τις ηγετικές του ικανότητες και ταυτόχρονα στο πρόσωπό του συνδυάστηκαν οι ιδιότητες του ερημίτη και του κοινωνικού μεταρρυθμιστή, του ποιμενάρχη και του στοχαστή και γενικά διακρίθηκε σε όλους τους τομείς της δραστηριότητάς του. Συνέβαλε στην αναμόρφωση της κοινωνίας και στην οργάνωση της νοσοκομειακής πρόνοιας. Ανήκει στους λεγόμενους Καππαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας (Χρήστου, 1987) και συγκαταλέγεται ανάμεσα στους Άγιους τρεις Ιεράρχες, προστάτες της παιδείας, λόγω της υψηλής του μόρφωσης.

Γ. Ιωάννης Δαμασκηνός: Γεννήθηκε το 680 στη Δαμασκό της Συρίας και ανήκει στους Πατέρες της Πρωτοβυζαντινής περιόδου. Κατείχε υψηλό πολιτικό αξίωμα, όπως και ο

πατέρας του, από το οποίο παραιτήθηκε λόγω της έχθρας μεταξύ Αράβων και Χριστιανών. Αποσύρθηκε στη μονή του Αγίου Σάββα και το 730 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Καταδικάστηκε από την Σύνοδο της Ιέρειας το 754 για την περί εικόνων διδασκαλία του, όμως η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος την αναγνώρισε τελικά ως Ορθόδοξη. Διακρίθηκε επίσης ως υμνογράφος της Εκκλησίας (Τσάμης, 1992). Η πλούσια μόρφωση που κατείχε τον οδήγησαν στη βαθύτερη μελέτη της Παράδοσης και της φιλοσοφίας (Φειδάς, 1992). Υποστήριζε ότι η Παράδοση είναι θεμελιωμένη στη Γραφή και ότι οι δύο μαζί εκφράζουν την αλήθεια. Δεν υποτιμά τη φιλοσοφία αλλά τη θεωρεί βασικό μέσο για τη διαμόρφωση της Παράδοσης (Χρήστου, 2015).

Ο θάνατός του τοποθετείται το 749, αν και αποτελεί σημείο διαφωνίας μεταξύ των ερευνητών. Υπήρξε γόνιμος συγγραφέας, ασκητικός, μαχητικός κατά των αιρέσεων και ακριβής στη διατύπωση των θεολογικών του θέσεων (Δετοράκης, 1979). Η Θεολογία του εκφράζει ανόθευτη την Πατερική παράδοση και καλύπτει στο σύνολό της τη βασική διδασκαλία της Εκκλησίας, αφού διατύπωσε Τριαδολογία, Χριστολογία, Δημιουργία και φυσικά συνέβαλε τα μέγιστα στην επίλυση της εικονομαχικής έριδας (Χρήστου, 2005).

Άσκησε μεγάλη επίδραση στον τομέα της λατρείας συνθέτοντας ύμνους, που επηρέασαν τους επόμενους υμνογράφους της Εκκλησίας. Πρωτοστάτησε στη διατύπωση της διδασκαλίας για την προσκύνηση των εικόνων αναπτύσσοντας πλούσια επιχειρηματολογία, και για αυτό θεωρείται ο κύριος εκφραστής της καταπολέμησης της εικονομαχίας. Η Θεολογία του κατέχει κεντρική θέση στην Ορθοδοξία. Ειδικά η διδασκαλία της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου για την προσκύνηση των εικόνων βασίστηκε στη Θεολογία του Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού. Ανάλογη βαρύτητα έχει και η διδασκαλία του για την τιμή των Αγίων (Φειδάς, 1992· Χρήστου, 2015). Η Θεολογία του περιλαμβάνει την υμνογραφία, τη δογματική και την περί εικόνων διδασκαλία ενώ τα έργα του κατατάσσονται σε δογματικά, αντιρρητικά, απολογητικά, ηθικά, ομιλίες, ερμηνευτικά, αγιολογικά και κάποια από αυτά είναι η «Πηγή γνώσεως», τα «Φιλοσοφικά κεφάλαια», το «Περί αιρέσεων», η «Έκθεσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως», τρεις πραγματείες «Περί εικόνων», τα «Ιερά παράλληλα» κ.α. (Χρήστου, 2005).

Ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός δεν ξεχωρίζει μόνο ως ο Δογματικός Πατέρας της Εκκλησίας αλλά και ως το πρόσωπο εκείνο που ανέπτυξε τη βυζαντινή μουσική και κυρίως διαμόρφωσε το σύστημα των οκτώ ήχων (Οκτώηχος) (Χρήστου, 2005). Μέσα από την υμνογραφία δεν διαφαίνεται μόνο το υμνολογικό ταλέντο του, αλλά εκφράζεται και αποτυπώνεται η βαθύτερη δογματική διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αυτό συμβαίνει με όλους τους υμνογράφους, οι οποίοι συνδυάζοντας αγιότητα και μόρφωση συμπυκνώνουν μέσα στους ύμνους τους την Ορθόδοξη διδασκαλία με γλώσσα ποιητική (Στάθης, 2006).

Δ. Γρηγόριος ο Θεολόγος ή Ναζιανζηνός: Γεννήθηκε το 329 στην Αριανζό της Ναζιανζού της Καππαδοκίας. Το 362 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και το 372 επίσκοπος Σασίμων, μιας μικρής κωμόπολης, στην οποία δεν εγκαταστάθηκε ποτέ, αφού προτίμησε τον μοναχικό βίο. Αργότερα μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανέλαβε Αρχιεπίσκοπος, θέση από την οποία σύντομα παραιτήθηκε και ακολούθησε τον μοναχισμό στη Ναζιανζό. Εργάστηκε έντονα για την καταπολέμηση του Αρειανισμού και κοιμήθηκε το 390. Τα έργα του διακρίνονται σε λόγους, ποιήματα και επιστολές (Παπαδόπουλος, 1991· Τσάμης, 1992). Ο άγιος Γρηγόριος διακρίθηκε στη συγγραφή ποιημάτων αφού έγραψε 19.000 στίχους. Αυτά είναι δογματικά, επιτάφια, ηθικά – διδακτικά και ιστορικά. Είναι διαποτισμένα με έντονα συναισθήματα και αποτέλεσαν αφορμή για τη συγγραφή εκκλησιαστικών ύμνων, εμπνέοντας μάλιστα, μεταξύ άλλων, και τον Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό. Παρουσιάζει στα ποιήματά του έντονη επίδραση από τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τους τραγικούς, τους λυρικούς και άλλους ποιητές (Παπαδόπουλος, 1990).

Ο Άγιος Γρηγόριος υπήρξε ο επιφανέστερος θεολόγος της Εκκλησίας μετά τον Ευαγγελιστή Ιωάννη και το έργο του παρουσιάζει θεολογικό βάθος και υψηλή ποιητικότητα. Διακρίθηκε ως ποιητής, αφού έγραψε μεγάλο αριθμό ποιημάτων, είχε έντονη κλίση στον μοναχικό βίο και επέδειξε σημαντικό ποιμαντικό και θεολογικό έργο. Συνέβαλε αποφασιστικά στην αντιμετώπιση θεολογικών ζητημάτων της εποχής και συνδύαζε τις ιδιότητες του ποιητή, του νηπτικού και του θεολόγου. Σπούδασε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας και της Παλαιστίνης, στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα. Εκεί ανέπτυξε έντονη και παροιμιώδη φιλία με τον Μέγα Βασίλειο, τον οποίο ήδη είχε γνωρίσει στην Καισάρεια (Παπαδόπουλος, 1990).

Οι σπουδές του και η συναναστροφή του με τον Μέγα Βασίλειο συνέβαλαν στη διαμόρφωση της θεολογικής του σκέψης. Υπήρξε άριστος κάτοχος της φιλοσοφίας και της θεολογίας, τις οποίες όμως δεν συνέχεε μεταξύ τους. Ο Άγιος Γρηγόριος είναι ο πρώτος Πατέρας της Εκκλησίας που μίλησε για τη θεολογία και θεωρεί μεγάλο θεολόγο εκείνον που βιώνει βαθύτερα την αποκεκαλυμμένη θεία αλήθεια, μέσω του Αγιοπνευματικού φωτισμού. Υποστηρίζει, ότι τότε ο άνθρωπος θα είναι σε θέση να κάνει λόγο για τον Θεό, δηλαδή Θεολογία (Παπαδόπουλος, 2021).

Η αγάπη του για την παιδεία καλλιεργήθηκε μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον, όμως ο Άγιος Γρηγόριος δεν επιδόθηκε αποκλειστικά στη συγγραφή θεολογικών έργων, αλλά έγραφε κυρίως για προσωπική του ικανοποίηση και αυτό φαίνεται από το είδος των έργων του, που είναι κατά κανόνα ποιητικά. Είναι, ωστόσο, γεμάτα από θεολογικά νοήματα και λόγω του θεολογικού και δογματικού βάθους των έργων του, του αποδόθηκε από την Εκκλησία, η προσωνυμία «Θεολόγος» (Χρήστου, 2015). Ο Άγιος Γρηγόριος εξαρχής επιθυμούσε την ησυχία του ασκητικού βίου και όχι τη θέση του επισκόπου. Αυτό ήταν και η αιτία που η φιλία του με τον Μέγα Βασίλειο πέρασε έντονη δοκιμασία. Ο Μέγας Βασίλειος ως επίσκοπος Καισαρείας χειροτόνησε επίσκοπο Σασίμων τον Άγιο Γρηγόριο, επιζητώντας τη συμβολή του στη διευθέτηση σοβαρών εκκλησιαστικών ζητημάτων της περιοχής και για αυτό διαφώνησαν έντονα οι δύο άνδρες. Κοινή θέση παρόλα αυτά και των δύο ήταν η αγάπη και ο ζήλος για την Εκκλησία του Χριστού (Παπαδόπουλος, 2008).

Ο Άγιος Γρηγόριος συγκαταλέγεται στους Καππαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας. Δεν παρουσιάζει σημαντική διοικητική προσφορά στην Εκκλησία, συνέβαλε όμως αποφασιστικά στην ανάπτυξη της Θεολογίας και του πνευματικού βίου (Χρήστου, 1987). Είναι ένας από τους Άγιους τρεις Ιεράρχες, προστάτες της παιδείας.

1.4. Επικαιρότητα και διαχρονικότητα των Πατέρων της Εκκλησίας

Τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας είναι πάντα επίκαιρα. Για αυτό κατά καιρούς περιλήφθηκαν περισσότερο στη θρησκευτική αγωγή. Αυτά αποτελούν αντικείμενο μελέτης όχι μόνο για τους Χριστιανούς αλλά και για επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Μέσα από τη μελέτη τους μπορεί να ερευνηθεί κανείς όλη τη δράση, το συγγραφικό έργο και τη διδασκαλία των Πατέρων και να καταλήξει σε συμπεράσματα αναφορικά με τη σκέψη τους (Χρήστου, 1987). Τα κείμενα των Πατέρων αντικατοπτρίζουν την εποχή που γράφτηκαν και μέσα από αυτά αντλούν πολύτιμο υλικό ποικίλες άλλες επιστήμες όπως: η ιστοριογραφία, η φιλοσοφία, η γλωσσολογία, η κοινωνιολογία, η λαογραφία, ακόμη και οι επιστήμες της φυσικής, της αστρονομίας, της γεωγραφίας, των μαθηματικών, της μουσικής, της γεωμετρίας, της βοτανικής, της κοσμολογίας έχουν κάτι να ωφεληθούν από τα πατερικά έργα. Βεβαίως, τα κείμενα αυτά υπηρετούν πρωτίστως την εκκλησιαστική ιστορία και γενικά τη ζωή της Εκκλησίας (Παπαδόπουλος, 1994).

Μελετώντας και προσεγγίζοντας τις αγιοπατερικές πηγές εμπλουτίζεται η επιστήμη της Θεολογίας, αφού τα πατερικά έργα αποτελούν έκφραση της αγιοπνευματικής παράδοσης, η οποία αποτελεί θεμέλιο της Εκκλησίας. Τα πατερικά κείμενα αποτελούν γνώμονα ορθής ερμηνείας των Γραφών και παρεμποδίζουν τις πλάνες. Η προσέγγισή τους είναι ζωτικής σημασίας αφού φανερώνουν της Χριστιανική αλήθεια (Παπαγεωργίου, 2007).

Η μελέτη των πατερικών κειμένων αποτελεί σήμερα θεμέλιο για την κατανόηση και βίωση της οργανικής σχέσης Γραφής και ζωής της Εκκλησίας. Μελετώντας κανείς τους Πατέρες αντιλαμβάνεται το πνεύμα των ιερών κειμένων, ότι δεν αναφέρονται μόνο στην εποχή τους αλλά είναι κείμενα διαχρονικά, που απευθύνονται στο σώμα της Εκκλησίας. Μελετώντας λοιπόν τους Πατέρες χωρίς να παραμένουμε προσκολλημένοι στο γράμμα αλλά εμβαθύνοντας στο πνεύμα τους, βιώνουμε την παρουσία του Θεού στη ζώσα Εκκλησία (Αραμπατζής, 2020). Η μελέτη των Πατέρων λοιπόν δεν σημαίνει μόνο φιλολογική και ιστορική έρευνα. Ωστόσο και αυτού του είδους η έρευνα είναι απαραίτητη, διότι για να κατανοήσουμε σήμερα το μήνυμα των κειμένων πρέπει να αντιληφθούμε πρώτα τι νόημα

είχαν την εποχή που γράφτηκαν. Έτσι, πατώντας στα χνάρια του παρελθόντος μπορούμε να βαδίζουμε προς μια εσχατολογική προοπτική (Αγουρίδης, 2008).

Οι Πατέρες της Εκκλησίας ήδη ειπώθηκε ότι αποτυπώνουν την παράδοσή της και καταγράφουν τις αλήθειες της πίστεως. Αυτές οι θείες αλήθειες απευθύνονται σε ολόκληρη την ανθρωπότητα ανεξαρτήτως φυλής, προέλευσης, μόρφωσης ή κοινωνικής θέσης. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς θέλουν τα έργα τους να γίνονται αντιληπτά από όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους χωρίς να υπάρχουν βέβαια και οι εξαιρέσεις, όπου πατερικά έργα παρουσιάζουν σχετική δυσκολία στο ύφος και στη γλώσσα (Μουτσούλας, 1997).

Τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας αποτελούν για την Εκκλησία τη σημαντικότερη πνευματική παρακαταθήκη μετά την Αγία Γραφή (Μουστάκης, 1967). Οι Άγιοι Πατέρες με τα έργα τους παρέχουν μια ανθρώπινη παιδαγωγία, την οποία έχει ανάγκη ο σύγχρονος άνθρωπος. Ακόμη και σήμερα οι Πατέρες εξακολουθούν να μας διδάσκουν μέσα από τα έργα τους και να μας καθοδηγούν από το μακρινό παρελθόν. Και διαπιστώνει κανείς ότι όσο περισσότερο εμβαθύνει στα έργα τους τόσο περισσότερο ανακαλύπτει τον ένθεο λόγο (Παπαγεωργίου, 2007).

Η διδασκαλία των Πατέρων και η θεολογική προσφορά τους αποτυπώνει την παράδοση της Εκκλησίας. Εντρυφώντας κανείς στους Πατέρες μετέχει στον Αγιοπνευματικό φωτισμό τους αντιλαμβανόμενος την ευγένεια, την πίστη τους και την προσήλωσή τους στην Παράδοση. Συμμερίζεται την αγωνία τους για την αλήθεια, βιώνει κάτι από τις θείες εμπειρίες τους και εκπλήσσεται από το θάρρος που επέδειξαν στην επινόηση νέων θεολογικών όρων δίνοντας ώθηση στη Θεολογία (Παπαδόπουλος, 1994). Επιπροσθέτως, οι Πατέρες της Εκκλησίας εκθέτουν τα θεία νοήματα με απλό συλλογιστικό τρόπο και παράλληλα οχυρώνουν την Ορθόδοξη διδασκαλία και πίστη απέναντι στον κίνδυνο της «*Βαβυλώνιας αιχμαλωσίας του σχολαστικισμού και του ηθικισμού*», όπως αναφέρει ο πατήρ Γεώργιος Φλορόφσκι (Ιερόθεος, 2010). Οι Πατέρες συμβάλλουν τα μέγιστα στην ορθή αγωγή του ανθρώπου, αφού δεν εξυπηρετούν προσωπικές τους επιδιώξεις αλλά πρωταρχικό μέλημά τους είναι η αγαπητική κοινωνία με τον Θεό και τον άνθρωπο. Διακηρύττουν την άπειρη αγάπη του Θεού

προς κάθε άνθρωπο, που ελεύθερα Τον αναζητά, με τον Θεό να σέβεται την ελευθερία του ανθρώπου, ακόμα και την αμφισβήτηση (Γοντικάκης, 2002).

Τέλος, η διαχρονικότητα των Πατέρων έγκειται στη θεολογική τους σκέψη, την οποία μεταλαμπαδεύουν στη ζώσα Εκκλησία, γεγονός που σηματοδοτεί την πνευματικότητα της Ορθοδοξίας. Δεν πρόκειται για μία απλή φιλοσοφική θεώρηση των πραγμάτων ούτε για μια επιφανειακή θρησκευτικότητα, που περιορίζεται στην επιτέλεση θρησκευτικών υποχρεώσεων, αλλά για μία προσωπική επαφή με τον Θεό. Η Ορθόδοξη πνευματικότητα θεμελιώνεται στην Αγία Γραφή και στην Παράδοση, δύο μεγέθη άρρηκτα συνδεδεμένα από τα οποία, το δεύτερο, η Παράδοση μαρτυρεί το πρώτο, τη Γραφή. Η Παράδοση αποτελεί τη ζωή της Εκκλησίας και κατά τον Ρ. Ενδοκίμον (1970) *«χωρίς την Παράδοση, που είναι η ψυχή της Αγίας Γραφής η τελευταία παραμένει κάτι το κλειστό, το άψυχο»*. Εκφράζοντας λοιπόν η πατερική σκέψη την Ορθόδοξη πνευματικότητα εντός του ιστορικού γίνεσθαι, όχι θεωρητικά, αλλά πρακτικά, αποτελεί την Παράδοση της Εκκλησίας (Καρδαμάκης, 1993).

1.5. Αξία, προσφορά και διαχρονικότητα των πατερικών κειμένων

Η αξία των πατερικών κειμένων προκύπτει από το γεγονός ότι η διδασκαλία των Πατέρων, όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα στα έργα τους παρουσιάζει ανόθευτη την Αποστολική αλήθεια. Οι ίδιοι οι Πατέρες χαρακτηρίζονται θεόπνευστοι και το έργο τους αποτέλεσμα Αγιοπνευματικού φωτισμού. Η Πατερική παράδοση είναι ισόκυρη με την Αγία Γραφή και η θεολογική συμβολή της είναι σημαντική, γιατί αποκαλύπτει το νόημα της Γραφής και ως εκ τούτου αποτελεί συνέχειά της. Η Εκκλησία θεωρεί τη Γραφή και την Παράδοση ενιαία έκφραση της θείας αλήθειας αλλά και μέσο για τη σωτηρία του ανθρώπου (Ιωαννίδης, 2004).

Η θεολογική αξία των πατερικών κειμένων είναι δεδομένη, αφού μέσα σε αυτά αποτυπώνεται η πατερική θεολογία. Η διδασκαλία τους σχετίζεται άμεσα με τη θρησκευτική αγωγή, διότι παρέχει ευρύτερη παιδεία και όχι απλή εγκυκλοπαιδική γνώση. Εξάλλου, ο σκοπός που οι Πατέρες συνέγραψαν τα έργα τους ήταν να καθοδηγήσουν τους πιστούς στην

ένωση με τον Θεό. Το συγγραφικό έργο των Πατέρων δεν έχει μόνο φιλολογική αξία αλλά και θεολογική, αφού οι συγγραφείς μέσα από τα κείμενά τους ομολογούν την πίστη στον Θεό και ερμηνεύουν τις Γραφές. Για τους Ορθοδόξους είναι η αυθεντική έκφραση της εκκλησιαστικής συνείδησης, άποψη την οποία ασπάζονται και αρκετοί Χριστιανοί της Δύσης και αποδέχονται τη σπουδαιότητα του συγγραφικού έργου των Πατέρων (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2001).

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν είχαν αποκλειστικό και μόνο σκοπό να αποτυπώσουν και να καταγράψουν τη δογματική και ηθική διδασκαλία της Εκκλησίας, αλλά να φροντίσουν έμπρακτα για την προσφορά κοινωνικού έργου. Αυτή η μέριμνα διαφαίνεται και μέσα στα συγγράμματά τους εκφράζοντας παράλληλα έναν έντονο κοινωνικό προβληματισμό. Αυτή η προσφορά τους προκύπτει μέσα από έργα αγάπης ως έμπρακτο αποτέλεσμα της χριστιανικής διδασκαλίας (Λιάκουρας & Γλάρος). Οι άγιοι Πατέρες αποτελούν γνήσια πρότυπα της χριστιανικής πίστης και ζωής και η μαρτυρία τους διαχρονικά εμπνέει τα μέλη της Εκκλησίας (Ιωαννίδης, 2004).

Τα πατερικά κείμενα καταγράφουν κατά βάση την αποκεκαλυμμένη αλήθεια με μορφή δογμάτων, δηλαδή τη θεολογική διδασκαλία της Εκκλησίας. Το πολύπλευρο έργο τους απευθύνεται σε κάθε εποχή, αφού επίκεντρο της διδασκαλίας των Πατέρων είναι ο άνθρωπος. Ο λόγος τους παρουσιάζει ποικίλα γνωρίσματα και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί προφητικός, επαναστατικός, χαρισματικός, απελευθερωτικός, κενωτικός και θεραπευτικός (Ιωαννίδης, 2004). Μέσα από τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας διαπιστώνουμε την αμείωτη μέριμνά τους για όλες τις πτυχές των κοινωνικών ζητημάτων της εποχής τους (Λιάκουρας & Γλάρος).

Οι Πατέρες της Εκκλησίας, λοιπόν, μέσα από τα έργα τους έχουν να προτείνουν στάσεις ζωής που δεν απευθύνονται μόνο στην εποχή τους αλλά σε όλες τις εποχές, και ιδιαίτερα στη σημερινή. Ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος Γιαννουλάτος χαρακτηρίζει την πατερική σκέψη «προφητική ενόραση» της Ορθόδοξης άποψης. Η Εκκλησία, δηλαδή, μέσω των Πατέρων «προφητεύει» τη συνεχή παρουσία του Χριστού στον κόσμο και παρέχει μία

πρόταση ζωής που οδηγεί στη σωτηρία (Λιάκουρας & Γλάρος).

Μέσα από τη διδασκαλία των πατερικών κειμένων δεν αντιλαμβάνεται κανείς μόνο την προσφορά των ιερών συγγραφέων και το κλίμα της εποχής τους, αλλά βλέπει ξεκάθαρα και το πώς εκείνοι αναζητούσαν την αλήθεια καθοδηγούμενοι αγιοπνευματικά. Διδάσκεται κανείς από τα πνευματικά τους προσόντα και την παρρησία τους, από το θάρρος και τις αναζητήσεις τους και κυρίως από τις θείες εμπειρίες τους (Ιωαννίδης, 2004). Μελετώντας τους Πατέρες αποκομίζουμε πνευματικά οφέλη και παιδαγωγικές αρχές εφόσον ο σκοπός τους δεν ήταν η παροχή γνώσεων, αλλά πρωτίστως να διαπαιδαγωγήσουν και να διδάξουν ήθος. Συνεπώς, τα πατερικά έργα ενδιαφέρουν την εκπαίδευση και ιδιαίτερα τη θρησκευτική, η οποία στοχεύει να καλλιεργήσει θρησκευτικές προσωπικότητες και να μεταδώσει χριστιανικές αρετές (Φυτράκης, 1945). Η πατερική παράδοση τονίζει μέσα από τα έργα των Πατέρων την επίτευξη του απώτερου στόχου του ανθρώπου, τη θέωση, χωρίς αυτό να σημαίνει την κατάργηση της λογικής σκέψης (Περσελής, 1994).

Κρίνεται απαραίτητη, λοιπόν, η διδασκαλία των πατερικών κειμένων στο σύγχρονο σχολείο στο μάθημα των Θρησκευτικών, καθώς μέσα από αυτά μπορεί κανείς να εισπράξει αυθεντικά και επίκαιρα μηνύματα ζωής. Προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να κινηθεί όλος ο εμπλεκόμενος εκπαιδευτικός κόσμος αλλά και οι Θεολογικές σχολές και φυσικά η Εκκλησία, μιας και η παιδαγωγική αξία των πατερικών κειμένων αναγνωρίζεται πλέον διεθνώς από σύγχρονους επιστήμονες και παιδαγωγούς (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2001). Ο καθηγητής της γλωσσολογίας Γ. Κ. Μπαμπινιώτης (1997) αναφέρει σχετικά για τους Τρεις Ιεράρχες και κατ' επέκτασιν για τους Πατέρες ότι μέσα από το θεολογικό τους έργο δεν ενισχύθηκε, μόνο, η Ορθόδοξη πίστη αλλά εδραιώθηκε η ελληνική παιδεία σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο.

Μια άλλη διάσταση της αξίας των πατερικών κειμένων είναι αυτή της αγωγής των νέων, οι οποίοι μελετώντας τα ανακαλύπτουν πρότυπα και διαπαιδαγωγούνται σωματικά και ψυχικά. Σε σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε η πλειοψηφία των Θεολόγων καθηγητών υποστηρίζει ότι η διδασκαλία των πατερικών κειμένων, θα ενίσχυε το μάθημα των Θρησκευτικών και την Ορθόδοξη ζωή των μαθητών. Στην ίδια έρευνα οι μαθητές στην

πλειοψηφία τους εκφράζουν την προτίμησή τους να διδάσκονται τα Θρησκευτικά μέσα από πρωτότυπο και μεταφρασμένο κείμενο, ενώ εκτιμάται ότι δεν θα δυσκολεύονται στην κατανόηση του μαθήματος. Από τη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει η αναγκαιότητα επαφής των μαθητών με τις πηγές, οι οποίες ενεργοποιούν τα κίνητρα μάθησης και το ενδιαφέρον των μαθητών. Φαίνεται ότι δεν ισχύει το επιχείρημα για δυσκολία κατανόησης του πρωτότυπου κειμένου, αφού έχουν μια σχετική εξοικείωση με τα αρχαία κείμενα, καθώς ήδη διδάσκονται αρχαία ελληνικά από την Α' τάξη του Γυμνασίου (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2001).

Η μελέτη των πατερικών κειμένων δεν αποσκοπεί μόνο στη μετάδοση γνώσεων σχετικά με τη ζωή και τη διδασκαλία των Πατέρων, αλλά κυρίως στο να γίνουμε μέτοχοι του πνεύματός τους. Τέλος, μέσα από τα κείμενα των Πατέρων ωφελούνται, εκτός της Θεολογίας, σχεδόν όλες οι επιστήμες, καθώς μέσα από αυτά παρέχεται πληθώρα πληροφοριών σχετικών με τις υπόλοιπες επιστήμες (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2001). Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στα εγχειρίδια ρητορικής συμπεριλαμβάνονταν έργα του Ιερού Χρυσόστομου, προκειμένου να διδαχθούν μέθοδοι και παραδείγματα της ρητορικής τέχνης. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο Ιερός Χρυσόστομος διακρινόταν για την ευφράδεια του λόγου του, έχοντας σπουδάσει και ρητορική και την περίοδο εκείνη η ρητορική υπηρετούσε το κήρυγμα και τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Κατά συνέπεια, η εντρύφηση σε Πατέρες της Εκκλησίας σχετιζόμενους με τη ρητορική, αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο (Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, 2007).

1.6. Προϋποθέσεις διδασκαλίας ενός πατερικού κειμένου

Στην παρούσα υποενότητα κρίθηκε αναγκαίο να αναφερθούμε στις αρχές διδασκαλίας πατερικών κειμένων, που κατά καιρούς διατυπώθηκαν. Κάποιες από αυτές τις αρχές θα μπορούσαν να ισχύουν προκειμένου να διδαχθεί και σήμερα ένα πατερικό κείμενο. Κάποιες άλλες θεωρούνται απαρχαιωμένες, καθώς η σύγχρονη παιδαγωγική έχει να προτείνει αποδοτικότερα μοντέλα διδασκαλίας.

Τα αρχικά προγράμματα διδασκαλίας των πατερικών κειμένων θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ελλιπή και ανεπαρκή. Ήταν κλειστά προγράμματα που περιόριζαν την

πρωτοβουλία των Θεολόγων εκπαιδευτικών, οι οποίοι βρέθηκαν απροετοίμαστοι για τη διδασκαλία ενός τέτοιου μαθήματος. Δεν αποτελούσαν εξαρχής αυτόνομο μάθημα του ωρολογίου σχολικού προγράμματος, αλλά χρησιμοποιούνταν επικουρικά στο μάθημα των Θρησκευτικών (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2002).

Διδάσκοντας ένα πατερικό κείμενο στοχεύουμε οι διδασκόμενοι να αντιληφθούν το πνεύμα των Πατέρων της Εκκλησίας, να εξοικειωθούν με τη σκέψη τους, να βιώσουν την πατερική διδασκαλία και να αφουγκραστούν την επικαιρότητά της (Χαρώνης, 1983). Αυτό θα επιτευχθεί εφόσον οι έφηβοι μαθητές κατανοήσουν ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν είναι απρόσιτες προσωπικότητες, αλλά ζωντανές μορφές της εποχής μας που απαντούν σε τυχόν νεανικούς προβληματισμούς και αναζητήσεις (Χαρώνης). Η σωστή ερμηνεία των πατερικών κειμένων κατορθώνεται μόνο όταν πραγματοποιείται με το ίδιο πνεύμα με το οποίο γράφτηκαν. Γι' αυτό χρειάζεται πρωτίστως να οικειοποιηθούμε τη σκέψη των Πατέρων. Σε αντίθετη περίπτωση κινδυνεύουμε να οδηγηθούμε σε λανθασμένες ερμηνείες και συμπεράσματα. Η σωστή επίτευξη αυτού του στόχου μπορεί να επιτευχθεί αναζητώντας την ερμηνεία ενός πατερικού κειμένου μέσα σε άλλο έργο του ίδιου ή μεταγενέστερου Πατέρα (Αγγελόπουλος, 2011).

Ένα πατερικό κείμενο ερμηνεύεται ορθά στο σύνολό του και ποτέ αποσπασματικά, λαμβάνοντας υπόψη την εποχή και τις συνθήκες συγγραφής του καθώς και στοιχεία για τη ζωή και το περιβάλλον δράσης του συγγραφέα (Αγγελόπουλος, 2011). Ο δογματικός και μετωπικός τρόπος διδασκαλίας κρίνεται αναποτελεσματικός και αντίκειται στην ψυχροσύνθεση της εφηβικής ηλικίας των μαθητών. Η επικαιρότητα των πατερικών κειμένων προβάλλεται συνδέοντάς τα με σύγχρονα παραδείγματα και γεγονότα (Φυτράκης, 1945). Μία παλαιότερη πρόταση διδασκαλίας πατερικού κειμένου από το πρωτότυπο ή από μετάφραση περιλάμβανε συγκεκριμένα στάδια, όπως βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα, εντοπισμός κύριων μερών του προς διδασκαλία κειμένου, ανάγνωση, γλωσσική και πραγματολογική επεξεργασία, μετάφραση, απόδοση νοήματος, ιδεολογική ανάλυση του πνεύματος του ιερού Πατέρα, εξαγωγή ηθικών διδαγμάτων και σύγχρονη πρακτική εφαρμογή. Η μέθοδος διδασκαλίας ήταν η μετωπική και η διαλογική συζήτηση (Χαρώνης).

Διδακτικές του συγκεκριμένου μαθήματος, είτε από το πρωτότυπο είτε από μετάφραση, που διδάσκονταν στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης κατά τον 20^ο αιώνα πρότειναν την ερμηνευτική μέθοδο διδασκαλίας, τη διαλογική μορφή διδασκαλίας και την τριμερή πορεία διδασκαλίας. Η τελευταία περιελάμβανε τη δημιουργία ενός προπαρασκευαστικού πλαισίου αναφορικά με το προς διδασκαλία κείμενο, την προσφορά και τη σύλληψη σχετικών εννοιών και εξαγωγή συμπεράσματος και τέλος, την εφαρμογή, όπου διατυπώνονται απόψεις και στάσεις. Η ανάθεση κατ' οίκον εργασίας κρίνεται απαραίτητη όπως και η εξέταση της διδακτικής ενότητας στην επόμενη διδακτική ώρα (Δρατσέλας , 1975).

Τα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και η σύγχρονη Παιδαγωγική προτείνουν και εφαρμόζουν νεότερες μαθητοκεντρικές μεθόδους διδασκαλίας, που προάγουν την αυτενέργεια και την κρίση του μαθητή.

1.7. Οι Πατέρες της Εκκλησίας ως παιδαγωγοί

Όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας ανεξαιρέτως υπήρξαν παιδαγωγοί, εφόσον με τα έργα τους διατύπωσαν και κατέγραψαν τη διδασκαλία της Εκκλησίας και την αλήθεια που βίωσαν, διαπαιδαγωγώντας έτσι το πλήρωμα των πιστών στην εν Χριστώ ζωή. Αυτό συνεπάγεται ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας δίδαξαν πρωτίστως με το παράδειγμά τους και με τον βίο τους. Ωστόσο πολλοί Πατέρες διατύπωσαν παιδαγωγικές αντιλήψεις και αναδείχθηκαν σε σπουδαίους και πρωτοποριακούς παιδαγωγούς εξαιτίας των παιδαγωγικών τους αρχών. Οι παιδαγωγικές τους αντιλήψεις είναι διαχρονικές και πολλές από αυτές τις υιοθετεί η σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη. Στη συνέχεια, θα παραθέσουμε συνοπτικά τις βασικές παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου και του Μεγάλου Βασιλείου.

Μολονότι η σύγχρονη παιδεία κατά καιρούς αντιμετωπίζει πρωτοφανείς κρίσεις, φαίνεται ότι η παιδεία περνούσε κρίση και στην εποχή του Ιερού Χρυσοστόμου (Χαρώνης, 1995). Ο Ιερός Χρυσόστομος αναδείχθηκε όχι μόνο σε εκκλησιαστικό ηγέτη αλλά και σε σοφό παιδαγωγό. Οι απόψεις του χαρακτηρίζονται διορατικές και γλαφυρές και έχουν διαχρονικό

χαρακτήρα και κάλλιστα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα κείμενά του γράφτηκαν στην εποχή μας (Χαρώνης, 1994). Καθοριστικής σημασίας για μία καρποφόρα αγωγή θεωρεί ο Ιερός συγγραφέας αλλά και η σύγχρονη παιδαγωγική, την καλλιέργεια υγιών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ παιδαγωγού και εκπαιδευόμενων. Υποστηρίζει, ότι η διαδικασία της αγωγής δεν σταματάει ποτέ και ότι όλοι πρέπει να διδάσκουν όλους (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Μελετώντας κανείς τα έργα του εντοπίζει διάσπαρτες παιδαγωγικές, ψυχολογικές και ανθρωπολογικές απόψεις, που έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, οι οποίες είναι επίκαιρες και φωτίζουν πολλές πτυχές της αγωγής, εστιάζοντας ιδιαίτερα στις ανθρώπινες σχέσεις και κυρίως στην παιδική και εφηβική ηλικία. Υπενθυμίζει ότι παιδαγωγούμε τον πεπτωκότα άνθρωπο (Χαρώνης, 1993) και απώτερος σκοπός της παιδείας είναι να οδηγηθούν οι εκπαιδευόμενοι στο πρότυπο των Αγίων - *«Ἡ παιδεία μετάληψις ἀγιότητος ἐστί»* (PG 63, 205) -, ενώ ως πρώτο και κύριο παιδαγωγό θεωρεί τον Θεό (Migne 1860; Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004; Χαρώνης, 1995). Την ίδια θέση διατυπώνει και ο Μέγας Βασίλειος θεωρώντας την παιδεία υπηρέτη του ανθρώπου, που τον οδηγεί στην αληθή Θεογνωσία (Μαυρίδης, 2005). Ο ψυχίατρος Igor Caruso (1953) υποστηρίζει, ότι για να λυθούν τα ψυχικά προβλήματα είναι απαραίτητο να αναζητήσουμε λύσεις στις πηγές της Χριστιανικής ανθρωπολογίας, αναζητώντας τη σχέση της ψυχολογίας με το πνεύμα των Πατέρων της Εκκλησίας (Caruso, 1953).

Η αγωγή χαρακτηρίζεται από τον Ιερό Πατέρα ως πολυσύνθετο φαινόμενο, που αποτελεί μεγάλη τέχνη και δύσκολη επιστήμη, αφού αφορά στη διάπλαση ψυχών: *«τῆς τέχνης ταύτης οὐκ ἐστὶν ἄλλη μείζων. Τί γὰρ ἴσον τοῦ ρυθμίσαι ψυχὴν καὶ διαπλάσαι νέου διάνοιαν;»* (PG 58, 584). Πρέπει να ξεκινάει από μικρή ηλικία και να περιλαμβάνει στάδια ανάλογα με την ηλικία και την ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Και ο Μέγας Βασίλειος επιδεικνύει ξεχωριστό ενδιαφέρον για την αγωγή της παιδικής ηλικίας, η οποία αγωγή ξεκινάει από την οικογένεια κατά τα πρώτα έτη της ζωής του παιδιού (Μαυρίδης, 2005). Θεμέλιο και κίνητρο της σωστής αγωγής και οι δύο Πατέρες θεωρούν την αγάπη και την ψυχική επαφή με τα παιδιά. Οι παιδαγωγοί και οι γονεὶς πρέπει να επιλέγουν τη σωστή μέθοδο αγωγής και τα κατάλληλα παιδαγωγικά μέσα, ενώ καταλληλότερους

παιδαγωγούς θεωρεί τους Αγίους, οι οποίοι παιδαγωγούν και μετά θάνατον και οι αρετές που καλλιέργησαν έχουν μεγάλη παιδαγωγική αξία (Μαυρίδης, 2005· Χαρώνης, 1993). Η σωστή αγωγή απαιτεί ποικιλία μεθόδων, διάθεση χρόνου και ορθή αντίληψη του περιβάλλοντος του παιδιού ενώ μεγάλη σημασία έχει η επιλογή των ποιών και των αμοιβών που θα χρησιμοποιηθούν, καθώς αυτά πρέπει να χρησιμοποιούνται σταδιακά και με μέτρο (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Για να είναι αποτελεσματική η διδασκαλία, πρέπει να είναι εξατομικευμένη, να προσαρμόζεται, δηλαδή στις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις του κάθε παιδαγωγούμενου (Χαρώνης, 1993· Χαρώνης, 2003).

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που πραγματεύεται ο Ιερός συγγραφέας είναι ο ρόλος του παιδαγωγού, χωρίς να εξαιρεί τους γονείς. Υποστηρίζει ότι οι γονείς οφείλουν να ενδιαφέρονται για τη συμπεριφορά των παιδιών τους και κάνει λόγο για προληπτική και θεραπευτική αγωγή, η οποία λειτουργεί ευεργετικά στα παιδιά, όπως ευεργετικό θεωρεί και τον υγιή ανταγωνισμό. Παράλληλα, κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην παιδαγωγική σημασία των αμοιβών θεωρώντας τις κίνητρο για βελτίωση. Θεωρεί σημαντική και απαραίτητη την αυτοαγωγή, ειδικά σε όσους ασκούν έργο αγωγής (Χαρώνης, 1993). Πραγματεύεται την προσωπικότητα του δασκάλου και χαρακτηρίζει το αξίωμά του υψηλό και μεγάλο και το εξισώνει με αυτό του ιερέα, θεωρώντας τον πνευματικό πατέρα, για αυτό είναι άξιος σεβασμού (Χαρώνης, 1994). Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί σημαντική την προσωπικότητα του δασκάλου και υποστηρίζει ότι πρέπει να έχει κατάλληλη ηλικία, υπομονή, κατάρτιση, σύνεση και να φροντίζει τους παιδαγωγούμενους όπως φροντίζει ο πατέρας για τα παιδιά του, μεριμνώντας ξεχωριστά για τις ανάγκες του καθενός. Σε άλλο σημείο παρομοιάζει τη σχέση παιδαγωγού και παιδαγωγούμενων, με τη σχέση μητέρας και παιδιού (Μαυρίδης, 2005· Χαρώνης, 2002). Πρωτίστως όμως, ο παιδαγωγός πρέπει να διακατέχεται από αγάπη προς τους μαθητές του, να εμπνέει εμπιστοσύνη, να δημιουργεί ευχάριστο σχολικό κλίμα, να ενεργοποιεί του αδιάφορους μαθητές και να καλλιεργεί την αυτενέργεια και τη συνεργατικότητα (Μαυρίδης, 2005).

Οι παιδαγωγικές θέσεις του Μεγάλου Βασιλείου αγγίζουν τις σύγχρονες παιδοψυχολογικές απόψεις, δίνουν διέξοδο σε παιδαγωγικές και αξιακές κρίσεις και απευθύνονται σε γονείς

και εκπαιδευτικούς. Η αυστηρότητα θεωρείται σημαντική για τη σωστή διαπαιδαγώγηση του νέου αλλά πρέπει να χρησιμοποιείται με μέτρο (Μαυρίδης, 2005· Χαρώνης, 2002). Υπεύθυνοι για τη διαπαιδαγώγηση είναι οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι πρέπει να επιδεικνύουν πατρική αγάπη. Η πείρα και η μεθοδικότητα θεωρούνται απαραίτητα προσόντα του παιδαγωγού ο οποίος επιτελεί πολυδιάστατο έργο (Χαρώνης, 2004). Παράλληλα ο Μέγας Βασίλειος προτρέπει να μην εφαρμόζεται υπερβολική επιείκεια, γιατί αυτό θα επιφέρει αρνητικές συνέπειες (Χαρώνης, 2003).

Ο Ιερός Χρυσόστομος αναφέρεται στην αλληλεπίδραση που υπάρχει μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων, μέσα από την οποία ωφελούνται και οι δύο (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Ο παιδαγωγός φέρει ευθύνη σχετικά με την προκοπή και την προφύλαξη των νέων από επικείμενους κινδύνους, δεν πρέπει να φέρεται εγωιστικά και τονίζει την αναγκαιότητα σωστών παιδαγωγών, υπογραμμίζοντας ότι δεν αρκούν από μόνα τους τα εκπαιδευτήρια και τα βιβλία (Χαρώνης, 1994). Βασική προϋπόθεση για να είναι ένας δάσκαλος επαρκής είναι η απόλυτη πίστη στο λειτούργημά του και η άριστη κατοχή του γνωστικού του αντικειμένου (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Θλίβεται για τους μαθητές που παραστρατούν και παραλληλίζει το έργο του δασκάλου με τη Σταυρική Θυσία, αφού ο σωστός δάσκαλος λειτουργεί θυσιαστικά για τους μαθητές του. Για την ορθή εκπαιδευτική πορεία των μαθητών θεωρεί απαραίτητη η συνεργασία δασκάλων και γονέων (Χαρώνης, 1994).

Τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σωστού παιδαγωγού κατά τον Ιερό Χρυσόστομο είναι η αρετή, η αυτοκυριαρχία, η υπομονή, η επιμονή και η ταύτιση με τους μαθητές του, επαγρυπνώντας για την πρόοδό τους (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004). Συμπάσχει μαζί τους και επιδεικνύει πνεύμα αυτοθυσίας. Ο ίδιος αποτελεί πρότυπο για τους μαθητές για αυτό, οφείλει να είναι αξιόπιστος και να μην τους αποθαρρύνει. Δεν παραλείπει να αναφερθεί στην αξία της προσευχής και τονίζει, ότι ο παιδαγωγός οφείλει να διδάσκει με τον λόγο του αλλά κυρίως με τις πράξεις του (Χαρώνης, 1994). Όμοια και ο Μέγας Βασίλειος αναφέρεται στα προσόντα των παιδαγωγών και υποστηρίζει ότι πρέπει να είναι αξιόπιστοι, να διαθέτουν πείρα και μόρφωση και να χρησιμοποιούν τις κατάλληλες κάθε φορά μεθόδους διδασκαλίας. Διδάσκουν με το παράδειγμά τους αλλά βασικό χαρακτηριστικό είναι η αγάπη προς τους

μαθητές τους. Ο κακός παιδαγωγός είναι επικίνδυνος γιατί μπορεί να καταστρέψει και να παρασύρει τους μαθητές του (Χαρώνης, 2002).

Η σωστή παιδαγωγική σχέση του δασκάλου με τους μαθητές κατά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο πρέπει να θεμελιώνεται στην αγάπη. Ο παιδαγωγός οφείλει να αντιλαμβάνεται τα ενδιαφέροντα και τις αδυναμίες των μαθητών και να διαλέγεται μαζί τους, να είναι ειλικρινής και δημοκρατικός, θέτοντας πάντοτε όρια. Στη διδασκαλία πρέπει να χρησιμοποιεί ποικίλα μέσα και να παρακινεί τους μαθητές στην αναζήτηση της γνώσης. Αναφέρεται στην αντιμετώπιση των αδύναμων μαθητών, των ατίθασων αλλά και αυτών που υπερεκτιμούν τις ικανότητές τους (Βουλγαράκη - Πισίνα, 2004· Χαρώνης, 1994).

Ο Ιερός συγγραφέας δεν διστάζει να θίξει και το θέμα της σεξουαλικής αγωγής. Η σεξουαλικότητα στον άνθρωπο και η ερωτική έλξη αναφέρει ότι είναι έμφυτη στον άνθρωπο και δοσμένη από τον Θεό. Αποτελεί φυσική ανάγκη του ανθρώπου και η ανηθικότητα δεν οφείλεται στην ερωτική επιθυμία του ανθρώπου, η οποία αποσκοπεί στην τεκνοποίηση, αλλά στην κακή προαίρεση του. Παράλληλα, εξαιρεί την αγνότητα και την εγκράτεια, ενώ την ακολασία την χαρακτηρίζει τυραννία. Η χαλιναγωγή της γενετήσιας επιθυμίας είναι δύσκολη και επίπονη. Αναφέρει ότι οι γυναίκες που αρνούνται τη συζυγική σχέση οδηγούν τους άνδρες στη μοιχεία. Οι νέοι πρέπει να αποφεύγουν τους πειρασμούς, για να χαλιναγωγούν την ακόλαστη επιθυμία. Τον παράνομο έρωτα τον παρομοιάζει με τη μέθη και με όλα τα αρνητικά επακόλουθα. Αντίθετα, θεωρεί τον συζυγικό έρωτα βάση της κοινωνικής ζωής. Ο Ιερός Πατέρας θεωρεί τον γάμο ένα μέσο εκτόνωσης της γενετήσιας ορμής. Οι δάσκαλοι και οι γονείς έχουν χρέος έγκαιρα να ενημερώνουν και να καθοδηγούν σωστά τα παιδιά τους σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή (Χαρώνης, 1994). Αντίστοιχες απόψεις σκιαγραφεί και ο Μέγας Βασίλειος και υποστηρίζει ότι πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψιν από τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και τους πνευματικούς, ώστε να αντιμετωπίζονται σωστά (Χαρώνης, 2002).

Ως προς τη μεθοδολογία της διδασκαλίας ο Ιερός Χρυσόστομος αναφέρεται στη θέσπιση στόχων και επιλογή κατάλληλης μεθόδου, κάνοντας λόγο για την ενθάρρυνση των αδύναμων

μαθητών και για τη χρήση ποικίλων παραδειγμάτων. Η διδασκαλία απαιτεί επίπεδο ανάλογο με το πνευματικό επίπεδο των μαθητών. Πρέπει να είναι σύντομη, κατανοητή και να τελειώνει ευχάριστα. Γίνεται λόγος για την αρχή της εποπτείας και τα εποπτικά μέσα, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα στη διδασκαλία. Το ενδιαφέρον των μαθητών διεγείρεται, όταν αναφέρεται ο δάσκαλος στην επικαιρότητα και χρησιμοποιούνται επίκαιρα παραδείγματα. Η προσφορά της ύλης πρέπει να γίνεται σταδιακά και τμηματικά και να γίνεται ορθολογική χρήση του χρόνου (Χαρώνης, 1994). Αντίστοιχα, ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει ότι η διδασκαλία πρέπει να είναι επαγωγική και να γίνεται από τα στοιχειώδη προς τα δυσκολότερα ενώ η διδακτέα ύλη πρέπει να ανταποκρίνεται τους στόχους της αγωγής. Να είναι φροντισμένη και μεθοδική, να μην δίνεται πληθώρα ύλης, γιατί δεν αφομοιώνεται, ενώ προτείνει τη μελωδική απόδοση μαθημάτων για καλύτερη εμπέδωση. Υπογραμμίζει την αξία της επανάληψης, τη χρήση εποπτικών μέσων, την απόδοση βραβείων, ποινών και αμοιβών και κάνει λόγο για την αναγκαιότητα της εξατομικευμένης διδασκαλίας (Μαυρίδης, 2005· Χαρώνης, 2002).

Ο Ιερός Χρυσόστομος αναφέρεται στην αρχή της αυτενέργειας και στην αρχή της ανακεφαλαίωσης, στην αιτιολόγηση των διδασκομένων, στη μεταξύ τους αλληλουχία και στην εμπέδωση των γνώσεων μέσω της επανάληψης. Θεωρεί ότι δεν πρέπει να υπερφορτώνεται ο μαθητής με υπερβολική ύλη και ότι είναι αντιπαιδαγωγική η διδασκαλία εννοιών υψηλού επιπέδου χωρίς το κατάλληλο γνωσιακό υπόβαθρο του μαθητή (Χαρώνης, 1994). Ο ιερός συγγραφέας κάνει λόγο και για τα νοητικώς υστερούντα παιδιά, υποστηρίζοντας ότι πρέπει να τα ενθαρρύνουμε και να λειτουργούμε υποστηρικτικά απέναντί τους. Καταδικάζει τις διακρίσεις εξαιτίας της καταγωγής ή της οικογενειακής προέλευσης κάποιου, εξαίροντας την προσωπική αρετή του καθενός. Για την κοινωνικοποίησή τους θεωρεί σημαντικό το υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον και την κατάλληλη στιγμή του απογαλακτισμού τους (Χαρώνης, 1995).

Μέσα στα έργα του Ιερού Πατέρα γίνεται ιδιαίτερη μνεία για την εφηβεία και τη νεότητα. Επειδή είναι δύσκολο να αντιληφθούμε τις σκέψεις και τις παρεκτροπές των νέων είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε την ψυχολογία των εφήβων, ώστε να γνωρίσουμε τη φύση

τους. Η διαπαιδαγώγηση των νέων θεωρείται δύσκολο εγχείρημα, διότι οι έφηβοι έχουν έντονες παρορμήσεις που δεν μπορούν να τις ελέγξουν. Θέλοντας να αποτυπώσει πλήρως την ψυχολογία των εφήβων τους παρομοιάζει με «ονοκένταυρους», δηλαδή με μυθικά πλάσματα που ήταν από τη μέση και πάνω άνθρωποι και από τη μέση και κάτω άλογα, δηλώνοντας, έτσι, ότι ο έφηβος έχει το πείσμα του γαϊδουριού, την ορμή του αλόγου αλλά και ανθρωπιά. Είναι επιρρεπείς στα πάθη και επιδεικνύουν επαναστατικότητα, είναι ατίθασοι, ασταθείς, θερμόαιμοι και ευέξαπτοι, χαρακτηρίζοντας την εφηβεία άγρια σαν θηρίο. Για αυτό, λέει ο Ιερός Χρυσόστομος, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τα αίτια των παιδικών και εφηβικών παρεκτροπών (Χαρώνης, 1995). Όμοια και ο Μέγας Βασίλειος χαρακτηρίζει την νεότητα θερμόαιμη από τη φύση της, με ανήσυχη σκέψη, ασυγκράτητη και επαναστατική. Οι έφηβοι αισθάνονται παντοδύναμοι, έχοντας ανάγκη από χαλινάρι, για να μην παρασύρονται και παρεκτρέπονται (Χαρώνης, 2002). Αναφέρεται στις μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στο σώμα και στην ψυχή του ανθρώπου κατά τις τρεις πρώτες επταετίες της ζωής του και θεωρεί την εφηβεία την κατάλληλη ηλικία στον άνθρωπο, για να ολοκληρωθεί η αγωγή (Χαρώνης, 2003).

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος θεωρεί ότι οι ποινές έχουν παιδαγωγικό και προληπτικό χαρακτήρα και πρέπει να επιβάλλονται με σύνεση, κλιμακωτά, τον κατάλληλο χρόνο και μετά από άλλα παιδαγωγικά μέτρα. Αποτελούν μέσο θεραπείας, για αυτό πρέπει να είναι εξατομικευμένες και η αυστηρότητά τους ανάλογη του παραπτώματος. Σκοπός της αγωγής είναι να θεραπεύει, αλλά πρωτίστως, να προλαμβάνει εφαρμόζοντας και τη μέθοδο της συμβουλευτικής (Χαρώνης, 1996). Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί σημαντική τη συμβουλευτική. Τονίζει ότι ο συμβουλευτικός λόγος είναι γιατρός των ψυχών και ότι μια συμβουλή μπορεί να μεταμορφώσει τη ζωή του ανθρώπου, κάτι το οποίο αποδεικνύεται εκ του αποτελέσματος (Χαρώνης, 2002).

Ο Ιερός Χρυσόστομος υποστηρίζει ότι η σχολική φοίτηση πρέπει να γίνεται νωρίτερα από την ηλικία των πέντε ετών και προτρέπει όλους, άνδρες και γυναίκες, να φοιτούν στα σχολεία. Οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις περιλαμβάνουν και την ψυχική φροντίδα. Εφόσον ο άνθρωπος αποτελείται από σώμα και ψυχή, πρέπει να φροντίζει και για τα δύο. Ως άριστη μέθοδο

ψυχοθεραπείας θεωρεί την κάθαρση από την αμαρτία. Πρέπει να αναζητούμε τα βαθύτερα ψυχολογικά αίτια των παιδικών και εφηβικών παρεκτροπών και να εμβαθύνουμε στον ψυχισμό του ανθρώπου, έχοντας υπόψιν ότι ο άνθρωπος δεν είναι ψυχικά πάντα αυτό που δείχνει εξωτερικά (Χαρώνης, 1996).

Τέλος, ο Μέγας Βασίλειος κάνει λόγο για την αυτοεξέταση του ανθρώπου, η οποία προϋποθέτει την αυτογνωσία. Υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να υπάρξει πλήρης αυτογνωσία, οπότε αυτό συνεπάγεται και αδυναμία της πλήρους Θεογνωσίας, παρά μόνο στο μέτρο που Εκείνος αποκαλύπτεται. Κατά τον Ιερό Πατέρα, η αυτογνωσία είναι δώρο του Αγίου Πνεύματος και καθίσταται ωφέλιμη μόνο όταν αποσκοπεί στην πνευματική προκοπή του ανθρώπου. Τη θεωρεί άρρηκτα συνδεδεμένη με την αυτοεξέταση, αφού η πραγματική αυτογνωσία προϋποθέτει την συνεχή αυτοεξέταση του ανθρώπου, που τον οδηγεί στην ανακάλυψη και διόρθωση των αστοχιών του (Γλάρος, 2019). Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι ο Μέγας Βασίλειος κάνει λόγο για τη μόρφωση των γυναικών. Προβάλλει την αναγκαιότητά της και θεωρεί ότι όλοι, άνδρες και γυναίκες, αξίζουν να έχουν ίσες ευκαιρίες στη μόρφωση. Οι παιδαγωγικές του θέσεις υιοθετήθηκαν από μεταγενέστερους παιδαγωγούς, επηρεάζοντας την εξέλιξη και τη διαμόρφωση της παιδαγωγικής επιστήμης (Μαυρίδης, 2005).

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

2.1. Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο κατά το παρελθόν

Στην ιστορία της εκπαίδευσης θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το μάθημα των Θρησκευτικών, ως ένα μάθημα που συνεχώς υφίστατο τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις. Από το 1833 έως και το 1982, υπήρξαν συνεχείς αναθεωρήσεις των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και των σχολικών εγχειριδίων του μαθήματος των Θρησκευτικών, που όμως δεν ανταποκρίνονταν πάντα στις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών. Μία από τις βασικές ελλείψεις, μεταξύ άλλων, ήταν και η απουσία πατερικών κειμένων (Κογκούλης, 2017).

Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων απασχόλησε τους αρμόδιους φορείς αρκετές φορές τις δεκαετίες του '50 και του '60 χωρίς όμως να συμπεριλαμβάνονται στα Αναλυτικά Προγράμματα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μέχρι τη δεκαετία του '60 (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2002). Συγκεκριμένα, μέχρι το 1968 στα αναλυτικά σχολικά προγράμματα δεν υπήρχε αυτόνομο μάθημα των Πατερικών Κειμένων αλλά ούτε στην ύλη του μαθήματος των Θρησκευτικών γινόταν κάποια ιδιαίτερη αξιοποίηση της πατερικής θεολογίας (Φούσκας, 1983).

Μετά την άνθηση των πατερικών σπουδών επικράτησε η σκέψη ότι η παρουσία των Πατέρων ήταν απαραίτητη στη θρησκευτική αγωγή (Φούσκας, 1983). Η Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος το έτος 1958 πρότεινε την εισαγωγή των Πατέρων στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Ωστόσο, αν και υπήρξε σχεδιασμός εφαρμογής της διδασκαλίας των πατερικών κειμένων στα Γυμνάσια από το σχολικό έτος 1969-1970, το 1968 εστάλη πρόγραμμα Πατερικών κειμένων στα σχολεία. Τελικά, διδάχθηκε το 1968 ως μάθημα στην Δ' τάξη του Γυμνασίου και το 1976 σε κάποιες τάξεις του Κλασικού Λυκείου (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2002).

Από το έτος 1969 έως και το 1985 χρησιμοποιήθηκε βοηθητικά με τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών το «*Ανθολόγιον Πατερικών Κειμένων*» (Αγγελόπουλος, 2011). Έτσι, εκδίδεται το εγχειρίδιο: «*Ανθολόγιον Πατερικών Κειμένων*» Διά τας τρεις Ανωτέρας τάξεις του Γυμνασίου, Ευαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Τακτικού Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1969». Το παραπάνω εγχειρίδιο έφτασε μέχρι και τη 14^η έκδοση το έτος 1982. Τα κείμενα των Πατέρων που περιλαμβάνονται παρατίθενται στο πρωτότυπο και σε νεοελληνική απόδοση (ΙΕΠ Ιστορική Συλλογή).

Το παραπάνω εγχειρίδιο χρησιμοποιήθηκε κατά τα σχολικά έτη 1979-1980 στην Α΄ τάξη του Λυκείου και 1983-1984 στην Γ΄ τάξη του Γυμνασίου, όμως τα κείμενα αυτά, που είχαν περιληφθεί στο «*Ανθολόγιο Πατερικών Κειμένων*» και που η επιλογή τους είχε γίνει το 1969, δεν ήταν σύμφωνα με τα τότε ισχύοντα νέα Αναλυτικά Προγράμματα των Θρησκευτικών (Ιωαννίδης, 2004· Παπαευαγγέλου, 1985).

Τα εν λόγω διδακτικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν από το 1977 έως και το 1982 περιελάμβαναν περικοπές από το έργο σημαντικών Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας ως εξής:

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ 1977 – 1982		
Α/Α	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ
Α. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ		
1	Η Πεντηκοστή	Ιωάννου Χρυσοστόμου
2	Εγκώμιο στον Πρωτομάρτυρα Στέφανο	Πρόκλου Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
3	Το κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
4	Οι επιστολές του Αποστόλου Παύλου	Ιωάννου Χρυσοστόμου

5	Η εξάπλωση του Χριστιανισμού	Ιωάννου Χρυσοστόμου
6	Αφοσίωση στη Χριστιανική πίστη	Ιουστίνου του φιλοσόφου και μάρτυρος
7	Η στάση στο μαρτύριο	Ιγνατίου του θεοφόρου
8	Οι Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες	Μεγάλου Βασιλείου
9	Η δύναμη της Εκκλησίας	Ιωάννου Χρυσοστόμου
10	Η Εκκλησία είναι ακλόνητη	Ιωάννου Χρυσοστόμου
11	Απολογία υπέρ της διδασκαλίας του Χριστού	Ιουστίνου του φιλοσόφου και μάρτυρος
12	Από τη ζωή των αρχαίων Χριστιανών. Η τέλεση της θείας Λειτουργίας	Ιουστίνου του φιλοσόφου και μάρτυρος
13	Οι εκδηλώσεις της αγάπης των Χριστιανών της Αλεξανδρείας σε περίοδο επιδημίας πανώλους γύρω στα 250	Διονυσίου Αλεξανδρείας
14	Η βάπτιση του μεγάλου Κωνσταντίνου	Ευσεβίου Καισαρείας
15	Αιρέσεις – λύκοι με ενδύματα προβάτων	Κυρίλλου Ιεροσολύμων
16	Το κοινωνικό έργο του Μεγάλου Βασιλείου	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
17	Εγκατάλειψη του πατριαρχικού θρόνου από τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
18	Το ηρωικό φρόνημα του Χρυσοστόμου	Ιωάννου Χρυσοστόμου

19	Ο πλούτος της αγάπης του Χρυσοστόμου	Θεοδωρήτου, επισκόπου Κύρου
20	Ολυμπιάς η διακόνισσα	Παλλαδίου, επισκόπου Ελενοπόλεως
21	Η ζωή στο κοινόβιο	Μεγάλου Βασιλείου
22	Αναίρεση της εικονομαχίας	Ιωάννου Δαμασκηνού
23	Οι Άγιοι Ιεραπόστολοι των Σλάβων Κύριλλος και Μεθόδιος	Θεοφυλάκτου Αχρίδος
24	Απόκριση προς Λουθηρανούς θεολόγους για τη σχέση πίστεως και έργων	Ιερεμίου Β', πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως
25	Κυριεύτηκε η Κωνσταντινούπολη	Γεωργίου Σχολαρίου – Γενναδίου
26	Κάτω από τον τουρκικό ζυγό - Νεομάρτυρες	Νεκταρίου, πατριάρχου Ιεροσολύμων
27	Η ενότητα των Ορθοδόξων Εκκλησιών	Ειρηναίου
28	Η συμπεριφορά προς τους ετεροδόξους (Οικουμενική κίνηση)	Ιωάννου Χρυσοστόμου
Β. ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ (ΚΑΤΗΧΗΣΗ – ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ)		
29	Η Αγία Γραφή	Ιωάννου Δαμασκηνού
30	Η Ιερά Παράδοση	Μεγάλου Βασιλείου

31	Η μερική γνώση του Θεού από τη μελετητή των δημιουργημάτων	Γρηγορίου Νύσσης
32	Οι καθαροί στην καρδιά βλέπουν τον Θεό	Γρηγορίου Νύσσης
33	Η δημιουργία του κόσμου	Μεγάλου Βασιλείου
34	Ο κυβερνήτης του παντός	Μεγάλου Βασιλείου
35	Η συντήρηση του κόσμου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
36	Η συνένωση του ορατού και αοράτου κόσμου στον άνθρωπο	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
37	Το μεγαλείο του ανθρώπου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
38	Η ενανθρώπιση του Θεού	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
39	Η Θεία Χάρη ως πνευματικό ύδωρ	Κυρίλλου Ιεροσολύμων
40	Η αγιαστική και ανακαινιστική δύναμη της Εκκλησίας	Ιωάννου Χρυσοστόμου
41	Η καθολικότητα της Εκκλησίας	Κυρίλλου Ιεροσολύμων
42	Η μετάνοια	Ιωάννου Χρυσοστόμου
43	Η συχνή Θεία Κοινωνία	Μεγάλου Βασιλείου
44	Η Χριστιανική αντιμετώπιση του θανάτου	Μεγάλου Βασιλείου
45	Ο οίκος του Θεού και ο εκκλησιασμός	Ιωάννου Χρυσοστόμου
46	Η Θεία Λειτουργία -ικετήρια δέηση	Μεγάλου Βασιλείου

47	Ευχή του ιερέα προς τον μετανοούντα και εξομολογούμενο	-
48	Ευχή από την ακολουθία του μυστηρίου του γάμου	-
49	Ευχή από την τελετή του ευχελαίου	-
50	Νεκρώσιμο ιδιόμελο	Ιωάννου Δαμασκηνού
51	Η εορτή των Χριστουγέννων	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
52	Η Μεταμόρφωση του Κυρίου	Ιωάννου Δαμασκηνού
53	Ο Τίμιος Σταυρός	Ιωάννου Χρυσσοστόμου
54	Η Κυριακή των Βαΐων	Κυρίλλου Αλεξανδρείας
55	Το Μέγα Σάββατο	Αμφιλοχίου Ικονίου
56	«Αναστάσεως ημέρα»	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
57	«Χριστός εγερθείς εκ νεκρών, απαρχή των κεκοιμημένων εγένετο»	Ιωάννου Χρυσσοστόμου
58	Η Ανάληψη του Κυρίου	Θεοφάνους Κεραμέως
59	Η εορτή του Ευαγγελισμού	Μεγάλου Φωτίου
60	Η Κοίμηση της Θεοτόκου	Θεοδώρου Στουδίτου
61	Το παράδειγμα των Μαρτύρων και Αγίων	Μεγάλου Βασιλείου
62	Η τιμή των Αγίων	Ιωάννου Δαμασκηνού

Γ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ		
63	«Η προς το Θείον ομοίωσις»	Γρηγορίου Νύσσης
64	Το αυτεξούσιο του ανθρώπου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
65	Η καλή ή κακή χρήση των διαφόρων αγαθών και αξιών	Μαξίμου του Ομολογητού
66	Η αλληλεξάρτηση των αρετών ή των κακιών	Μακαρίου του Αιγυπτίου
67	Η αρετή κάνει τη ζωή ευκολότερη και φέρνει αγαλλίαση	Ισιδώρου Πηλουσιώτου
68	«Πράξις θεωρίας επίβασις»	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
69	Μίμηση της Θείας φύσεως	Γρηγορίου Νύσσης
70	Αρμονία λόγων και έργων και εμπειρίας	Μακαρίου του Αιγυπτίου
71	Η ουράνια εικόνα εκείνου που ατενίζει προς το Χριστό	Μακαρίου του Αιγυπτίου
72	Η συνείδηση ως παράγοντας του ηθικού βίου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
73	Αποφυγή της απογνώσεως	Ιωάννου Χρυσοστόμου
74	Ηθική πρόοδος και τελείωση που πραγματοποιείται με τον αγώνα	Γρηγορίου Νύσσης
75	Η πίστη προς τον Θεό	Μεγάλου Βασιλείου
76	Η ελπίδα στον Θεό	Ιωάννου Χρυσοστόμου

77	Σχέση πίστεως και αγάπης προς τον Θεό	Κλήμεντος του Αλεξανδρέως
78	Ο τόπος και ο τρόπος της προσευχής	Ιωάννου Χρυσοστόμου
79	Οι ωφέλειες από τον εκκλησιασμό	Ιωάννου Χρυσοστόμου
80	«Ταπείνου σαυτόν»	Ιωάννου Χρυσοστόμου
81	Προσωπογραφία του ταπεινόφρονα	Μεγάλου Βασιλείου
82	Η επαφή με την άψυχη και έμψυχη φύση	Μεγάλου Βασιλείου
83	Η χρήση των υλικών αγαθών	Μεγάλου Βασιλείου
84	Χριστιανισμός και σώμα. Η αφθαρσία ως προορισμός του σώματος	Γρηγορίου Νύσσης
85	Η καλή χρήση της νηστείας	Ιωάννου Χρυσοστόμου
107	Η τάξη στο σώμα της Εκκλησίας	Γρηγορίου Ναζιανζηνού

(ΙΕΠ Ιστορική Συλλογή).

Πίνακας 1: Περιεχόμενα Ανθολογίου Πατερικών Κειμένων των ετών 1977-1982.

Στα διδακτικά εγχειρίδια των πρώτων εκδόσεων από το 1969 έως και το 1975, εκτός των πατερικών κειμένων που καταγράφονται στον παραπάνω πίνακα, συμπεριλαμβάνονταν επιπλέον και τα ακόλουθα ανά ενότητα:

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ 1969 – 1975		
Α/Α	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ
Α. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ		
1	Ο Απόστολος Πέτρος	Αστερίου, επισκόπου Αμασσείας
2	Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης	Κυρίλλου Αλεξανδρείας
3	Οι μαθηταί του Κυρίου	Ευσεβίου Καισαρείας
4	Το μαρτύριο του νεαρού Πέτρου	Ευσεβίου Καισαρείας
5	Η καταπολέμηση των αιρέσεων δια των Οικουμενικών Συνόδων	Μεγάλου Φωτίου
6	Μοναχικός βίος	Μακαρίου του Αιγυπτίου
7	Τα αίτια του Σχίσματος	Νείλου Καβάσιλα, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης
8	Αι προς ένωσιν απόπειραι – Σύνοδος Φλωρεντίας	Μάρκου Ευγενικού
9	Προϋπόθεση της ένωσης των Εκκλησιών	Ιερεμίου Β', πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως
Β. ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ (ΚΑΤΗΧΗΣΗ – ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ)		
10	Οι ιδιότητες και το Τριαδικό του Θεού	Ιωάννου Δαμασκηνού

11	Η ύπαρξη του φυσικού και ηθικού κακού – Το πρόβλημα της Θεοδικίας	Μεγάλου Βασιλείου
12	Οι Άγγελοι	Ιωάννου Δαμασκηνού
13	Ο θάνατος του Κυρίου	Ιωάννου Δαμασκηνού
14	Η Ανάσταση του Κυρίου	Επιφανίου Κύπρου
15	Το Άγιο Πνεύμα	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
16	Γενικά περί των επτά μυστηρίων	Συμεών Θεσσαλονίκης
17	Οι ακολουθίες του εικοσιτετράωρου	Μεγάλου Βασιλείου
18	Ευχή της Λειτουργίας των Προηγιασμένων	-
19	Ευχή του ιερέως στην ακολουθία του αγίου Βαπτίσματος	-
20	Ευχή του ιερέως κατά την τελετή του Χρίσματος	-
21	Ευχή του επισκόπου κατά τη χειροτονία πρεσβυτέρου	-
22	Ευχή του επισκόπου επί χειροτονία διακονίσσης	-
23	Νεκρώσιμο ευλογητάριο	-
24	Νεκρώσιμο στιχηρό από το Μεγάλο Ευχολόγιο	-

25	Η εορτή των Θεοφανείων – Ύμνοι της ακολουθίας του μεγάλου αγιασμού	Σωφρονίου Ιεροσολύμων
26	Ευχή του μεγάλου αγιασμού	-
27	Η εορτή της Υπαπαντής	Κυρίλλου Ιεροσολύμων
28	Το νόημα των Παθών του Κυρίου	Μεγάλου Φωτίου
29	Η εορτή της Πεντηκοστής. Η προϋπόθεση της «μετουσίας» του Αγίου Πνεύματος	Γρηγορίου Νύσσης
30	Αίτηση προς λήψιν της δωρεάς του Αγίου Πνεύματος (ευχή γονυκλισίας)	-
Γ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ		
31	Ο σκοπός του ανθρώπινου βίου	Μεγάλου Βασιλείου
32	Οι δύο οδοί	Μεγάλου Αθανασίου
33	Η έννοια της αρετής και της κακίας	Μεγάλου Βασιλείου
34	«Καλόν θεωρία και καλόν πράξις»	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
35	Μορφές του πνευματικού αγώνα	Ησυχίου Ιεροσολύμων
36	Η αδιάλειπτος προσευχή	Ωριγένους
37	Η πνευματική μόρφωση του ανθρώπου διά της αναπτύξεως του «κατ' εικόνα» εις το «καθ' ομοίωσιν»	Διαδόχου, επισκόπου Φωτικής

38	Το κορύφωμα της γνώσης διά της τελείας «διακρίσεως»	Ιωάννου της Κλίμακος
39	Το μεγαλείο της πολιτείας	Ιωάννου Χρυσοστόμου

(ΙΕΠ Ιστορική Συλλογή).

Πίνακας 2: Περιεχόμενα Ανθολογίου Πατερικών Κειμένων των ετών 1969-1975.

Μέσα από αυτές τις περικοπές διαφαίνεται η αξία του έργου των μεγάλων Ελλήνων Πατέρων, το μορφωτικό τους επίπεδο αλλά και η συνέχιση της ελληνορθόδοξης παράδοσης. Η διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας είναι πάντα επίκαιρη και ολοκληρωμένη και δεν περιορίζεται μόνο σε μια αφηρημένη θεωρητική διδασκαλία. Μέσα στα έργα τους οι Πατέρες θίγουν σοβαρά καθημερινά ζητήματα της εποχής τους και αν ζούσαν σήμερα σίγουρα θα δίδασκαν χρησιμοποιώντας παραδείγματα από τη σύγχρονη επιστήμη και τεχνολογία (Θεοδώρου, 1969).

Για να κατανοήσει κανείς την πατερική θεολογία, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα στα πατερικά κείμενα, πρέπει πρωτίστως να αντιληφθεί ότι η διδασκαλία του εκάστοτε Πατέρα της Εκκλησίας είναι αποτέλεσμα του βιώματός του, το οποίο κατευθύνεται από το Άγιο Πνεύμα. Η πατερική διδασκαλία πηγάζει από την κοινωνία του Θεού με τον άνθρωπο αλλά και του ανθρώπου με τον συνάνθρωπο, δίνοντας έτσι στον τελευταίο απαντήσεις στις υπαρξιακές του αναζητήσεις (Ιωαννίδης, 2004).

2.2. Το μάθημα των Πατερικών Κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκκλησιαστική Εκπαίδευση

Τα Γυμνάσια και Λύκεια που υπάγονται στη Δευτεροβάθμια Εκκλησιαστική Εκπαίδευση αποτελούν σχολεία ειδικού χαρακτήρα και σκοπού. Τα σχολεία αυτά είναι δημόσια και υπάγονται στη Διεύθυνση Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας. Είναι ισότιμα με τα υπόλοιπα γενικά σχολεία και έχουν σκοπό να αναδείξουν και να καταρτίσουν στελέχη της Ορθόδοξης Εκκλησίας, κληρικούς και λαϊκούς, υψηλού μορφωτικού επιπέδου

και χριστιανικού ήθους. Η λειτουργία τους ρυθμίζεται σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας. Διδάσκονται όλα τα μαθήματα της γενικής παιδείας και επιπλέον Θεολογικά μαθήματα ειδικότητας και Βυζαντινή Μουσική (Νόμος 3432/3-2-2006).

Στο ωρολόγιο πρόγραμμα, που καταρτίστηκε το έτος 2009 για τη λειτουργία των Εκκλησιαστικών Σχολείων της χώρας, συμπεριλήφθηκε στα υποχρεωτικά μαθήματα ειδικότητας και το μάθημα της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων. Αυτό διδασκόταν στη Γ' τάξη των Εκκλησιαστικών Λυκείων δύο ώρες την εβδομάδα (ΦΕΚ 2067/Β/24-9-2009).

Σχολικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία του παραπάνω μαθήματος δεν υπήρχε, οπότε χρησιμοποιήθηκε «το Ανθολόγιο Πατερικών Κειμένων» του Ευαγγέλου Δ. Θεοδώρου. Μέσα από το εν λόγω εγχειρίδιο διδάσκονταν τα ακόλουθα πατερικά κείμενα που όριζε η διδακτέα ύλη του μαθήματος:

A/A	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ
1	Ο τεχνικός πολιτισμός ως δημιούργημα του ανθρώπινου πνεύματος	Μεγάλου Βασιλείου
2	Η τεχνική πρόοδος ως συνέχεια του έργου του Θεού	Γρηγορίου Νύσσης
3	Εργασία και αργία	Ιωάννου Χρυσοστόμου
4	Η επιμελής μελέτη και άσκηση ως προϋπόθεση επιτυχίας του επαγγέλματος	Ισιδώρου Πηλουσιώτου
5	Η ανάγκη και το κριτήριο του επαγγελματικού προσανατολισμού	Γρηγορίου Ναζιανζηνού

6	Ο Χριστιανός και οι «ανθρωπιστικές» σπουδές – Η «παίδευση» είναι το πρώτο αγαθό	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
7	Η ωφέλεια από τη «θύραθεν» παιδεία	Μεγάλου Βασιλείου
8	Ο Χριστιανός και οι αισθητικές αξίες - Η βίωση του ωραίου στη φύση	Γρηγορίου του Θεολόγου
9	Η εκλογή των φίλων	Μεγάλου Φωτίου
10	Οι έλεγχοι των πραγματικών φίλων	Ιωάννου Χρυσοστόμου
11	Ο Χριστιανισμός και οι κοινωνικές αξίες - ενότητα και ειρήνη	Ιωάννου Χρυσοστόμου
12	Η αλληλεξάρτηση ειρήνης και δικαιοσύνης	Ισιδώρου Πηλουσιώτου
13	Η πλεονεξία αδικεί το κοινωνικό σύνολο	Μεγάλου Βασιλείου
14	Περίθαψη του Χριστού στο πρόσωπο των πασχόντων	Γρηγορίου Ναζιανζηνού
15	Το μυστήριο του γάμου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
16	Προϋπόθεση και γνωρίσματα του πετυχημένου γάμου	Ιωάννου Χρυσοστόμου
17	Οι Χριστιανοί στην κοινωνία και στον πολιτισμό	Από την επιστολή Προς Διόγνητο
18	Τα διάφορα μέλη της Εκκλησίας	Μεγάλου Βασιλείου

Πίνακας 3: Διδακτέα ύλη του μαθήματος της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων στην Εκκλησιαστική Εκπαίδευση έως το έτος 2021.

Παράλληλα διδάσκονταν αποσπάσματα από τους «Περί Ιερωσύνης Λόγους» του Ιερού Χρυσοστόμου από το εγχειρίδιο «Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Περί Ιερωσύνης Λόγιστ', Σειρά»: Η φωνή των Πατέρων μας, Εισαγωγή και απόδοση στη νεοελληνική Βασίλειος Χρ. Καραγιώργος, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Επιπλέον, το σχολικό έτος 2015-2016 παραχωρήθηκε στους μαθητές το εγχειρίδιο: «Πατέρων λόγος και διδαχή, Ανθολόγιο πατερικών κειμένων, Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2007». Τα περιεχόμενα του συγκεκριμένου εγχειριδίου διαρθρώνονται ως εξής:

Ενότητα πρώτη: Θεός και Δημιουργία	
• Θεός	
1	Προϋποθέσεις της Θεολογίας, Γρηγορίου του Θεολόγου
2	Γνώση του Θεού, Γρηγορίου του Θεολόγου
3	Σταδιακή η αποκάλυψη του Θεού, Γρηγορίου του Θεολόγου
4	Τα ονόματα του Θεού, Γρηγορίου του Θεολόγου
5	Η πίστη της Εκκλησίας (περί δόγματος), Γρηγορίου του Θεολόγου
• Κόσμος	
6	Αρχή της Δημιουργίας, Γρηγορίου του Θεολόγου
7	Η ύλη είναι δημιούργημα του Θεού. Το κακό δεν έχει ύπαρξη, Μεγάλου Βασιλείου
8	«Και εγένετο φως». Η έννοια του χρόνου, Μεγάλου Βασιλείου
9	Αναίρεση της αστρολογίας, Μεγάλου Βασιλείου

10	Το ζωικό βασίλειο της Δημιουργίας, Μεγάλου Βασιλείου
• Άνθρωπος	
11	Γιατί ο άνθρωπος δημιουργήθηκε τελευταίος μετά την υπόλοιπη δημιουργία, Γρηγορίου Νύσσης
12	«Ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα και ομοίωση», Γρηγορίου Νύσσης
13	Γιατί είναι όρθιο το ανθρώπινο σώμα – Τα χέρια υπάρχουν για να εξυπηρετούν το λόγο, Γρηγορίου Νύσσης
14	Μια είναι η αρχή ύπαρξης της ψυχής και του σώματος, Γρηγορίου Νύσσης
15	«Αυξάνεσθε και πληθύνεσθε», Γρηγορίου Νύσσης
Ενότητα δεύτερη: Το έργο της αναδημιουργίας, Χριστός – Εκκλησία	
• Θεάνθρωπος	
16	Η έμφυτη ικανότητα της γνώσης του Θεού, Μεγάλου Αθανασίου
17	Ο σκοπός της «εν σαρκί» παρουσίας του Θείου Λόγου, Μεγάλου Αθανασίου
18	Γιατί ο Σταυρός; Μεγάλου Αθανασίου
19	Η δύναμη της Ανάστασης, Μεγάλου Αθανασίου
20	Αντιρρήσεις ειδωλολατρών για την Ανάσταση, Μεγάλου Αθανασίου
• Εκκλησία - Μυστήρια	
21	Περί Εκκλησίας, Αγίου Μαξίμου Ομολογητού

22	Το Βάπτισμα, αρχή της εν Χριστώ Ζωής, Νικολάου Καβάσιλα
23	Η Θεία Ευχαριστία, Νικολάου Καβάσιλα
24	Συνεργία Θεού και ανθρώπου για τη σωτηρία, Νικολάου Καβάσιλα
25	Η Μετάνοια, Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων
Ενότητα τρίτη: Πορεία από τον χρόνο προς την αιωνιότητα	
• Καινή πολιτεία	
26	Η Χριστιανική αγάπη, Ιωάννου Χρυσοστόμου
27	Η ταπεινοφροσύνη, Ιωάννου Χρυσοστόμου
28	Η προσευχή, Ιωάννου Χρυσοστόμου
29	Η φροντίδα για την ψυχή, Ιωάννου Χρυσοστόμου
30	Οι δύο δρόμοι, Ιωάννου Χρυσοστόμου
• Εσχατολογία	
31	Αν η Ανάσταση είναι πράγμα καλό και αγαθό γιατί δεν έγινε μέχρι τώρα, Γρηγορίου Νύσσης
32	Η αρχή του κόσμου αναγκαστικά σημαίνει το τέλος του, Γρηγορίου Νύσσης
33	Τα όρια του κακού, Γρηγορίου Νύσσης
34	Πώς ένας άπιστος μπορεί να πιστέψει στην Αγία Γραφή για την Ανάσταση, Γρηγορίου Νύσσης
35	«Η εβδομή ημέρα», Γρηγορίου Νύσσης

(Παπαγεωργίου, 2007).

Στο παραπάνω σύγγραμμα τα κείμενα των Πατέρων παρατίθενται μόνο στη νεοελληνική τους απόδοση, ωστόσο η ύλη του εν λόγω εγχειριδίου, δεν ταυτιζόταν με τη διδακτέα ύλη που όριζε το Υπουργείο Παιδείας.

Το έτος 2021 σε αναδιάρθρωση του ωρολογίου προγράμματος των Εκκλησιαστικών Σχολείων, το μάθημα της Ερμηνείας Πατερικών Κειμένων καταργείται από την Γ΄ τάξη των Γενικών Εκκλησιαστικών Λυκείων και τοποθετείται το μάθημα Εκκλησιαστική Ιστορία και Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας στη Γ΄ τάξη των Εκκλησιαστικών Γυμνασίων για δύο ώρες την εβδομάδα (ΦΕΚ 4438/Β/25-9-2021).

Για το συγκεκριμένο μάθημα συγγράφηκε το σχολικό εγχειρίδιο:

- Εκκλησιαστική Ιστορία και Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας, Τεύχος Α΄, Θέματα Εκκλησιαστικής ιστορίας, Γ΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου, Δημητρίου Ν. Μόσχου, Ευαγγελίας Βουλγαράκη, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» και
- Εκκλησιαστική Ιστορία και Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας, Τεύχος Β΄, Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας, Γ΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου, Κωνσταντίνου Λιάκουρα, Αθανασίου Γλάρου, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» (dschool).

Από τα δύο αυτά τεύχη το πρώτο αφορά σε θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας, ενώ το δεύτερο σε Πατέρες και Θεολόγους της Εκκλησίας. Οι διδακτικές ενότητες που περιλαμβάνει είναι οι εξής:

1. Η θεολογική μαρτυρία των Αποστολικών Πατέρων και των Απολογητών
2. Μεγάλοι θεολόγοι της Αρχαίας Εκκλησίας: Παράδοση και διάλογος με την κοινωνία
3. Γνωριμία με τους μεγάλους Πατέρες και οικουμενικούς διδασκάλους του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα
4. Οι Πατέρες της Εκκλησίας απέναντι στα προβλήματα και τα ζητήματα της κοινωνίας
5. Οι Πατέρες στην ερμηνεία και διατύπωση της διδασκαλίας για τον Τριαδικό Θεό

6. Οι Πατέρες ομιλούν και οδηγούν στον Ιησού Χριστό
7. Η θεολογία της εικόνας στη σκέψη και τη μαρτυρία των Πατέρων
8. Ο ανθρωπίνος λόγος υμνεί τον Θεό: Η ποίηση των Πατέρων ως βίωση και έκφραση της πίστης
9. Επιζητώντας και προσεγγίζοντας τον Θεό μέσα από την ασκητική και νηπτική πράξη
10. Η θεολογία των Ησυχαστών ως πράξη και θέωση
11. Η Ορθόδοξη Πατερική μαρτυρία στους αγίους και τους θεολόγους της Τουρκοκρατίας και των νεωτέρων χρόνων
12. Η Πατερική Παράδοση συναντά τον άνθρωπο του σήμερα

Η κάθε διδακτική ενότητα αποτελείται από το θεωρητικό τμήμα και δραστηριότητες δημιουργικής έκφρασης, ενώ είναι εμπλουτισμένη με αποσπάσματα από κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας (Λιάκουρας & Γλάρος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Διεξαγωγή ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας

3.1. Μεθοδολογία έρευνας

Κατά την παρούσα έρευνα θα επιδιώξουμε να εξετάσουμε το εξής ερευνητικό ερώτημα: πώς αποτυπώνεται η πατερική θεολογία στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης; Η μέθοδος που θα εφαρμόσουμε είναι η ανάλυση περιεχομένου. Αρχικά ποσοτική και στη συνέχεια ποιοτική. Με τη συγκεκριμένη μέθοδο μελετάμε ανθρώπινες επικοινωνίες, που καταγράφονται σε βιβλία, ιστότοπους, εικόνες και νόμους, ακολουθώντας συγκεκριμένες διαδικασίες (Babbie, 2018). Εφαρμόζοντας τη συγκεκριμένη μέθοδο περιορίζεται η πιθανότητα αλλοίωσης των πορισμάτων, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται αντικειμενικά κριτήρια για την ανάλυση των δεδομένων. Η ανάλυση περιεχομένου εφαρμόζεται σε πολλούς τομείς έρευνας, ιδιαίτερα στις κοινωνικές επιστήμες (Ζαφειρόπουλος, 2015· Μπονίδης, 2004). Τα πορίσματα που προκύπτουν μέσα από τη συγκεκριμένη μέθοδο έρευνας θεωρούνται έγκυρα και αξιόπιστα, εφόσον διαφορετικοί ερευνητές καταλήγουν στα ίδια πορίσματα (Smith, 2000).

Η παραπάνω μέθοδος κρίθηκε η καταλληλότερη, αφού η έρευνά μας έχει διερευνητικό χαρακτήρα και θα εφαρμοστεί σε ένα σύνολο κειμένων και συγκεκριμένα σε Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και σχολικά εγχειρίδια. Το πεδίο της έρευνάς μας είναι τα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Γυμνασίου και του Λυκείου, όπως αυτά έχουν αναρτηθεί στον ιστότοπο του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής και έχουν δημοσιευθεί σε αντίστοιχο ΦΕΚ και τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπως αυτά ανακτήθηκαν σε ψηφιακή μορφή από τον ίδιο ιστότοπο. Σκοπός μας, είναι η συλλογή, απαρίθμηση, καταγραφή και σύνοψη των πατερικών κειμένων που απαντώνται στο πεδίο έρευνας που θέσαμε, καθώς επίσης και λέξεων ή φράσεων που σχετίζονται ή περιγράφουν το θέμα της έρευνάς μας. Εκτός από τον αριθμό των πατερικών κειμένων θα καταμετρηθούν συγκεκριμένοι όροι ως προς την παρουσία και

τη συχνότητά τους. Επομένως, η ανάλυση περιεχομένου θα διεξαχθεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο, που είναι η αναζήτηση, καταμέτρηση και καταγραφή των πατερικών κειμένων, αφού αυτά αποτελούν το κεντρικό θέμα της έρευνας, και το δεύτερο επίπεδο, όπου θα αναζητηθούν και θα καταγραφούν όροι εννοιολογικά συγγενείς ή συναφείς με τα πατερικά κείμενα. Έτσι, οι κώδικες αναζήτησης του δεύτερου επιπέδου της έρευνας ορίστηκαν στους όρους: Πατέρες, Πατέρες της Εκκλησίας, πατερικός και τα ομόρριζά τους, Οικουμενική Σύνοδος και ονόματα Πατέρων της Εκκλησίας. Στη συνέχεια, θα διερευνηθεί αν αυτοί οι όροι εξυπηρετούν τους διδακτικούς στόχους έχοντας άμεση συσχέτιση με την πατερική θεολογία ή όχι.

Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου της έρευνάς μας, περιλαμβάνει σε πρώτο επίπεδο την αριθμητική συχνότητα, δηλαδή την καταμέτρηση και καταγραφή των πατερικών κειμένων που απαντώνται στο αναφερθέν πεδίο έρευνας. Αυτό θα πραγματοποιηθεί διατρέχοντας τα σχολικά εγχειρίδια, καταγράφοντας τα ευρήματα και ομαδοποιώντας τα ανά τάξη και ανά συγγραφέα. Σε δεύτερο επίπεδο θα διερευνηθούν και θα καταγραφούν οι κώδικες αναζήτησης που τέθηκαν παραπάνω καθώς και σχετική εικονογράφηση, βιογραφικά στοιχεία και δράση των Πατέρων της Εκκλησίας και προτεινόμενες δραστηριότητες, που απαντώνται στο πεδίο έρευνάς μας.

Χρησιμοποιήσαμε ως ερευνητικό εργαλείο την ποιοτική και ποσοτική ανάλυση περιεχομένου. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου της έρευνας περιλαμβάνει την επεξεργασία των δεδομένων, που μέσα από την ανάλυση και ερμηνεία τους θα καταλήξουμε σε αξιόπιστα πορίσματα. Για αυτό τον σκοπό θα χρησιμοποιηθούν κατάλληλα τεχνολογικά εργαλεία (Babbie, 2018; Kölbl, 2010; Willing, 2015). Στόχος μας είναι η εξαγωγή τελικών συμπερασμάτων, όπου θα αποτυπώνεται η πατερική θεολογία όπως αυτή απαντάται στη σχολική θρησκευτική αγωγή της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταγράφονται και αναλύονται ανά τάξη και βαθμίδα εκπαίδευσης και παρουσιάζονται μέσα από σχετικούς πίνακες και γραφήματα.

Ο συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου τόσο στα έξι συνολικά

σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών Γυμνασίου και Λυκείου όσο και στα αντίστοιχα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, εγγυάται αντικειμενικότητα και εγκυρότητα στα πορίσματα της έρευνας (Ευδωρίδου & Καρακασίδης, 2017).

Η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση περιεχομένου είναι μια ερευνητική μέθοδος που δεν επηρεάζει τη συμπεριφορά των πληροφορητών και επιτρέπει την εργασία σε μεγάλο όγκο δεδομένων. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου δεν μελετά μόνο τη συχνότητα εμφάνισης ενός όρου αλλά εξετάζει και το άδηλο περιεχόμενο που εμπεριέχεται στο ερευνώμενο υλικό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του χαρακτήρα του ερευνώμενου υλικού και οδηγεί στη διατύπωση συμπερασμάτων και προτάσεων (Ξωχέλλης, 2019).

Για την αναζήτηση και καταγραφή των δεδομένων διατρέξαμε τα εν λόγω σχολικά εγχειρίδια και παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν όλα τα πρόσφορα ψηφιακά εργαλεία και μέσα αναζήτησης όρων που διαθέτει το πρόγραμμα προβολής κειμένων αρχείου τύπου PDF. Τέλος, ερευνητικό μας εργαλείο αποτέλεσε ένα διδακτικό σενάριο, το οποίο σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε πειραματικά σε ομάδα μαθητών. Μέσα από αυτό διδάσκεται συγκεκριμένη διδακτική ενότητα με χρήση ανάλογου πατερικού κειμένου. Από την αξιολόγηση του διδακτικού σεναρίου διαπιστώνεται η αποτελεσματικότητα της χρήσης των πατερικών κειμένων στη διδασκαλία.

Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών αποτελούν μέσο λειτουργίας των σχολικών μονάδων. Είναι κρατικά νομοθετήματα που περιέχουν στόχους, περιεχόμενο, μέσα, μεθοδολογία και τρόπους αξιολόγησης ενός μαθήματος. Περιλαμβάνουν αναλυτικά το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης και έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα ως προς την εφαρμογή τους. Αναφέρονται σε βαθμίδα εκπαίδευσης, μάθημα και τάξη και σύμφωνα με αυτά γίνεται η συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων (Βρεττός & Καψάλης, 2014· Πυργιωτάκης, 2011). Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών προσαρμόζονται κάθε φορά στις ανάγκες της εποχής και γι' αυτό είναι μεταβλητά (Κογκούλης, 2003). Έτσι, κατά καιρούς ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες και ανάγκες, προέκυπταν διαφόρων ειδών Αναλυτικά Προγράμματα, έχοντας κάθε φορά διαφορετικό θεωρητικό υπόβαθρο και προσπαθώντας να καλύψουν τις εκάστοτε

εκπαιδευτικές ανάγκες (Κομνηνού, 2018).

Ειδικότερα, τα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών πρέπει να προσαρμόζονται όχι μόνο στους στόχους της εθνικής παιδείας, αλλά να εντάσσονται και στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο εκπαίδευσης. Εφαρμόζοντας κατάλληλες μεθόδους διδασκαλίας πρέπει να αποσκοπούν, μεταξύ άλλων, στη μετάδοση ενός συνόλου ανθρωπιστικών αξιών, που διαμορφώνουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η θρησκευτική αγωγή περιλαμβάνεται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών χωρών και το μάθημα των Θρησκευτικών σηματοδοτεί την ταυτότητα και τον πολιτισμό κάθε ευρωπαϊκού κράτους, ενώ συγχρόνως καλλιεργεί την κριτική σκέψη και μεταδίδει αξίες (Κομνηνού, 2012· Κομνηνού, 2018). Παράλληλα, έτσι όπως διαμορφώνεται πλέον η θρησκευτική αγωγή μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις ενός πολυπολιτισμικού, άρα και πολυθρησκευτικού ευρωπαϊκού κόσμου, και συνάμα να υιοθετεί τις εκάστοτε θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των μαθητών (Περσελής, 1998· Περσελής, 2007).

3.2. Τα πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου

Η σχετική αναζήτηση και καταγραφή των αναφορών σε πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Γυμνασίου κατέδειξε ότι:

Σε πρώτο επίπεδο:

- Σε τρεις (03) Θεματικές Ενότητες της Α΄ Γυμνασίου γίνεται αναφορά:
 - Σε πέντε (05) πατερικά κείμενα
- Σε τέσσερις (04) Θεματικές Ενότητες της Β΄ Γυμνασίου γίνεται αναφορά:
 - Σε δύο (02) προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα
 - Σε δέκα (10) πατερικά κείμενα και
 - Σε πέντε (05) ενδεικτικές δραστηριότητες.
- Σε μία (01) Θεματική Ενότητα της Γ΄ Γυμνασίου γίνεται αναφορά:
 - Σε τέσσερα (04) πατερικά κείμενα και
 - Σε μία (01) ενδεικτική δραστηριότητα.

Τάξη	Θεματικές ενότητες	Αριθμός αναφορών σε:		
		Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα	Πατερικά κείμενα	Ενδεικτικές δραστηριότητες
Α' Γυμνασίου	3	-	5	-
Β' Γυμνασίου	4	2	10	5
Γ' Γυμνασίου	1	-	4	1
ΣΥΝΟΛΟ:	8	2	19	6

Πίνακας 5: Αριθμητικά δεδομένα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Γυμνασίου.

Εικόνα 1: Ποσοτική ανάλυση δεδομένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω ποσοτική ανάλυση στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου, σχετικές αναφορές απαντώνται μόνο σε οκτώ (8) Θεματικές Ενότητες και των τριών τάξεων. Ειδικότερα, οι αναφορές που απαντώνται είναι πέντε (5) στην Α' τάξη, δεκαεπτά (17) στη Β' τάξη και πέντε (5) στη Γ' τάξη. Οι αναφορές στα πατερικά κείμενα ανέρχονται συνολικά σε δεκαεννέα (19), στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα σε δύο (2) και στις ενδεικτικές δραστηριότητες σε έξι (6). Η Β' τάξη εμφανίζει τις περισσότερες αναφορές και αυτές απαντώνται σε όλες τις κατηγορίες του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών, ενώ οι άλλες δύο τάξεις εμφανίζουν ίδιο αριθμό αναφορών. Αναλυτικά οι αναφορές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών έχουν ως εξής:

➤ Στην Α' τάξη του Γυμνασίου:

Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ		
A/A	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στις ενδεικτικές δραστηριότητες
1	Β' Θεματική Ενότητα: Θεός και άνθρωπος στην Ορθόδοξη Παράδοση: μια σχέση ζωής	Μεγάλου Βασιλείου, <i>Εις την μάρτυρα Ιουλίτταν και περί ευχαριστίας</i>
2		Γρηγορίου Νύσσης, <i>Εφ' όσον ενί τούτων εποιήσατε, εμοί εποιήσατε</i>
3		Ευχές από τη Θεία Λειτουργία και προσευχή του Ισαάκ του Σύρου για την κτήση από <i>Τα σωζόμενα ασκητικά</i>
4	Ε' Θεματική Ενότητα: Ένας καινούριος κόσμος ξεπροβάλλει: Χριστός Ανέστη	Ιωάννου Χρυσόστομου, <i>Κατηχητικός λόγος</i>
5	Ζ' Θεματική Ενότητα: Η Εκκλησία ως κιβωτός σ' ένα ταξίδι χωρίς τέλος	Διήγηση του Αββά Μακαρίου από <i>Το Γεροντικόν</i>

Πίνακας 6: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Α' Γυμνασίου.

➤ Στη Β' τάξη του Γυμνασίου:

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ				
A/A	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα	Αναφορά στα βασικά θέματα	Αναφορά στις ενδεικτικές Δραστηριότητες
1	Γ' Θεματική Ενότητα: Η «φωνή» της Εκκλησίας γίνεται αισθητή στην κοινωνία		Ευσεβίου Καισαρείας, <i>Εκκλησιαστική ιστορία και εις τον βίον Κωνσταντίνου</i>	
2			<i>Προς Διόγνητον Επιστολή</i>	
3			Πολυκάρπου Σμύρνης, <i>Προς Φιλιππησίους 6,1-3</i>	
4	Δ' Θεματική Ενότητα: Χριστιανική παράδοση και αρχαία ελληνική φιλοσοφία:	γ) αποτιμούν τη σημασία που κατείχε η ελληνική παιδεία στη ζωή και στο έργο των	Αρχή της 39 ^{ης} <i>Εορταστικής Επιστολής του Μεγάλου Αθανασίου</i>	Α. Βιωματικές δραστηριότητες: 1. Αντιγνωμία δύο πολιτών της Καισάρειας του 4 ^{ου} αι.: Να σπουδάζουν ή όχι οι Χριστιανοί νέοι τα ελληνικά γράμματα;
5			Γρηγορίου Ναζιανζηνού, <i>Εις εαυτόν</i>	

6	Μία ιστορική συνάντηση	Πατέρων της Εκκλησίας	Ιουστίνου, <i>Απολογία Β΄</i>	(στόχος: κατανόηση των επιχειρημάτων και της θετικής στάσης των Πατέρων προς την ελληνική παιδεία) B. Ομαδικές/διερευνητικές δραστηριότητες: 2. Μελέτη περίπτωσης: Οι σπουδές των Τριών Ιεραρχών 11. Μελέτη περίπτωσης: Φώτιος και Άννα Κομνηνή
7			Πατέρες του 4 ^{ου} αιώνα: Η δημιουργική συνάντηση του χριστιανικού κηρύγματος με την ελληνική σοφία. Το παράδειγμα των Τριών Ιεραρχών (Μεγάλου Βασιλείου, <i>Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων</i>)	
8	Ε΄ Θεματική Ενότητα: Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας καταγράφονται σε κείμενα	δ) Περιγράφουν σταθμούς της ζωής και της δράσης Πατέρων της Εκκλησίας που υπερασπίστηκαν	Στιγμιότυπα από την <i>Εκκλησιαστική Ιστορία</i> του Ευσεβίου Καισαρείας	A. Βιωματικές δραστηριότητες: 3. Παρουσίαση σκηνής: Οι πολίτες της Αλεξάνδρειας συζητούν στην αγορά μετά την απόφαση για την εξορία

		την εκκλησιαστική αλήθεια		του Μεγάλου Αθανασίου B. Ομαδικές/διερευνητικές δραστηριότητες: 5. Μελέτη περίπτωσης: Μέγας Αθανάσιος, Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής
9			Οι Πατέρες της Εκκλησίας υπερασπίζονται την πίστη και ερμηνεύουν τον λόγο του Θεού. -Μέγας Αθανάσιος - Μέγας Βασίλειος -Κύριλλος Αλεξανδρείας -Μάξιμος ο Ομολογητής	
10	Στ' Θεματική Ενότητα: Η διδασκαλία της		Η συμβολή του Αγίου Ιωάννη	Γ. Δραστηριότητες δημιουργικής έκφρασης:

	Ορθόδοξης πίστης γίνεται έργο τέχνης		του Δαμασκηνού	2.Σχολιασμός επιχειρημάτων (στην αριστερή στήλη φύλλου εργασίας τα επιχειρήματα του Δαμασκηνού στη δεξιά στήλη οι μαθητές εκφράζουν κριτικά τα σχόλιά τους)
--	--------------------------------------	--	----------------	---

Πίνακας 7: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Β' Γυμνασίου.

➤ Στη Γ' τάξη του Γυμνασίου:

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ			
A/A	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στα βασικά θέματα	Αναφορά στις ενδεικτικές Δραστηριότητες
1	Β' Θεματική Ενότητα: Η πρόταση ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας	«Η χάρις του Κυρίου Ημών Ιησού Χριστού και η αγάπη του Θεού και Πατρός και η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος εἰη μετά πάντων ημών». Ευχή της Αγίας Αναφοράς της <i>Θείας Λειτουργίας</i> του Ιωάννου Χρυσοστόμου	A. Βιωματικές δραστηριότητες: 3.Παρουσίαση σκηνης από την ομιλία του Μεγάλου Βασιλείου, <i>Προς πλουτούντας</i>

2		Μεγάλου Βασιλείου, <i>Προς πλουτούντας</i>	
3		Γρηγορίου Θεολόγου, <i>Περί φιλοπτωχείας</i> λόγος	
4		Ευχές για την κτήση από τη <i>Θεία</i> <i>Λειτουργία</i> του Ιωάννη Χρυσοστόμου	

Πίνακας 8: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Γ' Γυμνασίου.

Σε δεύτερο επίπεδο:

Στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου, όπως αυτά δημοσιεύονται στο σχετικό ΦΕΚ, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ο τρόπος δομής τους ως εξής: «Το Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών οικοδομείται με βάση τη θρησκευτική παράδοση του τόπου, δηλαδή την παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας όπως αυτή θεμελιώθηκε στη Βίβλο, σαρκώθηκε στη ζωή των *αγίων Πατέρων* της και αποτυπώθηκε στα μνημεία του πολιτισμού» (ΦΕΚ 698/4-3-2020).

Ειδικότερα, το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Β' Γυμνασίου περιλαμβάνει στις γενικές επάρκειες της τάξης, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Οι μαθητές και οι μαθήτριες επαρκώς:

- να αναγνωρίζουν τις απαντήσεις της *Ορθόδοξης Πατερικής Παράδοσης* για το νόημα και τη σημασία της ζωής του ανθρώπου καθώς και για τις σχέσεις του με τον Θεό, τον συνάνθρωπο και την κτίση.

- Να επεξεργάζονται τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, χρησιμοποιώντας θεολογικά ερμηνευτικά κριτήρια.» (ΦΕΚ 698/4-3-2020).

3.3. Τα πατερικά κείμενα στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου

3.3.1. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Γυμνασίου

Μετά τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Α΄ Γυμνασίου, απαντώνται τα παρακάτω πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Στογιαννίδης):

Σε πρώτο επίπεδο:

Β΄ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Θεός και άνθρωπος στην Ορθόδοξη Παράδοση: μια σχέση ζωής

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Ο άνθρωπος ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού δημιουργία

Σελίδα 28:

Διότι είμαστε, έλεγε η αγία Ιουλίττα, από το ίδιο φύραμα με τους άνδρες. Έχουμε πλαστεί όπως και αυτοί, σύμφωνα προς την εικόνα του Θεού. Από τον Κτίστη η γυναίκα έγινε έτσι, ώστε εξίσου με τον άνδρα να δέχεται την αρετή. Και πράγματι, δεν είμαστε σε όλα συγγενείς με τους άνδρες; Διότι για την κατασκευή της γυναίκας δεν ελήφθη μόνον η σάρκα, αλλά και «οστούν εκ των οστέων». Επομένως, η σταθερότητα, η δύναμη και η υπομονή δόθηκαν και σε μας από τον Δεσπότη εξίσου με τους άνδρες.

Μεγάλου Βασιλείου, *Εις την μάρτυρα Ιουλίτταν και περί ευχαριστίας*

Σελίδα 30:

Ήρθαν έτσι τα πράγματα, ώστε γύρω μας να αφθονούν οι γυμνοί και οι άστεγοι. Είναι πάμπολλοι οι πρόσφυγες που χτυπούν τις πόρτες μας. Πάμπολλοι είναι και οι ξένοι και οι μετανάστες. Όπου κι αν κοιτάξεις, θα δεις χέρια απλωμένα σε ζητιανιά. Για σπίτι έχουν το ύπαιθρο. Κατάλυμα βρίσκουν στις στοές, στις παρόδους και στα ερημικότερα σημεία της αγοράς. Φωλιάζουν σε τρύπες όπως οι νυχτοκόρακες και οι κουκουβάγιες. Τα ρούχα τους είναι διάτρητα κουρέλια. Για χωράφι έχουν τη διάθεση όσων

δίνουν ελεημοσύνη. Για τροφή ό,τι τύχει. Πίνουν νερό από τις κρήνες όπως τα ζώα και για ποτήρια έχουν τις χούφτες τους. Για αποθήκη έχουν την κοιλιά τους, όσο μπορεί αυτή να συγκρατήσει ό,τι μπαίνει μέσα. Τραπέζι τους είναι τα γόνατά τους διπλωμένα. Κρεβάτι, το έδαφος. Λουτρό, κάποιος ποταμός ή λίμνη, όπως τα έχει προσφέρει ακατέργαστα και κοινά σε όλους ο Θεός. Η ζωή τους είναι πλέον γεμάτη μετακινήσεις και αγριάδα, όμως δεν ήταν έτσι εξαρχής. Ας όψονται η συμφορά και η ανάγκη.

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί φιλοπτωχίας και ευποιίας*

Σελίδα 33:

Πρωτότυπο κείμενο

Ἐπὲρ ὑκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ πλεόντων, ὀδοιπορούντων, νοσοῦντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Μετάφραση στη δημοτική

Για καθαρό αέρα, ευφορία στους καρπούς της γης και καιρούς ειρηνικούς, ας παρακαλέσουμε τον Κύριο.

Γι' αυτούς που ταξιδεύουν στη θάλασσα και στη στεριά, για τους αρρώστους, γι' αυτούς που υποφέρουν, για τους αιχμαλώτους και για τη σωτηρία τους ας παρακαλέσουμε τον Κύριο.

Ευχές από τη Θεία Λειτουργία του Ιωάννου Χρυσοστόμου

Τι είναι καρδιά ελεήμων; Είναι η καρδιά που φλέγεται από αγάπη για όλη την κτίση: για τους ανθρώπους, τα πουλιά, τα ζώα, τους δαίμονες και κάθε κτίσμα. Και καθώς ο άνθρωπος τα φέρνει στη μνήμη του τα μάτια του τρέχουν δάκρυα. Από την πολλή και σφοδρή συμπόνια σφίγγεται η καρδιά του και δεν μπορεί να υποφέρει ή να ακούσει ή να δει κάποια βλάβη ή κάτι, έστω και λίγο λυπηρό, να γίνεται στην κτίση. Γι' αυτό και προσεύχεται συνέχεια με δάκρυα για τα άλογα ζώα, τους εχθρούς της αλήθειας και γι' αυτούς που τον βλάπτουν, ζητώντας από τον Θεό να τους φυλάει και να τους συγχωρήσει.

Ισαάκ ο Σύρος, *Τα ευρεθέντα Ασκητικά*

Δ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Ο Θεός γίνεται άνθρωπος: Το πιο συγκλονιστικό γεγονός της ιστορίας του ανθρώπου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 11: Γνώμες των ανθρώπων για τον Ιησού Χριστό

Σελίδα 60:

Αν ήταν θεός, δε θα ήταν δυνατόν ούτε να συρθεί δεμένος ούτε πολύ περισσότερο –αυτός, που θεωρείτο Σωτήρας και Υιός και αγγελιοφόρος του Υψίστου Θεού– να εγκαταλειφθεί και να παραδοθεί από τους συντρόφους του και αυτούς που τον συναναστρέφονταν και τον είχαν σαν δάσκαλό τους μακριά απ' όλους.

Κέλσου, Αληθής Λόγος [απόσπασμα από το έργο του Ωριγένη Κατά Κέλσου 2.9]

Ε' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Ένας καινούριος κόσμος ξεπροβάλλει: Χριστός ανέστη!

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 17: Μια νέα αρχή...από τον Τάφο τον κενό!

Σελίδα 104:

«Ο Χριστός αναστήθηκε από τους νεκρούς και όλος ο κόσμος γέμισε από αγαλλίαση. Κατάργησε με τον ζωοποιό του θάνατο το θάνατο και όλοι όσοι βρίσκονταν στον Άδη ελευθερώθηκαν απ' τα δεσμά του. Άνοιξε τον Παράδεισο και τον έκανε προσιτό σε όλους. Πόσο, αλήθεια, μεγάλο βάθος, που δεν μπορεί να κατανοηθεί! Πόσο μεγάλο ύψος, που δεν μπορεί να μετρηθεί! Πόσο φρικτό μυστήριο, που υπερβαίνει τη δύναμη του νου! Υμνούν οι άγγελοι, επειδή ευφραίνονται για τη σωτηρία μας. Χαίρονται οι προφήτες βλέποντας να εκπληρώνονται οι προφητείες τους. Όλη η κτίση εορτάζει μαζί μας γιατί ξημέρωσε γι' αυτήν ημέρα σωτήρια, έλαμψε πάλι ο ήλιος της δικαιοσύνης».

Θεόδωρος Στουδίτης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 18: Ο Θεάνθρωπος Ιησούς Χριστός: Η ελπίδα του κόσμου

Σελίδα 109:

«Όποιος είναι ευσεβής και φιλόθεος, ας απολαύσει την ωραία και λαμπρή αυτή εορτή. [...]»

τράπεζα είναι γεμάτη, απολαύστε την όλοι. Ο μόσχος είναι άφθονος και ανεξάντλητος. Δεν επιτρέπεται λοιπόν να φύγει κάποιος πεινασμένος. Όλοι απολαύστε το συμπόσιο που παρατίθεται για τους πιστούς. Όλοι απολαύστε τα θεία δώρα που προσφέρει η Θεία αγαθοσύνη. Κανένας πια να μη θρηνεί τη φτώχεια του, γιατί τώρα έγινε φανερή η Βασιλεία του Θεού, εκείνη που προσφέρεται σ' όλους εξίσου. Κανένας να μην κλαίει πια τα πταίσματά του, γιατί συγχώρεσή μας είναι ο Αναστημένος. Κανένας ας μη φοβάται πια το θάνατο, γιατί ο θάνατος του Σωτήρα μας μας ελευθέρωσε από το θάνατο και τη φθορά. Γιατί αν κι ο Σωτήρας μας κρατήθηκε από το θάνατο, τελικά τον εξαφάνισε. [...] Αναστήθηκε ο Χριστός και χαίρονται οι Άγγελοι. Αναστήθηκε ο Χριστός και η ζωή παντού βασιλεύει. Αναστήθηκε ο Χριστός και δεν θα μείνει πια κανένας νεκρός στο μνήμα. Γιατί με την Ανάστασή Του ο Χριστός έγινε η αρχή της αναστάσεως όλων όσων έχουν κοιμηθεί».

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Κατηχητικός Λόγος εις το Άγιον Πάσχα Α'*

ΣΤ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η Εκκλησία μεταμορφώνει τον κόσμο

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 19: Δράση και αγώνας για τη μεταμόρφωση της ζωής και του κόσμου

Σελίδα 120:

«Δε φρίττεις, άνθρωπε, δεν κοκκινίζεις από ντροπή, όταν χαρακτηρίζεις επιτιθέμενο αυτόν που παλεύει για το ψωμί του; Αυτός, αν και φέρεται επιθετικά, ωστόσο δικαιούται τη συμπάθειά μας, γιατί τόσο πολύ πιέζεται από την πείνα, ώστε αναγκάζεται να φορέσει το προσωπίο της επιθετικότητας. [...] Και πρέπει να σου πω ακόμα πως αυτός που επιτίθεται στην πραγματικότητα είσαι συ, γιατί αν και έρχεσαι τακτικά στην Εκκλησία και ακούς τα κηρύγματά μου, στην αγορά εντούτοις προτιμάς και το χρυσάφι και τις επιθυμίες και τις ανθρώπινες φιλίες σου, παρά τις δικές μου προτροπές».

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ερμηνεία στην προς Ρωμαίους Επιστολή*

Ζ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η Εκκλησία ως κιβωτός σ' ένα ταξίδι χωρίς τέλος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 22: Η πορεία προς τα έσχατα μέσα από εικόνες και παραβολές

Σελίδα 143:

«Πού είναι λοιπόν θάνατε το δηλητηριώδες κεντρί σου; Πού είναι άδη η νίκη σου; Αναστήθηκε ο Χριστός κι εσύ κατανικήθηκες! Αναστήθηκε ο Χριστός και οι δαίμονες έχουν κατακρημνισθεί! Αναστήθηκε ο Χριστός και οι άγγελοι χαίρονται! Αναστήθηκε ο Χριστός και η ζωή κυριαρχεί! Αναστήθηκε ο Χριστός και κανείς νεκρός δεν θα παραμείνει πλέον στο μνήμα!».

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Κατηχητικός Λόγος*

Σελίδα 146:

«Διηγήθηκε ο αββάς Μακάριος ότι, περπατώντας κάποτε στην έρημο, βρήκε πεσμένο στο χώμα το κρανίο ενός νεκρού και, καθώς το σκούνησε με το φοινικένιο ραβδί του, άκουσε φωνή απ' αυτό. Το ρώτησε: – Ποιος είσαι συ;

– Εγώ, αποκρίθηκε το κρανίο, ήμουν αρχιερέας των ειδώλων και των ειδωλολατρών που έμεναν σ' αυτόν τον τόπο. Κι εσύ είσαι ο πνευματοφόρος Μακάριος. Μάθε λοιπόν ότι οποιαδήποτε ώρα σπλαχνιστείς όσους βρίσκονται στην κόλαση και προσευχηθείς γι' αυτούς, παρηγορούνται λίγο.

– Ποια είναι η παρηγοριά και ποια η κόλαση; ρώτησε ο γέροντας.

– Όσο απέχει ο ουρανός από τη γη, απάντησε το κρανίο, τόσο είναι το βάθος της φωτιάς πού βρίσκεται από κάτω μας· σ' αυτή τη φωτιά είμαστε χωμένοι από τα πόδια μέχρι το κεφάλι μας. Και δεν μπορεί κανείς με το πρόσωπό του ν' αντικρίσει το πρόσωπο του άλλου, γιατί οι ράχες μας είναι κολλημένες μεταξύ τους. Όταν λοιπόν προσεύχεσαι για μας, βλέπει λιγάκι ο ένας το πρόσωπο του άλλου. Αυτή είναι η παρηγοριά. Μόλις άκουσε αυτά ο γέροντας, αναστέναξε βαθιά και είπε: Αλίμονο στη μέρα που γεννήθηκε ο άνθρωπος ο αμαρτωλός. Καλύτερα θα ήταν να μην είχε γεννηθεί, όπως είπε και για τον Ιούδα ο Κύριος (Μτ 26, 24) [...]».

Από το Γεροντικό

«Και τούτο οφείλουμε να ξέρουμε, ότι ο Θεός δεν τιμωρεί κανέναν στο μέλλον, αλλά ο καθένας κάνει τον εαυτό του δεκτικό στη μετοχή του Θεού. Όμως η μετοχή του Θεού είναι

τρυφή, ενώ η αμεθεξία Του, κόλαση [...]Γιατί τι είναι κόλαση παρά η στέρηση εκείνου που σφοδρά επιθυμεί κανείς; Κατά την αναλογία λοιπόν του πόθου, όσοι ποθούν τον Θεό ευφραίνονται και όσοι ποθούν την αμαρτία κολάζονται. [...]Και στην αιωνιότητα ο Θεός παρέχει σ' όλους τα αγαθά, γιατί είναι πηγή των αγαθών αναβλύζοντας σ' όλους την αγαθότητα, ενώ ο καθένας, καταπώς έκανε δεκτικό τον εαυτό του, μετέχει στο αγαθό [...].

Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων*

Σε δεύτερο επίπεδο:

Το σχολικό εγχειρίδιο της Α' τάξης του Γυμνασίου περιλαμβάνει τις εξής αναφορές:

- Στη Διδακτική Ενότητα 17, στις Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 2 στη σελίδα 108, αναφέρει: *Μελετήστε την εικόνα της Ανάστασης. Προσπαθήστε να ανακαλύψετε μέσα σε αυτή όσα αναφέρει το κείμενο του Θεόδωρου Στουδίτη, που παρατίθεται ακριβώς μετά την εικόνα αυτή.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 18, στις Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 1 στη σελίδα 112, αναφέρει: *Ο Ιωάννης Χρυσόστομος ονομάζει τη Θεία Ευχαριστία «τραπέζι». Ας σκεφτούμε ότι για να γίνει οποιοδήποτε «τραπέζι» υπάρχουν ή χρειάζονται: Οικοδεσπότης, αιτία και σκοπός της πρόσκλησης, προσκεκλημένοι, παρέα, φαγητό, χαρά κ.λπ. Τηρουμένων των αναλογιών, σκεφτείτε τα ανάλογα στοιχεία για το «τραπέζι» της Θείας Ευχαριστίας.*

Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν οδηγούμαστε στα ακόλουθα πορίσματα:

Η πρώτη αναφορά παραπέμπει σε συγκεκριμένο πατερικό κείμενο του Θεόδωρου Στουδίτη εξυπηρετώντας τους διδακτικούς στόχους, αφού το παραπάνω πατερικό κείμενο σχετίζεται άμεσα με την ανάλυση της εικόνας της Ανάστασης και έτσι καθίσταται σαφής και ξεκάθαρη η σύνδεση ενός πατερικού κειμένου με τη θεολογία της Εκκλησίας.

Όμοια, η δεύτερη αναφορά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ασαφής, αφού αν και παραπέμπει στον «Κατηχητικό Λόγο» του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ωστόσο δεν γίνεται

άμεση αναφορά στο σχετικό πατερικό κείμενο, το οποίο παρατίθεται σε προηγούμενες σελίδες του σχολικού εγχειριδίου. Ο αναγνώστης απαιτείται από πριν να έχει γνώση του εν λόγω κειμένου και να έχει προβεί σε θεολογική του ανάλυση.

3.3.2. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Β΄ Γυμνασίου

Μετά τη σχετική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Β΄ Γυμνασίου, απαντώνται τα εξής πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Στογιαννίδης):

Α΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη»: Η εξάπλωση της Εκκλησίας στην οικουμένη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Ιεροσόλυμα: Η πρώτη χριστιανική κοινότητα

Σελίδα: 17

«Γιατί λοιπόν μέχρι τώρα δεν έχουν πιστέψει όλοι;...Τα πράγματα χειροτέρευσαν και φταίμε εμείς γι' αυτό... Αν γινόταν και τώρα αυτό [δηλαδή η πρακτική της κοινοχρησίας και της ενότητας των πρώτων χριστιανών],ολόκληρη η οικουμένη θα είχε πιστέψει και χωρίς να γίνουν θαύματα».

(Ι. Χρυσόστομος, Ομιλία ΣΤ΄ στην Α΄ προς Κορινθίους Επιστολή, ΡG 61, 5253)

Γ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η «φωνή» της Εκκλησίας γίνεται αισθητή στην κοινωνία!

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ4: Το τέλος των διωγμών και ένα νέο ιστορικό ξεκίνημα για την Εκκλησία

Σελίδα 31:

Είτε ο Τίβερης ανεβαίνει μέχρι τα τείχη, είτε ο Νείλος δεν ποτίζει τους αγρούς, είτε δεν βρέχει, είτε γίνει σεισμός, είτε πέσει πείνα ή λοιμός, αμέσως όλοι ωρύονται: «Οι χριστιανοί στα λιοντάρια!»

Τερτυλλιανός

Σελίδα 32:

Εγώ, ο Αύγουστος Κωνσταντίνος, κι εγώ, ο Αύγουστος Λικίνιος, αποφασίσαμε να δώσουμε και στους χριστιανούς και σε όλους την ελευθερία να ακολουθήσουν όποια θρησκεία θέλουν [...] Τώρα ελεύθερα και απλά μπορεί καθένας από εκείνους που πρεσβεύουν τη θρησκεία των χριστιανών να τη διατηρεί χωρίς καμιά ενόχληση [...] Έχει δοθεί η εξουσία αυτή και σε όσους άλλους θέλουν να ακολουθούν τη λατρεία και θρησκεία της αρεσκείας τους, κατά τρόπον ώστε να μπορεί καθένας να προτιμά και να υπηρετεί οποιανδήποτε θρησκεία θέλει.
Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

Σελίδα 33:

Οι άνθρωποι απαλλάχτηκαν από το φόβο των πρώην καταπιεστών τους. Τώρα πλέον τελούνταν λαμπρές και πανηγυρικές γιορτές, όλα ήταν γεμάτα από φως. Όλοι όσοι προηγουμένως θλίβονταν, έβλεπαν γύρω τους γελαστά πρόσωπα. Όλοι μαζί έψαλλαν ύμνους στις πόλεις και στην ύπαιθρο, πρώτα στον Θεό που βασιλεύει παντού και έπειτα ευγνωμονούσαν τον ευσεβή βασιλιά (Κωνσταντίνο).

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ5: Η Εκκλησία οργανώνεται

Σελίδα 41:

Και κατά την λεγόμενη ημέρα του ηλίου –Κυριακή– συγκεντρώνονται όλοι, όσοι κατοικούν στις πόλεις ή στην ύπαιθρο, και διαβάζονται τα απομνημονεύματα των αποστόλων ή τα συγγράμματα των προφητών, μέχρις ότου είναι δυνατό. Έπειτα, όταν σταματήσει εκείνος που διαβάζει, ο προϊστάμενος με λόγια συμβουλεύει και προσκαλεί να μιμηθούν όλοι αυτά τα καλά. Έπειτα σηκωνόμαστε όλοι μαζί και προσευχόμαστε και, όπως προαναφέραμε, όταν σταματήσουμε την προσευχή, προσφέρεται ψωμί και κρασί με νερό και ο προϊστάμενος και πάλι απευθύνει προσευχές και ευχαριστίες, με όση δύναμη έχει, και ο λαός συμμετέχει λέγοντας «Αμήν» και ακολουθεί η διάδοση και η μετάληψη στον καθένα αυτών για τα οποία ευχαριστήσαμε και σε αυτούς που δεν ήταν παρόντες στέλνονται μέσω των διακόνων.

Ιουστίνος, *Α' Απολογία*

Οι Χριστιανοί δεν ξεχωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους στη γλώσσα ομιλίας, ούτε στις συνήθειες. Ούτε κατοικούν σε δικές τους ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια γλωσσική διάλεκτο διαφορετική, ούτε ζουν με «περίεργο» τρόπο! Δεν έχουν επινοήσει κάποιο «παράξενο» τρόπο ζωής στηριγμένοι στην ανθρώπινη περιέργεια, ούτε και προΐστανται, όπως μερικοί, μιας ανθρώπινης διδασκαλίας. Κατοικούν σε ελληνικές ή βαρβαρικές πόλεις, όπως συνέπεσε ο καθένας, και διαβιούν με τις τοπικές συνήθειες και τον τρόπο ενδυμασίας και τροφής του κάθε τόπου, ενώ συγχρόνως γίνεται φανερή η θαυμαστή και αξιοπρόσεκτη συμπεριφορά τους. [...] Αγαπούν τους πάντες έστω κι αν διώκονται από όλους. Αγνοούνται και κατακρίνονται από πολλούς, φονεύονται αλλά «ζωοποιούνται». Γίνονται φτωχοί από πεποίθηση και «πλουτίζουν» τους άλλους. Στερούνται σχεδόν των πάντων, αλλά δίνουν σε όλους. Περιφρονούνται από τους ανθρώπους, αλλά γίνεται δόξα γι' αυτούς η περιφρόνηση. Συκοφαντούνται αλλά δικαιώνονται. Χλευάζονται και αυτοί ευλογούν. Υβρίζονται και τιμούν. Ενώ κάνουν το καλό, τιμωρούνται ως κακοί· όταν όμως τιμωρούνται χαίρουν, γιατί έτσι αποκτούν την «έν Χριστώ» ζωή. Οι Ιουδαίοι τούς πολεμούν ως αλλόφυλους και οι ειδωλολάτρες τούς διώκουν, και αυτοί που τους μισούν δεν μπορούν να προσδιορίσουν την αιτία της έχθρας τους. Ζουν στη δική τους ο καθένας πατρίδα αλλάνως πάροικοι. Μετέχουν σε όλα τα κοινά ως πολίτες και υπομένουν τα πάντα, όμως σαν να ήσαν ξένοι. Η ξενιτειά είναι πατρίδα τους και η πατρίδα τους ξενιτειά. Να το πω απλά: Ό,τι είναι για το σώμα η ψυχή, είναι και για τον κόσμο οι Χριστιανοί. Όπως είναι διάχυτη σ' όλο το σώμα η ψυχή, με τον ίδιο τρόπο είναι και οι Χριστιανοί στον κόσμο. Κατοικεί στο σώμα η ψυχή αλλά δεν είναι στοιχείο του σώματος· και οι Χριστιανοί κατοικούν στον κόσμο αλλά δεν είναι του κόσμου.

Επιστολή προς Διόγνητον

Σελίδα 44:

Ονομάζω λοιπόν εγώ το κοινόβιο τελειότατη μορφή κοινωνικής συμβίωσης, μέσα στην οποία δεν υπάρχει ο θεσμός της ιδιοκτησίας, δεν υπάρχουν διαφωνίες. Επίσης, κάθε αναταραχή και φιλονικία και έριδες βρίσκονται μακριά. Μέσα σ' αυτή την κοινωνία είναι όλα κοινά: κοινός είναι ο Θεός, κοινή η προσφορά και επιδίωξη της αρετής, κοινή η σωτηρία,

κοινοί οι πνευματικοί αγώνες, κοινοί οι πόνοι, κοινοί οι στέφανοι, ένας είναι οι πολλοί, και ο ένας δεν είναι μόνος αλλά μαζί με πολλούς. Ποια άλλη πολιτεία υπάρχει ισάξιά της; Τι υπάρχει περισσότερο ευτυχισμένο; Τι είναι τελειότερο από την επικοινωνία και την ένωση; Τι είναι θελκτικότερο από την ταύτιση των χαρακτήρων και των ψυχών; Άνθρωποι που ξεκίνησαν από διαφορετικά μέρη και χώρες, ταυτίστηκαν με τόση ακρίβεια, ώστε να είναι κατά κάποιο τρόπο μία ψυχή σε πολλά σώματα και τα πολλά σώματα να παρουσιάζονται ως όργανα μίας ψυχής. Ο άρρωστος σωματικά έχει πολλούς να συμπάσχουν μαζί του. Ο άρρωστος και εξαντλημένος ψυχικά έχει πολλούς που τον θεραπεύουν και με τη βοήθειά τους τον ανορθώνουν.

Μέγας Βασίλειος, *Ασκητικά διατάξεις*

Σελίδα 46:

Ενώ λοιπόν ζούσε πάντα ησυχαστικά και στήριζε όσους έρχονταν σ' αυτόν για πολλά χρόνια, αργότερα βγήκε από το κελί του για την εξής αιτία. Όταν έπεσε μεγάλη πείνα στην Έδεσσα, επειδή συμπόνεσε την ύπαιθρο που χανόταν, πήγε στους πλούσιους και τους λέει: «Γιατί δεν ελεείτε τους ανθρώπους που πεθαίνουν, αλλά αφήνετε τα πλούτη σας να σαπίζουν προς κατάκριση των ψυχών σας;». Αφού σκέφτηκαν λοιπόν του λένε: «Δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε κανένα να υπηρετήσει τους πεινασμένους· γιατί όλοι εκμεταλλεύονται την περίπτωση». Τους λέει: «Εγώ πώς σας φαίνομαι;». Του λένε: «Σε ξέρουμε για άνθρωπο του Θεού». «Λοιπόν», τους λέει, «εμπιστευτείτε με· ορίστε, για σας χειροτονώ τον εαυτό μου ξενοδόχο». Και αφού πήρε χρήματα και έκλεισε τις στοές, και έστησε περίπου τριακόσιες κλίνες, νοσοκομούσε τους πεινασμένους, θάβοντας όσους πέθαιναν, υπηρετώντας όσους είχαν ελπίδα ζωής, και γενικά παρέχοντας καθημερινά φιλοξενία και κάθε άλλη υπηρεσία, από αυτά που του έδιναν, σε όλους όσους έρχονταν στην πόλη λόγω της πείνας. Όταν πέρασε λοιπόν ένας χρόνος και ξαναγύρισε η αφθονία των αγαθών και όλοι γύριζαν σπίτι τους, αυτός μη έχοντας με τι να ασχοληθεί, κλείστηκε στο κελί του.

Παλλάδιος, *Λαυσαϊκή ιστορία*

Δ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Χριστιανική παράδοση και αρχαία ελληνική φιλοσοφία: Μια ιστορική συνάντηση

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση δύο τρόπων σκέψης και ζωής

Σελίδα 53:

Τη γλώσσα μας, αφού πρώτα την εκπαιδεύσαμε με τους έξωθεν λόγους, έπειτα την εξευγενίσαμε με τους θείους λόγους.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Εις εαυτόν*

Σελίδα 55:

[...] Και ο Σωκράτης, ο οποίος μίλησε για τα παραπάνω με μεγαλύτερη από όλους ευγλωττία, κατηγορήθηκε για τα ίδια πράγματα, για τα οποία κατηγορούν και εμάς τους χριστιανούς. Γιατί είπαν ότι και αυτός φέρνει νέους θεούς και δε θεωρεί ως θεούς αυτούς που παραδέχεται η πόλη. Αλλά εκείνος που έδιωξε από την πολιτεία τους κακούς ως δαίμονες και [...] δίδαξε τους ανθρώπους να παραιτούνται από την αναζήτηση των πραγμάτων και τους παρακινούσε να αποδεχτούν τον άγνωστο σ' αυτούς Θεό, αναζητώντας τον [...] έλεγε: «Δεν είναι εύκολο να βρει κανείς τον Πατέρα και δημιουργό όλων, ούτε είναι ασφαλές, αν Τον βρει, να μιλήσει γι' αυτόν σε όλους».

Ιουστίνος, *Απολογία Β'*

Δεχόμαστε, ακόμη, ότι η φιλοσοφία προετοιμάζει για τη γαλήνη του Χριστού, γυμνάζει το πνεύμα, ξυπνά τη νοημοσύνη και την καθιστά ικανή να εξακολουθήσει την αναζήτηση της αληθινής φιλοσοφίας. Όπως είναι δυνατό να είναι κανείς πιστός, ακόμη κι αν είναι αγράμματος, με τον ίδιο τρόπο υποστηρίζουμε ότι είναι αδύνατο χωρίς τη μάθηση να καταλάβει κάποιος ολόκληρο το περιεχόμενο της πίστης.

Κλήμης Αλεξανδρείας, *Στρωματείς*

Σελίδα 61:

Και να μελετούμε τα έργα των ποιητών, των πεζογράφων και των ρητόρων, και να συναναστρεφόμεστε με όλους τους ανθρώπους, απ' όπου μπορεί να υπάρξει κάποια ωφέλεια για τη φροντίδα της ψυχής. Λοιπόν, όπως οι βαφείς, αφού προηγουμένως φροντίσουν να ετοιμάσουν καθετί που θα βάψουν, τότε ρίχνουν το χρώμα, έτσι κι εμείς, αν θέλουμε να διατηρήσουμε ανεξίτηλη τη δόξα του καλού για πάντα, πρέπει να προετοιμαστούμε πρώτα με τη μελέτη των έργων της εξωχριστιανικής παιδείας, και κατόπιν να ακούσουμε τις ιερές και μυστικές αλήθειες του Ευαγγελίου. Οφείλουμε να εξασκήσουμε το μάτι της ψυχής μας πάνω σε άλλα βιβλία, που δεν διαφέρουν ριζικά από τις Θείες Γραφές, σα να είχαμε να κάνουμε με σκιές και με καθρέφτες [...] Και όταν το μάτι μας θα συνηθίσει να βλέπει τον ήλιο μέσα στο νερό, θα μπορέσει ίσως να τον κοιτάξει και κατευθείαν [...] Στον αγώνα μας να κερδίσουμε την ουράνια βασιλεία, μας χρειάζεται μια μεγάλη προετοιμασία για την οποία έχουμε την ανάγκη όλων των ανθρώπων, ανάγκη κοινωνίας με όλους τους ανθρώπους του πνεύματος: τους λογοποιούς, τους ρήτορες, τους ποιητές. Η θύραθεν γραμματεία και σοφία θα μας προσφέρουν την προετοιμασία που χρειαζόμαστε για να κατανοήσουμε τη διδασκαλία των θείων μυστηρίων.

Μ. Βασίλειος, Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων

Νομίζω πως έχει γίνει παραδεκτό από όλους τους συνετούς ανθρώπους ότι η παιδεία είναι το πρώτο από τα αγαθά που έχουμε· και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία, που είναι η πιο εκλεκτή και επιδιώκει τη σωτηρία και την ομορφιά των θείων πραγμάτων, αλλά και η εξωχριστιανική παιδεία, την οποία πολλοί χριστιανοί, επειδή έχουν σχηματίσει λανθασμένη αντίληψη γι' αυτήν, την περιφρονούν, γιατί, όπως ισχυρίζονται, κρύβει δόλιους σκοπούς, είναι επικίνδυνη και απομακρύνει από τον Θεό. Γιατί όπως ακριβώς δεν πρέπει να περιφρονούμε τον ουρανό, τη γη και τον αέρα και όσα υπάρχουν σ' αυτά, επειδή μερικοί έχουν σχηματίσει λάθος αντιλήψεις και αντί να λατρεύουν τον Θεό λατρεύουν τα δημιουργήματά του· αλλά αφού παίρνουμε από αυτά ό,τι είναι χρήσιμο για τη ζωή και την απόλαυσή μας, αποφεύγουμε ό,τι είναι επικίνδυνο [...] κατά τον ίδιο τρόπο και από αυτά που μας προσφέρει η εξωχριστιανική παιδεία αποδεχτήκαμε ό,τι είναι χρήσιμο στην έρευνα και

στις θεωρητικές αναζητήσεις, ενώ αποκρούσαμε καθετί που οδηγεί στην ειδωλολατρία, στην πλάνη και στην καταστροφή.

Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Επιτάφιος εις Μέγαν Βασίλειον*

Σελίδα 62:

Οι χριστιανοί δεν είναι σωστό να καταστρέφουν την πλάνη με τον εξαναγκασμό και τη βία, αλλά να απεργάζονται τη σωτηρία των ανθρώπων με την πειθώ, τον λόγο και την ηπιότητα.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος εις τον μακάριον Βαθύλαν*

[Σε μια εποχή σφοδρών συγκρούσεων ο Χρυσόστομος διακηρύσσει ότι] ... είναι ύβρις προς τον Θεό να του ζητάμε πράγματα εναντίον των εχθρών μας.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Περί του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των αδελφών*

Σελίδα 64:

Η γλώσσα δεν ανήκει μόνο σ' εκείνους που τη βρήκαν, αλλά σε όλους όσους τη χρησιμοποιούν, όπως συμβαίνει και με τις τέχνες.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Α' Κατά Ιουλιανού*

Ε' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας καταγράφονται σε κείμενα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 9: Η χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

Σελίδα 86:

(Αυτή η συζήτηση) γεμίζει ολόκληρη την πόλη, τις πλατείες, τις αγορές, τα σταυροδρόμια, τα σοκάκια· κουρελήδες, αργυραμοιβοί, παντοπώλες· όλοι συζητούν μετά μανίας. Αν ζητήσεις από κάποιον τα ρέστα σου, αυτός φιλοσοφεί περί του Γεννητού και του Αγεννήτου· αν ρωτήσεις για την τιμή του ψωμιού, η απάντηση θα είναι πως ο Πατήρ είναι ανώτερος και ο Υιός κατώτερος· αν ρωτήσεις «είναι το μπάνιο μου έτοιμο;», ο θαλαμηπόλος θα σου απαντήσει πως ο Υιός δημιουργήθηκε εκ του μηδενός [...]

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί Θεότητος Υιού και Πνεύματος λόγος*

Σελίδα 91:

Ο Πατέρας είναι Θεός και ο Υιός Θεός, διότι αυτός που γεννιέται από τον Θεό είναι Θεός.

Ειρηναίος Λυών

Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να γίνουμε εμείς Θεοί.

Μέγας Αθανάσιος

Όταν θέλεις να τιμήσεις τον Χριστό, κάνε το όταν τον βλέπεις γυμνό στο πρόσωπο των φτωχών. Δεν έχει καμιά αξία, αν φέρεις μεταξύ και πολύτιμα μέταλλα στο ναό και αφήσεις έξω τον Χριστό να υποφέρει από το κρύο και τη γύμνια... ο Χριστός, ως ένας άστεγος ξένος περιφέρεται έξω και ζητιανεύει και αντί να τον δεχθείτε, σεις κάνετε διακοσμήσεις.

Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Χαίρε, Πατέρα, πηγή του Υιού, Υιέ, εικόνα του Πατέρα. Πατέρα, το έδαφος όπου στέκεται ο Υιός, Υιέ, η σφραγίδα του Πατέρα. Πατέρα, η δύναμη του Υιού, Υιέ, η ομορφιά του Πατέρα. Πανάγιο Πνεύμα, σύνδεσμε ανάμεσα στον Πατέρα και τον Υιό. Στείλε, ω Χριστέ, το Πνεύμα, στείλε τον Πατέρα στην ψυχή μου. Πότισε τη στεγνή μου καρδιά μ' αυτή τη δροσιά, το πιο καλό απ' όλα τα δώρα σου.

Συνέσιος Κυρήνης

Όταν φτάσουμε στην αγάπη φτάσαμε στον Θεό και το ταξίδι μας τελειώνει. Έχουμε περάσει αντίπερα στο νησί που βρίσκεται πέρα από τον κόσμο, εκεί όπου είναι ο Πατέρας, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα.

Άγιος Ισαάκ ο Σύρος

Εκείνος που βλέπει και ίχνος μόνο μίσους μέσα στην καρδιά του, προς οποιονδήποτε άνθρωπο για οποιοδήποτε φταίξιμό του, είναι εντελώς ξένος από την αγάπη προς τον Θεό. Γιατί η αγάπη προς τον Θεό δεν ανέχεται διόλου το μίσος κατά του ανθρώπου.

Μάξιμος ο Ομολογητής

Όταν βλέπεις την αγάπη, βλέπεις την Τριάδα. Ο Πατέρας δωρίζεται δίχως όρια, ο Υιός δέχεται

με προθυμία το δώρο, το Πνεύμα είναι η τέλεια ενότητα ανάμεσα σε αυτόν που προσφέρει και σε αυτόν που δέχεται. Τρεις είναι: Αυτός που Αγαπά, Εκείνος που Αγαπιέται και η μεταξύ τους Αγάπη. Έχοντας ένα μονογενή Υιό, ο Θεός τον έκανε υιό του ανθρώπου, κι έτσι έκανε τον υιό του ανθρώπου Υιό του Θεού.

Αυγουστίνος

ΣΤ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η διδασκαλία της Ορθόδοξης πίστης γίνεται έργο τέχνης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 12: Εικονομαχία: Η τιμητική προσκύνηση των εικόνων υπό διωγμό

Σελίδα 111:

Εάν κατασκευάζαμε την εικόνα του αόρατου Θεού, πράγματι θα αμαρτάναμε· γιατί είναι αδύνατο να εικονιστεί το ασώματο, το ασχημάτιστο, το αόρατο, το απερίγραπτο. Εάν κατασκευάζαμε εικόνες ανθρώπων και τις θεωρούσαμε θεούς και τις λατρεύαμε ως θεούς, πράγματι θα ασεβούσαμε. Αλλά δεν κάνουμε τίποτα από αυτά. Εφόσον, όμως, ο Θεός από απερίγραπτη αγαθότητα σαρκώθηκε και εμφανίστηκε στη γη με σάρκα και συναναστράφηκε με τους ανθρώπους και πήρε φύση, όγκο, σχήμα και χρώμα ανθρώπινο, όταν εμείς Τον εικονίζουμε, δεν σφάλλουμε γιατί λαχταρούμε να βλέπουμε τη μορφή Του. Όπως λέει ο θείος απόστολος, «προς το παρόν βλέπουμε τον Θεό θαμπά κι αινιγματικά σαν μέσα από καθρέφτη». Η εικόνα είναι αυτός ο καθρέφτης και το αίνιγμα που μπορούν να αντικρίσουν τα μάτια του σώματός μας.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας*

Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και απερίγραπτος, δεν απεικονιζόταν καθόλου. Τώρα όμως που ο Θεός εμφανίστηκε με σάρκα και έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, ζωγραφίζω την εικόνα Του, όπως την είδα στο πρόσωπο του Ιησού. Δε λατρεύω την ύλη, αλλά τον δημιουργό της ύλης. Αυτόν που για χάρη μου έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη και μέσω αυτής κατεργάστηκε τη σωτηρία μου. Δεν θα πάψω να σέβομαι την ύλη, την αγιασμένη με τη σάρκωση του Κυρίου, που έγινε αιτία της σωτηρίας μου.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας*

Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό· την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής

συντελέστηκε η σωτηρία μου· τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού, το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό; Δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Δεν είναι ύλη ο άγιος τάφος, αυτή η πέτρα που δώρισε τη ζωή κι είναι η πηγή της αναστάσης μας; Δεν είναι ύλη η μελάνη και τα δέρματα των Ευαγγελίων; Δεν είναι ύλη η ζωογόνος τράπεζα που μας χορηγεί τον άρτο της ζωής; Δεν είναι ύλη το χρυσάφι και το ασήμι, από τα οποία κατασκευάζονται οι σταυροί και οι άγιες εικόνες και τα ποτήρια; Δεν είναι ύλη, πάνω από όλα, το σώμα και το αίμα του Κυρίου μου; Επομένως, ή πρέπει να παύσεις να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλησιαστική παράδοση και την προσκύνηση των εικόνων του Θεού και των φίλων του.

Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας

Σελίδα112:

Τι περισσότερο χρειαζόμαστε ως φωτεινό παράδειγμα, ώστε να αποδειχθεί ότι οι εικόνες αποτελούν βιβλία για τους αγράμματους και ότι δεν παύουν, αν και δεν έχουν φωνή, να κηρύττουν την τιμή των αγίων και έτσι να μας διδάσκουν αλλά και να αγιάζουν την όρασή μας; Δεν έχω χρήματα για βιβλία ή δεν έχω χρόνο για ανάγνωση; Μπαίνω στην Εκκλησία, το κοινό για όλους μας ιατρείο, και εκεί η εικόνα σαν λουλούδι ή σαν πολύχρωμο λιβάδι ελκύει τα μάτια μου κι έτσι, χωρίς να το καταλάβω, με οδηγεί στην αγιότητα.

Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας

Σε δεύτερο επίπεδο:

Το σχολικό εγχειρίδιο της Β' τάξης του Γυμνασίου περιλαμβάνει τις εξής αναφορές:

- Στη Διδακτική Ενότητα 2, στις Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 7 στη σελίδα 18, αναφέρει: *Συζητήστε στην τάξη το παρακάτω θέμα: Η ενορία μου επιθυμεί να ακολουθήσει, όσο πιο πιστά μπορεί, το παράδειγμα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας. Ποιες πρακτικές θα έπρεπε να ακολουθήσει, κατά τη γνώμη σας, αν λάβουμε υπόψη και το κείμενο του Ιωάννη Χρυσοστόμου;*

- Στη Διδακτική Ενότητα 5, στις Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 9 στη σελίδα 48, αναφέρει: *Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και προσπαθήστε να δραματοποιήσετε τη σκηνή της συνάντησης του Εφραίμ του Σύρου με τους πλούσιους της Έδεσσας, στηριζόμενοι στο κείμενο από τη Λαυσαϊκή ιστορία. Εμπλουτίστε τη σκηνή και με άλλα στοιχεία που θα επινοήσετε ως ομάδα. Στην ολομέλεια μετά την παρουσίαση των σκηνών, συζητήστε για την προσφορά αγάπης προς τον συνάνθρωπο, όπως την είδατε να φανερώνεται στις δραματοποιημένες σκηνές.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα στη σελίδα 45, παρατίθεται εικόνα με λεζάντα: *Η κοίμηση του Αγίου Εφραίμ του Σύρου, Α. Παβίας (16ος αι.)*
- Στη Διδακτική Ενότητα 6, στη σελίδα 53, περιλαμβάνεται παράγραφος με τίτλο: *Συνάντηση της χριστιανικής πίστης με την ελληνική σκέψη.*
- Στην ίδια διδακτική ενότητα, στη σελίδα 54, περιλαμβάνονται παράγραφοι με τίτλους: *Οι Απολογητές και Ο Απολογητής Ιουστίνος και ο σπερματικός λόγος, μαζί με σχετική εικόνα του Απολογητή Ιουστίνου.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα στις σελίδες 55 – 61, περιλαμβάνονται παράγραφοι με τίτλους: *α. Το άνοιγμα των Πατέρων της Εκκλησίας στην ελληνική παιδεία, β. Οι τρεις Ιεράρχες, Μέγας Βασίλειος, ο Ιεράρχης της κοινωνικής προσφοράς, γ. Γρηγόριος ο Θεολόγος, ένας ποιητής επίσκοπος, δ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος, η Ρητορική στην υπηρεσία της αλήθειας, ε. Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών και στ. Αντιθέσεις και βία.*
- Στις ίδιες σελίδες παρεμβάλλονται μεταξύ των παραγράφων εικόνες των *Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου του Θεολόγου, Ιωάννου του Χρυσόστομου, Οι Τρεις Ιεράρχες ως μοναχοί Θεολόγοι (Γεώργιος Κόρδης)* και τέλος στη σελίδα 60 παρατίθεται το *απολυτίκιο των Τριών Ιεραρχών* σε πρωτότυπο κείμενο και σε νεοελληνική απόδοση.
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα στις σελίδες 67 και 68, περιλαμβάνονται παράγραφοι με τίτλους: *α. Σπουδαίοι Βυζαντινοί διανοούμενοι και β. Για τον Φώτιο.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στις Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 7 στη σελίδα 69, αναφέρει: *Προετοιμάστε και παρουσιάστε τη γιορτή των τριών Ιεραρχών στο σχολείο σας.*

- Στην ίδια σελίδα η δραστηριότητα 9, αναφέρει: *Χωριστείτε σε ομάδες. Συζητήστε, ξεχωριστά σε κάθε ομάδα, το παρακάτω ερώτημα: Για ποιον λόγο, αν και αντίπαλοι, ο Ιουλιανός και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός έτρεφαν μεγάλο σεβασμό για την ελληνική γλώσσα; Στη συνέχεια, σκεφτείτε παραδείγματα και διατυπώστε κρίσεις, σκέψεις και προβληματισμούς για τη στάση των σημερινών εφήβων στην Ελλάδα απέναντι στην ελληνική γλώσσα.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 9, στις σελίδες 87-90, περιλαμβάνονται παράγραφοι με τίτλους: α. *Η Α Οικουμενική Σύνοδος*, β. *Οι Πατέρες της Εκκλησίας υπερασπίζονται τη χριστιανική πίστη και ερμηνεύουν τον λόγο του Θεού, Ποιους εννοούμε μιλώντας για «Πατέρες της Εκκλησίας»;*, γ. *Η Εκκλησία των Πατέρων*, δ. *Μέγας Αθανάσιος (295 μ.Χ. – 373 μ. Χ.)*, ένας αγωνιστής ιεράρχης, ε. *Ο Μέγας Αθανάσιος και ο Βίος του Μεγάλου Αντωνίου*, στ. *Ο Αυγουστίνος Ιππώνος, ο θεολόγος της καρδιάς*, και ζ. *Για τους Πατέρες.*
- Στις σελίδες 87-91, παρεμβάλλονται μεταξύ των παραγράφων οι εικόνες με λεζάντες: *Α' Οικουμενική Σύνοδος (Μ. Δαμασκηνός, 1591)*, *Άγ. Γρηγόριος Νύσσης και Άγ. Γρηγόριος Παλαμάς (Μονή της Χώρας)*, *Ο Άγιος Αθανάσιος (Φ. Κόντογλου)*, *Ο Άγιος Αυγουστίνος δεχόμενος το βάπτισμα από τον Άγ. Αμβρόσιο και του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 11, στη σελίδα 107, περιλαμβάνεται η αναφορά: *Ορθοδόξων Πατέρων.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 12, στη σελίδα 113 παρατίθεται η *Ωδή ζ' του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας* σε πρωτότυπο κείμενο και σε νεοελληνική απόδοση.
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στις Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη, η δραστηριότητα 5 στη σελίδα 114, αναφέρει: *Διαβάστε τον Οίκο της Ακολουθίας των Αγίων Πατέρων της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου και εξηγήστε σε τι ωφελούνται οι χριστιανοί με τη χρήση των εικόνων στην Εκκλησία.*

Όπως και παραπάνω, μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν στην παρούσα φάση, καταλήγουμε στα εξής:

Από τις παραπάνω αναφορές, αυτές που περιλαμβάνονται στις σελίδες 18 και 48 έχουν άμεση αναφορά σε κείμενα Πατέρων της Εκκλησίας εξυπηρετώντας τους διδακτικούς στόχους. Συγκεκριμένα, γίνεται άμεση σύνδεση των αναφορών αυτών με πατερικά κείμενα των Ιωάννου Χρυσοστόμου και του Εφραίμ του Σύρου, στα οποία βασίζονται οι εν λόγω προτεινόμενες δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου.

Η αναφορά που περιλαμβάνεται στη σελίδα 69 αφορά αποκλειστικά στη μελέτη συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας σχετική με τους Τρεις Ιεράρχες. Για την επίτευξη του διδακτικού στόχου απαιτείται εμβάθυνση και διεξοδική μελέτη της εν λόγω ενότητας, γεγονός που δίνει τη δυνατότητα εμβάθυνσης στην πατερική θεολογία.

Οι αναφορές στις σελίδες 45 και 54 αφορούν στον βίο του Αγίου Εφραίμ του Σύρου και του Απολογητή Ιουστίνου, όμως γίνεται σύντομη και επιγραμματική αναφορά, και δεν προβάλλεται επαρκώς η θεολογία τους. Όμοια και η αναφορά της σελίδας 53 χαρακτηρίζεται επιφανειακή, αφού απλά παραθέτει γνώμες Πατέρων χωρίς καμία ιδιαίτερη εμβάθυνση και ανάλυση του έργου τους, με αποτέλεσμα να μην προβάλλεται επαρκώς η θεολογία τους.

Οι αναφορές στις σελίδες 55-61 παρά τη μεγάλη έκταση που καταλαμβάνουν, επικεντρώνονται σε βιογραφικά στοιχεία των Τριών Ιεραρχών χωρίς να εμβαθύνουν επαρκώς στην πατερική θεολογία. Η βαρύτητα και το θεολογικό βάθος του έργου των Τριών Ιεραρχών απαιτούσε ενδεχομένως καλύτερη, αναλυτικότερη και συστηματικότερη διάταξη της ύλης.

Ομοίως και στις σελίδες 67-68 γίνεται σύντομη και επιφανειακή αναφορά στον Φώτιο, κατατάσσοντάς τον στους βυζαντινούς διανοούμενους, και όχι στους Πατέρες της Εκκλησίας, χωρίς να προβάλλεται το θεολογικό του έργο και κατ' επέκτασιν η πατερική του θεολογία.

Οι αναφορές στις σελίδες 87-91 έχουν άμεση σχέση με τους Πατέρες της Εκκλησίας, καθώς πραγματεύονται επακριβώς το θέμα αυτό. Γίνεται αναφορά στον όρο «Πατέρες της Εκκλησίας», καθώς και στο βίο του Μεγάλου Αθανασίου και του Αυγουστίνου Ιππώνος. Επιχειρείται ακόμη, σύνδεση της πατερικής θεολογίας με τις Συνοδικές αποφάσεις και την

απόκρουση των αιρέσεων, όχι όμως με τρόπο εμφανή και ξεκάθαρο. Παρατίθενται μικρά αποσπάσματα πατερικών κειμένων σχετικά με την Χριστολογία και την Τριαδολογία της Εκκλησίας, τα οποία όμως παρατίθενται αποσπασματικά, χωρίς καμία περαιτέρω επεξήγηση. Γενικά η συγκεκριμένη αναφορά επειδή ακριβώς έχει άμεση σχέση με τους Πατέρες της Εκκλησίας, το έργο τους, τη συμβολή τους και τη διδασκαλία τους, θα απαιτούσε συστηματικότερη και αναλυτικότερη παράθεση της ύλης, που να παρουσιάζει λογική αλληλουχία.

Η αναφορά στη σελίδα 113 παραπέμπει σε διδασκαλία των Πατέρων, και συγκεκριμένα του Μεγάλου Βασιλείου αναφορικά με την τιμητική προσκύνηση των εικόνων. Η επίτευξη του διδακτικού στόχου επιτυγχάνεται μέσα από ύμνο, συγκεκριμένα την Ωδή ζ' του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας σε πρωτότυπο κείμενο και σε νεοελληνική απόδοση.

Τέλος, οι αναφορές στις σελίδες 107 και 114 κάνουν λόγο για «επιχειρήματα Ορθοδόξων Πατέρων» και για «τον Οίκο της Ακολουθίας των Αγίων Πατέρων της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου». Δεν παραπέμπουν άμεσα στην πατερική θεολογία και θεωρούνται αποσπασματικές και άνευ ουσιαστικής σημασίας.

3.3.3. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου

Μετά τη σχετική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου, απαντώνται τα εξής πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Αλμπανάκη):

Β' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η πρόταση ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ II: Ερμηνεύοντας την πρόταση ζωής της Χριστιανικής Εκκλησίας

Σελίδα 16:

Ο Θεός δεν αγαπά αυτό που γίνεται αναγκαστικά, αλλά αυτό που κατορθώνεται με την αρετή. Η δε αρετή επιτυγχάνεται με την ελεύθερη προαίρεση κι όχι με τον εξαναγκασμό.

Μέγας Βασίλειος, *Ότι ουκ εστιν αίτιος των κακών ο Θεός*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑΙΙΙ: Ζώντας με νόημα στον κόσμο

Σελίδα 17:

Όσο όμως πλεονάζουν τα πλούτη σου, τόσο σου λείπει η αγάπη. [...] Όταν μπαίνω στο σπίτι νεόπλουτου που μεγαλοπιάνεται και το βλέπω γανωμένο παντού με λουλούδια, ξέρω πως δεν κατέχει τίποτα πολυτιμότερο απ' όσα φαίνονται, αλλά στολίζει τα άψυχα και έχει αστόλιστη την ψυχή. Πες μου, τόσο πια απαραίτητα είναι τα αργυρά κρεβάτια και τα αργυρά τραπέζια, τα ελεφάντινα καθίσματα και τα ελεφάντινα αμάξια, ώστε για χάρη τους τα πλούτη να μην περνούν στους φτωχούς, μολονότι χιλιάδες στέκουν έξω απ' την πόρτα σου και κάθε εξαθλιωμένου ακούς τη φωνή; Όμως εσύ αρνείσαι να δώσεις, γιατί λες πως ποτέ δεν θα έφτανε για όλους όσοι ζητούν. Και με τη γλώσσα ορκίζεσαι, αλλά σ' ελέγχει το χέρι σου. [...]

Μέγας Βασίλειος, Προς πλουτούντας

Σελίδα 18:

Ας μη γίνουμε, αγαπητοί μου φίλοι και αδελφοί, κακοί διαχειριστές των αγαθών που μας δόθηκαν. Ας μην κοπιάζουμε για να θησαυρίζουμε και να αποταμιεύουμε, ενώ άλλοι υποφέρουν από την πείνα. Ας μιμηθούμε τον ανώτατο και κορυφαίο νόμο του Θεού, που στέλνει τη βροχή σε δικαίους και αδίκους και ανατέλλει τον ήλιο επίσης για όλους. Αυτός έκανε τη γη ευρύχωρη για όλα τα χερσαία ζώα, δημιούργησε πηγές, ποτάμια, δάση, αέρα για τα φτερωτά και νερά για τα υδρόβια, και έδωσε σε όλα τα όντα άφθονα τα απαραίτητα για τη ζωή τους στοιχεία, χωρίς να τα περιορίζει καμιά εξουσία, χωρίς να τα καθορίζει κανένας γραπτός νόμος, χωρίς να τα εμποδίζουν σύνορα. [...] Οι άνθρωποι, όμως, αφότου έβγαλαν από τη γη το χρυσάφι, το ασήμι και τα πολύτιμα πετράδια, αφότου έφτιαξαν ρούχα μαλακά και περιττά και αφότου απέκτησαν άλλα παρόμοια πράγματα που αποτελούν αιτίες πολέμων και επαναστάσεων και τυραννικών καθεστώτων, κυριεύθηκαν από παράλογη υπεροψία. Έτσι, δεν δείχνουν ευσπλαχνία στους δυστυχισμένους συνανθρώπους τους και δεν θέλουν ούτε με τα περισσια τους να δώσουν στους άλλους τα αναγκαία. Τι βαναυσότητα! Τι σκληρότητα! [...] Εσύ, όμως, να κοιτάς την αρχική ενότητα και ισότητα, όχι την τελική

διαίρεση· όχι το νόμο που επικράτησε, αλλά το νόμο του Δημιουργού.

Γρηγόριος ο Θεολόγος, Περί φιλοπτωχίας λόγος

Τι είναι η καρδιά που αγαπά; Είναι η καρδιά που φλέγεται από αγάπη για ολόκληρη την κτίση, τους ανθρώπους, τα πουλιά, τα θηρία, τα πονηρά πνεύματα. Κινούμενη από άμετρη ευσπλαχνία προσεύχεται ακόμη και για τα ερπετά.

Ο Ισαάκ ο Σύρος για την καρδιά που αγαπά

Σελίδα 25:

Από τα ειρηνικά:

Για ευνοϊκές καιρικές συνθήκες, για πλούσια καρποφορία της γης και χρόνια ειρηνικά ας παρακαλέσουμε τον Κύριο. Κύριε ελέησον.

Από την Αγία Αναφορά:

[...] αφού πήρε το ψωμί στα άγια και αμόλυντα και αγνά του χέρια, ευχαρίστησε και ευλόγησε, το αγίασε, το κομματίασε, το έδωσε στους αγίους μαθητές του και αποστόλους και είπε: «Λάβετε και φάγετε, αυτό είναι το σώμα μου που για χάρη σας κομματιάζεται, για τη συγχώρεση των αμαρτιών σας». Το ίδιο έκανε και με το ποτήριο μετά το δείπνο λέγοντας: «Πιείτε απ' αυτό όλοι, αυτό είναι το αίμα μου» [...]

Από τη Θεία Λειτουργία του Χρυσσοστόμου

Δ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Ο σεβασμός του άλλου στην Ορθόδοξη παράδοση

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑII: Ο «άλλος» για τους Χριστιανούς

Σελίδα 40:

Δε φρίπτεις, άνθρωπε, δεν κοκκινίζεις από ντροπή, όταν χαρακτηρίζεις επιτιθέμενον αυτόν που παλεύει για το ψωμί του; Αυτός, αν και φέρεται επιθετικά, ωστόσο δικαιούται τη συμπάθειά μας, γιατί τόσο πολύ πιέζεται από την πείνα, ώστε αναγκάζεται να φορέσει το προσωπίο της επιθετικότητας. Και πρέπει να σου πω ακόμα πως αυτός που επιτίθεται στην πραγματικότητα είσαι εσύ, γιατί –αν και έρχεσαι τακτικά στην Εκκλησία και ακούς τα

κηρύγματά μου—στην αγορά εντούτοις προτιμάς το χρυσάφι, τις επιθυμίες και τους φίλους σου, παρά τις δικές μου προτροπές.

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος για την κοινωνική αδικία P.G. 60,535538

Σε δεύτερο επίπεδο:

Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης του Γυμνασίου, περιλαμβάνει τις εξής αναφορές:

- Στην Α΄ Θεματική Ενότητα, στη σελίδα 10, αναφέρεται ο όρος: *Πατέρων της Εκκλησίας.*
- Στη Β΄ Θεματική Ενότητα, η Δραστηριότητα 6, στη σελίδα 23, αναφέρει: *Ας προσπαθήσουμε σε ομάδες να παρουσιάσουμε στην ολομέλεια της τάξης μία σκηνή από την Ομιλία του Μ. Βασιλείου, Προς πλουτούντας.*
- Στη Γ΄ Θεματική Ενότητα, στη σελίδα 32, αναφέρεται ο όρος: *της διδασκαλίας των Πατέρων της Εκκλησίας.*
- Στη Δ΄ Θεματική Ενότητα, στη σελίδα 39, αναφέρεται δύο φορές ο όρος: *πατερικές ομιλίες.*
- Στην Ε΄ Θεματική Ενότητα, στη σελίδα 54, αναφέρεται ο όρος: *πατερικής διδασκαλίας.*

Όπως και παραπάνω, μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν στην παρούσα φάση, καταλήγουμε στα εξής:

Από τις παραπάνω αναφορές, αυτή που περιλαμβάνεται στη σελίδα 23 εξυπηρετεί τους διδακτικούς στόχους, αφού αφορά σε προτεινόμενη δραστηριότητα του σχολικού εγχειριδίου παραπέμποντας άμεσα σε συγκεκριμένο πατερικό κείμενο του Μεγάλου Βασιλείου, το οποίο παρατίθεται πρωτύτερα.

Οι αναφορές στις σελίδες 10, 32 και 54 αναφέρονται στη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας όμως απαντώνται ενσωματωμένες σε κείμενο χωρίς καμία περαιτέρω ανάλυση και επεξήγηση.

Τέλος, οι δύο αναφορές σε πατερικές ομιλίες στη σελίδα 39 θεωρούνται τυχαίες και αόριστες, αφού δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένα πατερικά κείμενα.

Συνοπτικά οι αναφορές που απαντώνται σε πρώτο επίπεδο στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου, έχουν ως εξής:

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ			
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1	Μεγάλου Βασιλείου, <i>Εις την μάρτυρα Ιουλίτταν και περί ευχαριστίας</i>	28
	2	Γρηγόριος Νύσσης, <i>Περί φιλοπτωχίας και ευποιΐας</i>	30
	3	<i>Ευχές από τη Θεία Λειτουργία του Ιωάννου Χρυσοστόμου</i>	33
	4	Ισαάκ ο Σύρος, <i>Τα ευρεθέντα Ασκητικά</i>	33
	5	<i>Κέλσου, Αληθής Λόγος [απόσπασμα από το έργο του Ωριγένη Κατά Κέλσου 2.9]</i>	60
	6	Θεόδωρος Στουδίτης	104
	7	Ιωάννης Χρυσόστομος, <i>Κατηχητικός Λόγος εις το Άγιον Πάσχα Α΄</i>	109
	8	Ιωάννης Χρυσόστομος, <i>Ερμηνεία στην προς Ρωμαίους Επιστολή</i>	120
	9	Ιωάννης Χρυσόστομος, <i>Κατηχητικός Λόγος</i>	143
	10	Αββάς Μακάριος, <i>από το Γεροντικό</i>	146
	11	Ιωάννου Δαμασκηνού, <i>Κατά Μανιχαίων</i>	146
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1	Ιωάννου Χρυσοστόμου, <i>Ομιλία ΣΤ΄ στην Α΄ προς Κορινθίους Επιστολή, PG 61, 5253</i>	17
	2	Τερτυλλιανός	31
	3	Ευσέβιος, <i>Εκκλησιαστική Ιστορία</i>	32

4	Ευσέβιος, <i>Εκκλησιαστική Ιστορία</i>	33
5	Ιουστίνος, <i>Α΄ Απολογία</i>	41
6	<i>Επιστολή προς Διόγνητον</i>	41
7	Μέγας Βασίλειος, <i>Ασκητικά διατάξεις</i>	44
8	Παλλάδιος, <i>Λαυσαϊκή ιστορία</i>	46
9	Γρηγόριος Ναζιανζηνός, <i>Εις εαυτόν</i>	53
10	Ιουστίνος, <i>Απολογία Β΄</i>	55
11	Κλήμης Αλεξανδρεύς, <i>Στρωματείς</i>	55
12	Μέγας Βασίλειος, <i>Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων</i>	61
13	Γρηγόριος ο Θεολόγος, <i>Επιτάφιος εις Μέγαν Βασίλειον</i>	61
14	Ιωάννης Χρυσόστομος, <i>Λόγος εις τον μακάριον Βαβύλαν</i>	62
15	Ιωάννης Χρυσόστομος, <i>Περί του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των αδελφών</i>	62
16	Γρηγόριος Ναζιανζηνός, <i>Α΄ Κατά Ιουλιανού</i>	64
17	Γρηγόριος Νύσσης, <i>Περί θεότητας Υιού και Πνεύματος λόγος</i>	86
18	Ειρηναίος Λυών	91
19	Μέγας Αθανάσιος	91
20	Ιωάννης ο Χρυσόστομος	91
21	Συνέσιος Κυρήνης	91
22	Άγιος Ισαάκ ο Σύρος	91
23	Μάξιμος ο Ομολογητής	91
24	Αυγουστίνος	91
25	Ιωάννη Δαμασκηνού, <i>Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας</i>	111

	26	Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας	111
	27	Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας	111
	28	Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας	112
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1	Μέγας Βασίλειος, <i>Ότι ουκ εστιν αίτιος των κακών ο Θεός</i>	16
	2	Μέγας Βασίλειος, <i>Προς πλουτούντας</i>	17
	3	Γρηγόριος ο Θεολόγος, <i>Περί φιλοπτωχίας λόγος</i>	18
	4	<i>Ο Ισαάκ ο Σύρος για την καρδιά που αγαπά</i>	18
	5	<i>Από τη Θεία Λειτουργία του Χρυσοστόμου</i>	25
	6	<i>Ο Ιωάννης Χρυσόστομος για την κοινωνική αδικία P.G. 60,535538</i>	40
ΣΥΝΟΛΟ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ		45	

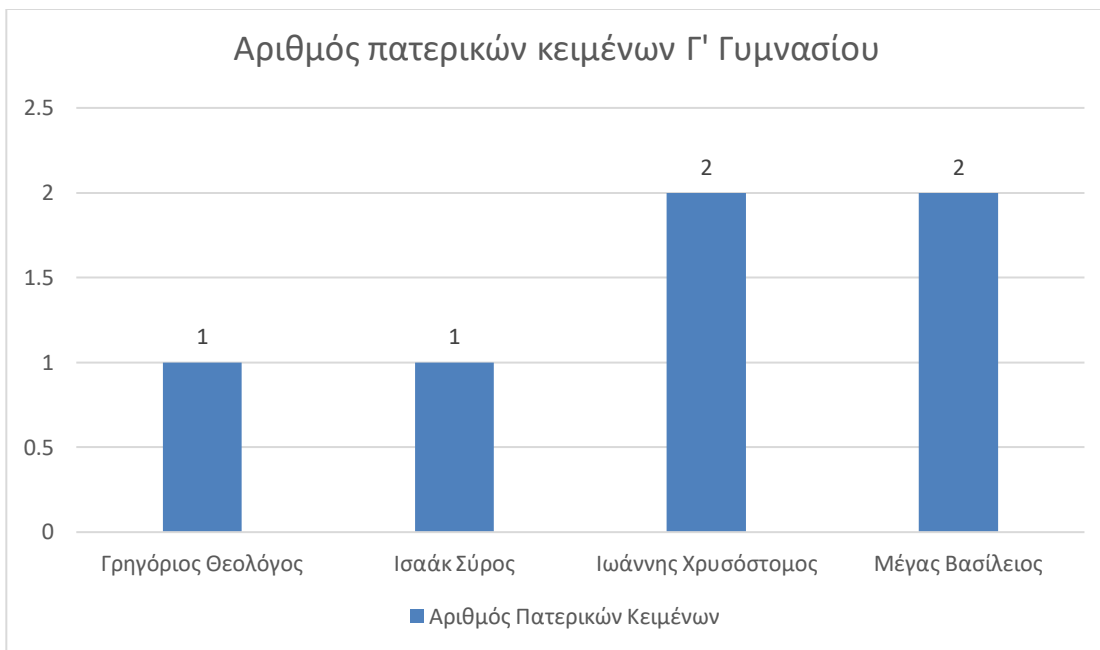
Πίνακας 9: Συνοπτικός πίνακας πατερικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων των τριών τάξεων του Γυμνασίου.

Εικόνα 2: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Γυμνασίου.

Εικόνα 3: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Γυμνασίου.

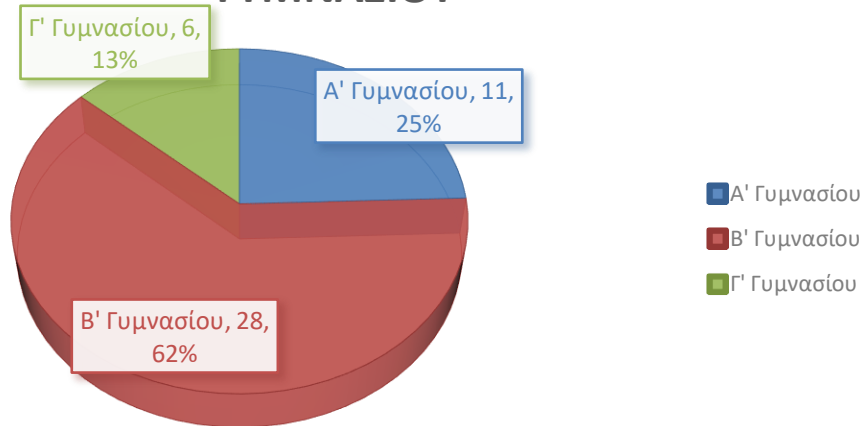

Εικόνα 4: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου.

Εικόνα 5: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου ανά συγγραφέα.

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

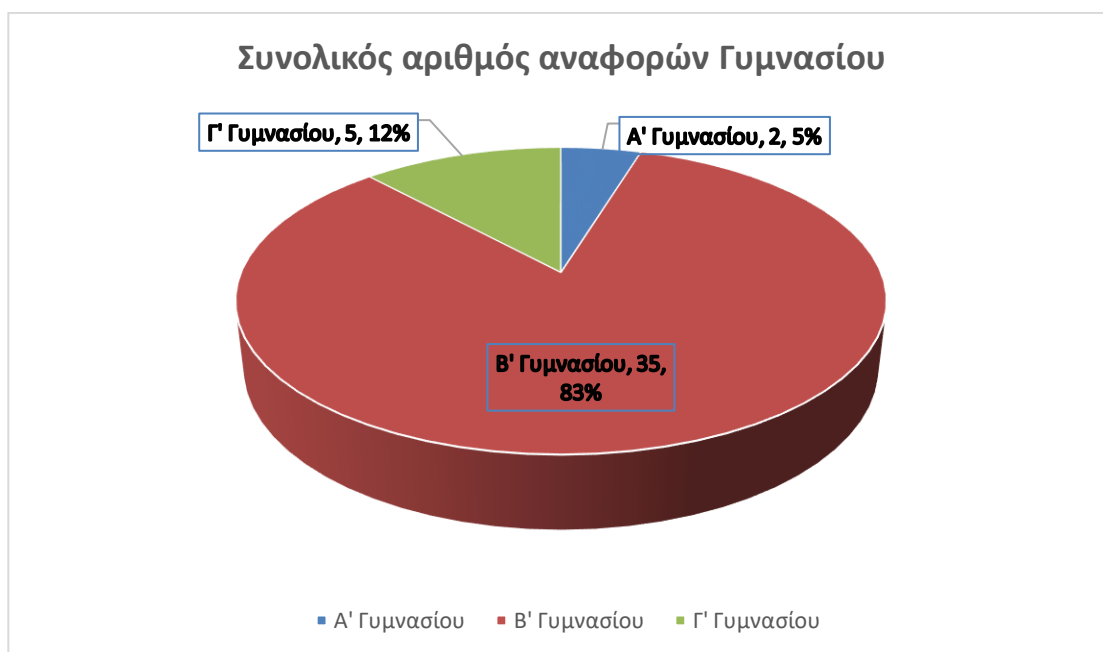
Εικόνα 6: Συνολικά αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου.

Συνοπτικά οι αναφορές που απαντώνται σε δεύτερο επίπεδο στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Γυμνασίου, έχουν ως εξής:

ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ (ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ)		
Α' Γυμνασίου	Β' Γυμνασίου	Γ' Γυμνασίου
1 (σελ. 108)	1 (σελ. 18)	1 (σελ. 23)
1 (σελ. 112)	1 (σελ. 45)	1 (σελ. 32)
	1 (σελ. 48)	2 (σελ. 39)
	1 (σελ. 53)	1 (σελ. 54)
	1 (σελ. 54)	
	11 (σελ. 55-61)	

	2 (σελ. 67-68)	
	2 (σελ. 69)	
	12 (σελ. 87-91)	
	1 (σελ. 107)	
	1 (σελ. 113)	
	1 (σελ. 114)	
ΣΥΝΟΛΟ: 2	ΣΥΝΟΛΟ: 35	ΣΥΝΟΛΟ: 5

Πίνακας 10:Συνολική κατάταξη αναφορών Γυμνασίου (δεύτερου επιπέδου).

Εικόνα 7: Ποσοτική Ανάλυση δεδομένων δεύτερου επιπέδου στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου.

3.4. Τα πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου

Η σχετική αναζήτηση και καταγραφή των αναφορών σε πατερικά κείμενα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Λυκείου, όπως αυτά δημοσιεύονται στο σχετικό ΦΕΚ, έδειξε ότι:

Σε πρώτο επίπεδο:

- Σε εννέα (09) Θεματικές Ενότητες της Α' Λυκείου γίνεται αναφορά σε δέκα (10) προτεινόμενες δραστηριότητες.
- Σε τρεις (03) Θεματικές Ενότητες της Β' Λυκείου γίνεται αναφορά σε πέντε (05) προτεινόμενες δραστηριότητες.
- Σε έξι (06) Θεματικές Ενότητες της Γ' Λυκείου γίνεται αναφορά σε επτά (07) προτεινόμενες δραστηριότητες.

Τάξη	Θεματικές ενότητες	Αριθμός αναφορών σε:
		Προτεινόμενες δραστηριότητες
Α' Λυκείου	9	10
Β' Λυκείου	3	5
Γ' Λυκείου	6	7
ΣΥΝΟΛΟ:	18	22

Πίνακας 11: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των τριών τάξεων του Λυκείου.

Εικόνα 8: Συνολικές αριθμητικές αναφορές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω ποσοτική ανάλυση στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου, σχετικές αναφορές απαντώνται μόνο σε δεκαοκτώ (18) Θεματικές Ενότητες και των τριών τάξεων. Συνολικά οι αναφορές που απαντώνται είναι είκοσι δύο (22) και αφορούν όλες σε προτεινόμενες δραστηριότητες. Η Α' τάξη εμφανίζει τις περισσότερες αναφορές και Β' τάξη τις λιγότερες.

Αναλυτικά οι αναφορές στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών έχουν ως εξής:

- Στην Α' τάξη του Λυκείου:

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ		
Α/Α	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στις προτεινόμενες δραστηριότητες
1	1.3 Η μεταμορφωτική δύναμη της προσευχής στην Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση	2η δραστηριότητα- Νοηματοδοτώντας: «Αφήγηση ιστοριών»: Επιλέγονται και διαβάζονται σύντομες ιστορίες ή κείμενα (π.χ. 1. Χρυσόστομος).
2	2.1 «Εις Μίαν, Αγίαν, Καθολικήν και	2η Δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «'Εντεχνος Συλλογισμός (Artful Thinking): [...]

	Αποστολικήν ...»	Ακολουθεί ερμηνεία (Κυπριανός Καρθαγένης, Ware, 2001) και σύντομη συζήτηση.
3	2.2 Θεία Ευχαριστία: η ταυτότητα της Εκκλησίας	2η Δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «Σύγκριση κειμένων»: Οι μαθητές/μαθήτριες διαβάζουν αποσπάσματα από τη [...] Θεία Λειτουργία σχετικά με το νόημα της θυσίας προς τον Θεό και της θυσίας του Θεανθρώπου Χριστού στον σταυρό (σε σύνδεση με τη Θεία Ευχαριστία).
4	2.3 Η ενότητα της εκκλησιαστικής κοινότητας	2η Δραστηριότητα – Νοηματοδοτώντας: «Συντάσσουν σειρά θέσεων» - «Σκέψου, Συζήτησε, Μοιράσου (TPS)»: Δίνονται δύο σύντομες ευχές, μία από τη Θεία Λειτουργία και μία από την Ακολουθία του Βαπτίσματος [π.χ.: Την ενότητα της πίστεως και την κοινωνίαν του Αγίου Πνεύματος αιτησάμενοι, εαυτούς και αλλήλους, και πάσαν την ζωήν ημών Χριστώ τω Θεώ παραθώμεθα», από τη Θ. Λειτουργία [...]
5	3.1 Η λατρεία ως έκφραση της πίστης	4η Δραστηριότητα-Εφαρμόζοντας: «Έντεχνος Συλλογισμός (Artful Thinking): Ακούγοντας/Διαβάζοντας 5X2 (παραλλαγή του 10x2)»: Διαβάζεται (είτε από τους μαθητές/τις μαθήτριες ατομικά είτε από τον εκπαιδευτικό σε ολομέλεια) η ευχή του Μ. Βασιλείου «Μνήσθητι, Κύριε, ...» (Σχολικό Βιβλίο Α' Λυκείου, ΔΕ 15, σ. 85) [...]

6	3.5 Το βαθύτερο νόημα του μυστηρίου του γάμου	2η Δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: Ομαδοσυνεργασία - Επεξεργασία κειμένου με καθοδηγητικές ερωτήσεις»: Οι μαθητές/μαθήτριες σε ομάδες ερευνούν τη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το γάμο. [...] Κείμενα Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου για τον έρωτα (ΕΠΕ, 21και PG 62). [...]
7	4.1 Χαρακτηριστικά Χριστιανικού ήθους	2η δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «Μελέτη περίπτωσης -Σκέψου, Συζήτησε, Μοιράσου (TPS)»: Διαβάζονται στην τάξη πατερικά κείμενα (π.χ. Γρηγορίου Νύσσης) με θέμα τη διάσταση λόγων και έργων. [...] 3η δραστηριότητα-Αναλύοντας: «Μελέτη περίπτωσης»: Δίνεται ο βίος ενός αγίου/μιας αγίας (π.χ. Ιωάννη του Χρυσοστόμου) [...]
8	4.2 Η ελευθερία του ανθρώπου στην Ορθόδοξη Χριστιανική ανθρωπολογία	3η Δραστηριότητα-Αναλύοντας: Δίνονται βιβλικά, πατερικά και θεολογικά κείμενα με θέμα το αυτεξούσιο του ανθρώπου (π.χ. Γεν 1,26, Μάξιμος Ομολογητής, Διάλογος με Πύρρο, MPG 91:304C ή Ιωάννης Δαμασκηνός, Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, MPG 94:9208 και 9248 ή Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 14, 25,PG35,892A, K. Ware, 1991). [...]
9	4.3 Η αγάπη ως πρόταση ζωής στο Χριστιανισμό	2η Δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «Ομαδοσυνεργασία - Επεξεργασία κειμένων με καθοδηγητικές ερωτήσεις»: Οι

		<p>μαθητές/μαθήτριες επεξεργάζονται πατερικά ή σύγχρονα θεολογικά κείμενα (π.χ. Αββά Δωροθέου, (Το παράδειγμα του κύκλου) Διδασκαλία 6, 9PG 881696BD, Μαξίμου Ομολογητού, Κεφάλαια περί αγάπης, 2, 9, PG90, 985CD, Κεφάλαια διάφορα 1, 26, PG 90, 1189A), [...]</p>
--	--	---

Πίνακας 12: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Α' Λυκείου.

➤ Στη Β' τάξη του Λυκείου:

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ		
A/A	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στις προτεινόμενες δραστηριότητες
1	1.3 Ο Θεός δημιουργός του κόσμου	<p>2η δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «Ομαδοσυνεργασία - Δουλεύοντας με κείμενο»: Αναζήτηση του νοήματος της αναφοράς «εκ του μηδενός» και «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού των χωρίων 1,26-28 και 2,4-9 και 15-25 της Γένεσης, σε πατερικό ή και σύγχρονο θεολογικό κείμενο (π.χ. Ιωάννης Δαμασκηνός..)</p> <p>3η δραστηριότητα-Αναλύοντας: «Αντιγνωμίες ή ανοικτή συζήτηση με θέμα»: Σχέση επιστήμης και θρησκείας. [...] ρήση: Μεγάλου Βασιλείου: «Δεν μειώνεται ο θαυμασμός μας για τα έργα του Θεού, αν βρεθεί</p>

		ο τρόπος με τον οποίο έγινε κάποιο από τα θαυμαστά αυτά έργα» (PG 29, 25).
2	2.2 Το Χριστιανικό μήνυμα και οι πανανθρώπινες αξίες	<p>1η δραστηριότητα-Βιώνοντας: «Ομαδοσυνεργασία -Τροχιά της μάθησης»: Οι μαθητές/μαθήτριες επεξεργάζονται ποικίλο υλικό με σκοπό να παρουσιάσουν τα χαρακτηριστικά (ή να εντοπίσουν τις ομοιότητες και τις διαφορές) της «παγκοσμιοποίησης» και της «οικουμενικότητας». Ειδικότερα ερευνούν μία προσευχή του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, [...]</p> <p>3η δραστηριότητα-Αναλύοντας: «Ομαδοσυνεργασία - Graffiti ή Ψηφιακή αφίσα»: Με αφορμή καινοδιαθηκικά χωρία (π.χ. Μτ 5,13-16, Ιω 13, 35), πατερικά κείμενα (π.χ. του Ιωάννου Χρυσοστόμου) [...]</p>
3	3.5 Χριστιανισμός και εκκοσμίκευση	<p>2η δραστηριότητα-Νοηματοδοτώντας: «Εφημερίδα τοίχου»: Οι μαθητές/μαθήτριες διαβάζουν βιβλικά και πατερικά χωρία που αναφέρονται στη ζωή των Χριστιανών στον κόσμο (Προς Διόγνητον επιστολή...) [...]</p>

Πίνακας 13: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Β' Λυκείου.

➤ Στη Γ' τάξη του Λυκείου:

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ		
A/A	Θεματική Ενότητα	Αναφορά στις προτεινόμενες δραστηριότητες
1	1.4 Οικο-Θεολογία	2 ^η δραστηριότητα - Νοηματοδοτώντας: «Επιλογή και υπομνηματισμός αφορισμών»: Οι μαθητές/μαθήτριες διερευνούν ανά ζεύγη (TPS) αποφθέγματα Αγίων και χριστιανών θεολόγων (π.χ. Ισαάκ Σύρος, Κάλλιστος Ware, Κοσμάς ο Αιτωλός, Άγιος Πορφύριος) που αναφέρονται στο περιβάλλον
2	2.1 Πλούτος και φτώχεια	2 ^η δραστηριότητα – Νοηματοδοτώντας: «Η τροχιά της μάθησης – ομαδοσυνεργασία»: Οι μαθητές/μαθήτριες επεξεργάζονται με φύλλα εργασίας βιβλικά και πατερικά κείμενα και εικόνες σχετικές με τον πλούτο, την ιδιοκτησία, τη φτώχεια και την κοινωνική ανισότητα (π.χ. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Μεγάλου Βασιλείου, το παράδειγμα της «βασιλειάδας» [...])
3	2.2 Ηθική της εργασίας	2 ^η δραστηριότητα – Νοηματοδοτώντας: «Αξιολογική επιλογή κειμένων»: Ερμηνεία των όρων «εργασία» και «αργία» μέσα από αγιογραφικά χωρία, πατερικά κείμενα και αποσπάσματα από το Γεροντικό (π.χ. [...] Αββάς Αμμωνάς, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 1ος λόγος στο «Ασπάσασθε Πρίσκιλλαν και Ακύλαν»)
4	2.3. Μοναξιά του ανθρώπου	2 ^η δραστηριότητα – Νοηματοδοτώντας: «Επιλογή και υπομνηματισμός αφορισμών»: Δίνονται σε φύλλο εργασίας αγιογραφικά χωρία ή

		<p>αποφθέγματα πατερικά σχετικά με τον γάμο (Ιωάννης Χρυσόστομος) [...]</p> <p>3^η δραστηριότητα – Αναλύοντας: «Σιωπηρό ερέθισμα με κείμενο»: Ο/Η εκπαιδευτικός γράφει στον πίνακα απόφθεγμα από τη χριστιανική γραμματεία σχετικά με τη συμβίωση (π.χ. Αββά Ματώη [...])</p>
5	3.1. Το όραμα της ειρήνης	<p>3^η δραστηριότητα – Αναλύοντας: «Μελέτη περίπτωσης με σκέψου, συζήτησε ισότιμα, μοιράσου (TTPS)»: Άγιος Σωφρόνιος Ιεροσολύμων: Οι μαθητές/μαθήτριες μελετούν τις ιστορικές συνθήκες και την απόφαση του Αγίου Σωφρονίου να παραδώσει τα Ιεροσόλυμα στους Άραβες στο 638</p>
6	3.3. Η κατάκτηση της ευτυχίας	<p>3^η δραστηριότητα – Αναλύοντας: «Συντάσσουν σειρά θέσεων»: Σε ομαδοσυνεργασία και με φύλλο εργασίας επεξεργάζονται τους Μακαρισμούς και απόσπασμα από την προς Διόγνητον επιστολή και συζητούν: «ποιος είναι ο πραγματικά ευτυχισμένος με χριστιανικά κριτήρια;»</p>

Πίνακας 14: Αριθμητικά δεδομένα αναφορών των πατερικών κειμένων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Γ' Λυκείου.

Σε δεύτερο επίπεδο:

Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου, όπως αυτά δημοσιεύονται στο σχετικό ΦΕΚ, αναφέρουν ότι γενικό σκοπό της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο Λύκειο αποτελεί η ανάπτυξη και καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης των Ορθόδοξων Χριστιανών μαθητών και μαθητριών. «Ειδικότερα, η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Λύκειο συμβάλλει:

- Στον θρησκευτικό γραμματισμό των μαθητών και μαθητριών, με επίκεντρο τη Βίβλο, τα Δόγματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, την ηθική της διδασκαλία και γενικότερα την εν Αγίω Πνεύματι ζωή και παράδοσή της, όπως έχει διατυπωθεί στο έργο «των Πατέρων της» και εκφραστεί διά των μνημείων του πολιτισμού (ΦΕΚ 699/4-3-2020).

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Β' τάξης του Λυκείου γίνεται αναφορά σε εκπαιδευτικό υλικό που ισχύει για όλες τις ενότητες της τάξης: «Παραγωγή νέου, πρωτότυπου και συμβατού με το παρόν πρόγραμμα σπουδών εκπαιδευτικού υλικού, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης φιλοσοφίας και μεθοδολογίας του, με βάση:

- Βιβλικά, πατερικά και ιστορικά κείμενα από την Ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση. [...]» (ΦΕΚ 699/4-3-2020).

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Γ' τάξης του Λυκείου γίνεται αναφορά σε εκπαιδευτικό υλικό που ισχύει για όλες τις ενότητες της τάξης: «Παραγωγή νέου, πρωτότυπου και συμβατού με το παρόν πρόγραμμα σπουδών εκπαιδευτικού υλικού, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης φιλοσοφίας και μεθοδολογίας του, με βάση:

- Βιβλικά, πατερικά και ιστορικά κείμενα από την Ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση. [...]» (ΦΕΚ 699/4-3-2020).

3.5. Τα πατερικά κείμενα στα σχολικά εγχειρίδια του Λυκείου

3.5.1. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Λυκείου

Μετά τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Λυκείου, απαντώνται τα παρακάτω πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Αλμπανάκη):

Σε πρώτο επίπεδο:

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Ορθόδοξη πίστη και διδασκαλία

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η μεταμορφωτική δύναμη της προσευχής στην Ορθόδοξη Χριστιανική παράδοση

Σελίδα 21:

«Όταν ειπώ σε κάποιον: παρακάλεσε τον Θεό, ζήτησέ Του ό,τι θέλεις, ικέτευσε Τον, απαντά: παρακάλεσα μία φορά, δύο φορές, τρεις, δέκα, είκοσι φορές κι ακόμη δεν έλαβα τίποτε. Να μη σταματήσεις την προσευχή, αδερφέ μου, ώσπου να λάβεις· δηλαδή η παράκληση στον Θεό για βοήθεια τελειώνει, όταν σου δοθεί εκείνο που ζητάς. Την προσευχή λοιπόν να τη σταματήσεις, όταν ικανοποιηθεί το αίτημά σου· ή καλύτερα ούτε τότε, αλλά να εξακολουθείς και πάλι να προσεύχεσαι. Και αν δε λάβεις, να ζητάς για να λάβεις· όταν όμως λάβεις, να ευχαριστήσεις επειδή έλαβες. Μπαίνουν πολλοί στο ναό, σχεδιάζουν και λένε αναρίθμητους στίχους προσευχής, και βγαίνουν χωρίς να ξέρουν τι είπαν· τα χείλη κινούνται, αλλ' η ακοή της ψυχής δεν ακούει. Συ ο ίδιος δεν ακούς την προσευχή σου, και θέλεις να την εισακούσει ο Θεός; Γονάτισα, λες· η σκέψη σου όμως πετούσε έξω· το σώμα σου ήταν μέσα στην Εκκλησία, αλλά ο νους σου έξω – το στόμα έλεγε την προσευχή, αλλά η σκέψη λογάριαζε τόκους, συμβόλαια, συναλλαγές, χωράφια, κτήματα, συναναστροφές φίλων. [...] Και αν είσαι μέσα σε λουτρό, να προσεύχεσαι, και αν είσαι στο δρόμο, και αν είσαι στο κρεβάτι· όπου και αν είσαι, να προσεύχεσαι. Είσαι ναός του Θεού, να μη ζητάς τόπο· η εσωτερική διάθεση και η σκέψη χρειάζεται μόνο».

Περικοπή από τον λόγο του Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου «Είς την επίλυσιν τῆς Χαναanaίας» (Ε.Π. 52, 58)

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Το σώμα της Εκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: «Εις Μίαν, Αγίαν, Καθολικὴν και Αποστολικὴν...»

Σελίδα 45:

Ο Κύριος, ὅτε ηθέλησεν ὅπως παρακινήσῃ ζωηρῶς τοὺς μαθητὰς Αὐτοῦ εἰς Ὁμόνοιαν και Εἰρήνην, εἶπε: «Πάλι νὰ μὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν Οὐρανοῖς· οὗ γὰρ εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ . 18, 1920)[...]. «Ἐάν», λέγει, «δύο ὑμῶν συμφωνήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς»· (Ο Κύριος) ἔθεσε τὴν ὁμόνοιαν πρώτην. Προέταξε τὸν σύνδεσμον εἰρήνης. Εδίδαξεν ἡμᾶς ὅπως ὁμονοώμεν σταθερῶς και ἐν πίστει. Ἀλλ’ ο Κύριος ὁμιλεῖ περὶ τῆς Εκκλησίας Αὐτοῦ και πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἐν τῇ Εκκλησίᾳ, λέγων, ὅτι, ἐάν ὁμονοοῦν, ἐάν, συμφῶνως πρὸς ὅσα ἐκεῖνος παρήγγειλε και εἶπε, καίτοι ὄντες δύο ἢ τρεῖς μόνον, προσεύχωνται ἐν ὁμονοίᾳ, θα δύνανται, καίτοι δύο ἢ τρεῖς, ὅπως ἐπιτυχάνουν παρὰ τῆς Μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ, ὅτι ζητοῦν. «Ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα ἐκεῖ», λέγει, «εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν», δηλ. μετὰ τῶν ἀπλῶν και εἰρηνοποιῶν, μετ’ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι φοβοῦνται τὸν Θεόν και τηροῦν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ.

Κυπριανοῦ Καρθαγένης, *De Catholicae Ecclesiae Unitate*

Σελίδα 46:

«Διότι οἱ χριστιανοὶ οὔτε ὡς πρὸς τὸν τόπον οὔτε ὡς πρὸς τὴν ὁμιλίαν οὔτε ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ἤθη διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἀνθρώπους. Διότι δὲν κατοικοῦν οὔτε σε ἰδιαιτέρες πόλεις οὔτε κάποια διαφορετικὴ γλῶσσα χρησιμοποιοῦν. [...] Παρουσιάζουν θαυμαστὴ και πραγματικὰ παράξενη τὴν κατάστασιν τοῦ τρόπου ζωῆς τους. Κατοικοῦν τὶς ἰδιαιτέρες πατρίδες τους, ἀλλὰ σαν πάροικοι. Συμμετέχουν ἐν παντί ὡς πολῖτες και ὅλα τὰ ὑπομένουν ὡς ξένοι. Κάθε ξένη πατρίδα εἶναι πατρίδα τους και κάθε πατρίδα εἶναι ξένη... Ζοῦν ἐν τῇ γῇ ἀλλὰ πολιτεύονται ἐν τῷ οὐρανῷ. Ὑπακούουν τοῖς καθορισμένοις νόμοις και μετὰ τὴν ζωὴν τους υπερβαίνουν τοὺς νόμους. Τους ἀγαποῦν ὅλους και διώκονται ἀπὸ ὅλους.

Αγνοούνται και κατακρίνονται. Θανατώνονται και παίρνουν ζωή. Βλασφημούνται και δικαιώνονται. Δέχονται λοιδορίες και ευλογούν (λέγουν καλά λόγια). Υβρίζονται και τιμούν. Όταν κάνουν το καλό, τιμωρούνται ως κακοί, όταν τιμωρούνται χαίρονται σαν να παίρνουν ζωή [...]. Με λίγα λόγια ό,τι είναι για το σώμα η ψυχή, αυτό είναι στον κόσμο οι χριστιανοί [...]. Οι χριστιανοί κατοικούν στον κόσμο, αλλά δεν προέρχονται απ' τον κόσμο (δεν έχουν το πνεύμα του κόσμου)».

Επιστολή προς Διόγνητον (απόσπασμα, §5, 16, 8)

[...] Κατά τη λεγόμενη ημέρα του ήλιου, δηλαδή την Κυριακή, γίνεται συγκέντρωση όλων των χριστιανών που κατοικούν στις πόλεις ή στο ύπαιθρο και διαβάζονται τα Απομνημονεύματα των Αποστόλων ή τα συγγράμματα των προφητών, όσο χρόνο είναι δυνατό. Κατόπιν, αφού σταματήσει αυτός που διαβάζει, ο προϊστάμενος λειτουργός με ομιλία νουθετεί και προσκαλεί τούς χριστιανούς να μιμηθούν τα καλά αυτά έργα. Έπειτα σηκωνόμαστε όλοι μαζί και προσευχόμαστε. και, όπως είπαμε προηγουμένως, όταν σταματήσουμε την προσευχή, προσφέρεται «άρτος» και «οίνος» και «ύδωρ» και ο προϊστάμενος λειτουργός, με όση δύναμη έχει, απευθύνει επίσης ευχές και ευχαριστίες στο Θεό και ο λαός, επιδοκιμάζοντας, λέγει Αμήν. Και η μετάδοση και η μετάληψη των δώρων της θείας Ευχαριστίας γίνεται χωριστά για τον καθένα. σ' εκείνους που δεν ήσαν παρόντες, στέλνεται με τους διακόνους. Και από αυτούς που είναι εύποροι και επιθυμούν, καθένας δίνει ό,τι θέλει, ανάλογα με την προαίρεσή του. Το ποσό που συγκεντρώνεται δίνεται στον προϊστάμενο λειτουργό, και αυτός βοηθάει τα ορφανά και τις χήρες, και παρέχει προστασία σε όσους απουσιάζουν—επειδή είναι άρρωστοι ή για άλλη αιτία— και στους φυλακισμένους, και στους ξένους, που μένουν προσωρινά εκεί, και σε όλους ανεξαιρέτως που έχουν ανάγκη. Την κοινή, λοιπόν, συγκέντρωση αυτή κάνουμε την ημέρα του ήλιου, επειδή είναι η πρώτη ημέρα κατά την οποία ο Θεός, αφού μετέβαλε το σκοτάδι και την ύλη, δημιούργησε τον κόσμο, και επειδή ο Ιησούς Χριστός ο Σωτήρας μας την ίδια μέρα αναστήθηκε «εκ νεκρών».

Ιουστίνου φιλοσόφου και μάρτυρος, *Α' Απολογία «υπέρ των Χριστιανών προς Αντωνίνον τον Ευσεβή»* (ΒΕΠΕΣ 3, 198)

Σελίδα 48:

Ονομάζεται λοιπόν η Εκκλησία καθολική, γιατί απλώνεται σε όλη την Οικουμένη, από τη μια ως την άλλη άκρη της γης· λέγεται καθολική, γιατί διδάσκει και ορθόδοξα και ασταμάτητα όλα τα δόγματα που πρέπει να γνωρίσουν οι άνθρωποι, για τα ορατά και τα αόρατα πράγματα, για τα επουράνια και τα επίγεια· (λέγεται καθολική), επειδή επιδιώκει να οδηγήσει στην ευσέβεια ολόκληρο το γένος των ανθρώπων, δηλαδή και τους άρχοντες και τους αρχόμενους, και τους μορφωμένους και τους απλοϊκούς. επίσης (λέγεται καθολική), γιατί γιατρεύει πέρα για πέρα και θεραπεύει όλα τα είδη των αμαρτιών που γίνονται με την ψυχή και το σώμα, καθώς και γιατί μέσα σ' αυτή αποκτάει κανείς κάθε είδος της λεγόμενης αρετής, που φαίνεται και στα έργα και στα λόγια και στα διάφορα πνευματικά χαρίσματα. Εκκλησία ακόμη ονομάζεται σύμφωνα με την κύρια σημασία της λέξεως «εκκλησία», γιατί καλεί όλους και τους μαζεύει.

Περικοπή από τη 18η Κατήχηση του Κυρίλλου Ιεροσολύμων

Σελίδα 49:

Γιατί, ποιο λιμάνι μπορεί να συγκριθεί με την Εκκλησία; Ποιος παράδεισος μοιάζει προς τη δική σας σύναξη; Εδώ δεν υπάρχει φίδι που σχεδιάζει το κακό, αλλά ο Χριστός που οδηγεί στη μυστηριακή ζωή· δεν υπάρχει η Εύα που σε ρίχνει κάτω με τρικλοποδιά, αλλά η Εκκλησία που ανορθώνει· δεν υπάρχουν εδώ φύλλα δέντρων, αλλά ο καρπός του αγίου Πνεύματος, δεν υπάρχει εδώ φράχτης με αγκάθια, αλλά αμπέλι θαλερό. Αν βρω ένα αγκάθι, το μετατρέπω σε ελιά· γιατί όσα υπάρχουν εδώ δεν εμποδίζονται από τις φυσικές δυσκολίες αλλά έχουν τιμηθεί με την ελευθερία της θελήσεως· αν βρω ένα λύκο, τον μεταβάλλω σε πρόβατο, χωρίς να του αλλάξω τη φύση, αλλά μετατρέποντας τη θέληση. Γι' αυτό δε θα έκανε κανείς λάθος, αν έλεγε ότι η Εκκλησία έχει μεγαλύτερη αξία από την κιβωτό. Γιατί η κιβωτός έπαιρνε τα ζώα και τα διατηρούσε, ενώ η Εκκλησία παίρνει τα ζώα και τα μεταβάλλει. Ας χρησιμοποιήσω παραδείγματα. Εκεί, στην κιβωτό, μπήκε γεράκι και βγήκε γεράκι· μπαίνει λύκος και βγαίνει λύκος. Εδώ (στην Εκκλησία) μπήκε κάποιος γεράκι και βγαίνει περισσότερι· μπαίνει λύκος και βγαίνει πρόβατο· μπαίνει φίδι και βγαίνει αρνί, επειδή δεν αλλάζει η φύση, αλλά διώχνεται η κακία. Ιωάννης Χρυσόστομος. *Η' Ομιλία περί μετανοίας*

Σελίδα 51:

«Τώρα πραγματικά όλα θρηνούν και όλοι πενθούν, και ολόγυρα στην πόλη ακούγονται γοερά κλάματα εξαιτίας του πλήθους εκείνων που έχουν πεθάνει και πεθαίνουν κάθε μέρα. Γιατί όπως έχει γραφτεί για τα πρωτότοκα των Αιγυπτίων, έτσι και τώρα «έγινε κραυγή μεγάλη· αφού δεν υπάρχει σπίτι, μέσα στο οποίο να μην υπάρχει κάποιος πεθαμένος[...]. Οι περισσότεροι λοιπόν από τους αδελφούς μας από πολύ μεγάλη και αδερφική αγάπη, αφοσιωμένοι ο ένας στον άλλο και χωρίς να υπολογίζουν τις συνέπειες για τον εαυτό τους, έκαναν επισκέψεις στους άρρωστους, τους προσέφεραν τις υπηρεσίες τους, τους περιποιούνταν «εν Χριστώ» και πέθαιναν πολύ ευχαρίστως μαζί τους, αφού προηγουμένως πάθαιναν μόλυνση από την επαφή τους με τους άλλους, κολλούσαν την αρρώστια από τους πλησίον και, με τη θέλησή τους, δοκίμαζαν τους πόνους. Και πολλοί, αφού περιποιήθηκαν τους άλλους στην αρρώστια τους και τους έδωσαν δύναμη, οι ίδιοι πέθαιναν, μεταφέροντας κατά κάποιο τρόπο το θάνατο εκείνων στους εαυτούς τους. Οι άριστοι λοιπόν από τους αδελφούς μας και μερικοί πρεσβύτεροι και διάκονοι και λαϊκοί με αυτό τον τρόπο έφυγαν από τη ζωή, επαινούμενοι πολύ, έτσι ώστε και αυτό το είδος του θανάτου, που ήταν αποτέλεσμα μεγάλης ευσέβειας και δυνατής πίστεως, να μη φαίνεται καθόλου ότι είναι κατώτερο από το μαρτύριο. Και αφού με απλωμένα χέρια σήκωναν τα σώματα των άγιων στην αγκαλιά τους και τους έκλειναν τα μάτια και τα στόματα και τούς μετέφεραν πάνω στους ώμους, και τούς σαβάνωναν και τους έλουζαν και τους στόλιζαν με τη νεκρική στολή, μετά από λίγο χρόνο, το ίδιο γινόταν και σ' αυτούς, γιατί, πάντοτε εκείνοι που απέμεναν στη ζωή, ακολουθούσαν στο θάνατο αυτούς που πέθαναν προηγουμένως. Οι ειδωλολάτρες όμως έκαναν τελείως τα αντίθετα· έδιωχναν ακόμη και εκείνους που μόλις άρχιζαν να αρρωσταίνουν, και απέφευγαν τους αγαπημένους τους και τους πετούσαν στους δρόμους μισοπεθαμένους, και τους νεκρούς τούς έριχναν άταφους στα σκουπίδια, στην προσπάθειά τους να μην τους πλησιάσει ο θάνατος, πράγμα που δεν ήταν εύκολο να αποφύγουν, παρ' όλο ότι μηχανεύονταν πολλά».

Διονυσίου Αλεξανδρείας, Εορταστική επιστολή προς τους αδελφούς της Αλεξανδρείας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Θεία Ευχαριστία: Η ταυτότητα της Εκκλησίας

Σελίδες 55 - 57:

Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ μόνος ἅγιος, ὁ δεχόμενος θυσίαν αἰνέσεως παρὰ τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, πρόσδεξαι καὶ ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν τὴν δέησιν καὶ προσάγαγε τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ· καὶ ἰκάνωσον ἡμᾶς προσενεγκεῖν σοι δῶρά τε καὶ θυσίας πνευματικὰς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς εὐρεῖν χάριν ἐνώπιόν σου, τοῦ γενέσθαι σοι εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν ἡμῶν, καὶ ἐπισκηνῶσαι τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτός σου τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου.

Μετάφραση:

Κύριε, Θεέ παντοκράτορα, εσύ που είσαι ο μόνος ἅγιος, που δέχεσαι θυσία δοξολογίας ἀπὸ 'κείνους που μ' ὅλη την καρδιά τους σε επικαλούνται, δέξου και ἀπὸ εμάς τους ἀμαρτωλούς τη δέησή μας και φέρ' την στο ἅγιο και οὐράνιο θυσιαστήριό σου και κάνε μας ικανούς να σου προσφέρουμε δῶρα και πνευματικές θυσίες για τη συγχώρηση των δικῶν μας (των ιερῶν) ἀμαρτημάτων και 'κείνων που ἀπὸ ἀγνοια κάνει ο λαός. Και αξίωσέ μας νὰ χουμε τη θεία σου χάρη, για να 'ναι καλοδεχούμενη ἀπὸ σένα η θυσία μας και να παραμείνει σε μας το Ἅγιο Πνεῦμα της χάρης σου και σ' αυτά ἐδώ τα τίμια δῶρα και σ' ὅλο το λαό σου.

Ευχὴ τῆς Προσκομιδῆς (Λειτουργία Ἰωάννου Χρυσσοστόμου)

Διάκονος: Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου· πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν.

Χορός: Ἐλεον εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσεως.

Ἱερεὺς: Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας σου. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀεὶ ὢν ὡσαύτως ὢν· σὺ και ὁ μονογενῆς σου Υἱὸς και τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον. Σὺ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς παρήγαγες και παραπεσόντας ἀνέστησας πάλιν και οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν ἕως ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγες και τὴν βασιλείαν σου ἐχαρίσω

τὴν μέλλουσαν. Ὑπὲρ τούτων ἀπάντων εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ· ὑπὲρ πάντων ὧν ἴσμεν καὶ ὧν οὐκ ἴσμεν, τῶν φανερῶν καὶ ἀφανῶν εὐεργεσιῶν, τῶν εἰς ἡμᾶς γεγενημένων. Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατηξίωσας, καίτοι σοι παρεστήκασι χιλιάδες ἀρχαγγέλων καὶ μυριάδες ἀγγέλων, τὰ Χερουβείμ καὶ τὰ Σεραφεείμ, ἑξαπτέρυγα, πολυόμματα, μετάρσια, πτερωτά.[...] Μετὰ τούτων καὶ ἡμεῖς τῶν μακαρίων δυνάμεων, Δέσποτα φιλόφιλῶν, βοῶμεν καὶ λέγομεν· Ἅγιος εἶ καὶ πανάγιος, σὺ καὶ ὁ μονογενὴς σου Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον. Ἅγιος εἶ καὶ πανάγιος καὶ μεγαλοπρεπὴς ἡ δόξα σου· ὅς τὸν κόσμον σου οὕτως ἠγάπησας, ὥστε τὸν Υἱόν σου τὸν μονογενῆ δοῦναι, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον. Ὅς ἐλθὼν καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν πληρώσας, τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο, μᾶλλον δὲ ἑαυτὸν παρεδίδου, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαβὼν ἄρτον ἐν ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ καὶ ἀχράντοις καὶ ἀμωμήτοις χερσίν, εὐχαριστήσας καὶ εὐλογήσας, ἀγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἰπὼν· Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Χορὸς: Ἀμήν.

Ἱερεὺς: Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Χορὸς: Ἀμήν.

Ἱερεὺς: Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανούς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας, Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα.[...]

Ἱερεὺς: Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν, καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα. Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν· τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν· μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ. Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν. Ὡστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς

κατάκριμα. Ἐτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρεία ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων προπατόρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, κηρύκων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐγκρατευτῶν καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένου.

Μετάφραση:

Διάκονος: Ἄς σταθοῦμε καλά· ἄς σταθοῦμε μὲ φόβο· ἄς προσέξουμε νὰ προσφέρωμε τὴν ἁγία ἀναφορά μὲ εἰρήνη.

Χορός: Εἰρηνικὴ ἢ ἀγάπη μας, δοξαστικὴ ἢ θυσία μας.

Ἱερεὺς: Ἄξιο καὶ δίκαιο εἶναι νὰ σὲ ὑμνοῦμε, νὰ σὲ εὐλογοῦμε, νὰ σὲ δοξολογοῦμε, νὰ σὲ εὐχαριστοῦμε καὶ νὰ σὲ προσκυνοῦμε σὲ κάθε τόπο ποὺ κυβερνᾷ ἢ πρόνοιά σου. Γιατὶ ἐσύ ἴσαι Θεός, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ἐκφράσουμε μὲ τὸ λόγο, οὔτε νὰ σὲ βάλωμε στὸ νοῦ μας, οὔτε νὰ σὲ δοῦμε μὲ τὰ μάτια, οὔτε νὰ σὲ καταλάβωμε· δὲν ἀλλάζεις ποτέ καὶ εἶσαι πάντα καὶ παντοῦ ὁ ἴδιος, ἐσύ καὶ ὁ μονογενὴς σου Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σου. Σὺ ἀπὸ τὸ μηδὲν μᾶς ἔδωσες ὑπαρξὴ κι ὅταν ξεπέσαμε πάλι μᾶς σήκωσες καὶ δὲν ἔπαψες νὰ κάνης τὰ πάντα, ὥσπου μᾶς ἀνέβασες στὸν οὐρανὸ καὶ μᾶς χάρισες τὴ μέλλουσα βασιλεία σου. Γιὰ ὅλ' αὐτά, σένα εὐχαριστοῦμε, τὸν Πατέρα καὶ τὸν μονογενὴ σου Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα· γιὰ ὅλ' αὐτά, ὅσα ξέρομε κι ὅσα δὲν ξέρομε, γιὰ ὅσες βλέπομε κι ὅσες δὲν βλέπομε εὐεργεσίες, ποὺ ἔκαμες σὲ μᾶς. Σὲ εὐχαριστοῦμε καὶ γι' αὐτὴν ἐδώ τὴ λειτουργία, ποὺ καταδέχτηκες νὰ δεχθῆς ἀπὸ τὰ χέρια μας, ἂν καὶ σὲ παραστέκουν χιλιάδες ἀρχαγγέλων καὶ ἑκατομμύρια ἀγγέλων, τὰ Χερουβεὶμ καὶ τὰ Σεραφεὶμ, ποὺ μὲ ἔξι φτεροῦγες, μὲ πολλὰ μάτια, πετοῦν καὶ φτερουγίζουν [...] Μαζὶ μὲ αὐτὲς καὶ μεῖς τίς ἅγιες δυνάμεις, Δέσποτα φιλόφρωνε, μεγαλόφωνα λέμε· Ἅγιος εἶσαι καὶ πανάγιος, ἐσύ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱός σου καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σου· Ἅγιος εἶσαι καὶ πανάγιος καὶ μεγαλόπρεπη εἶναι ἡ δόξα σου· ἐσύ, ποὺ τόσο ἀγάπησες τὸν κόσμον σου, ὥστε νὰ δώσης τὸν μονογενὴ σου Υἱόν, γιὰ νὰ μὴ χαθῆ κανένας ποὺ πιστεύει σ' αὐτόν, ἀλλὰ νὰ ἔχη αἰώνια ζωὴ. Ἐκεῖνος, ὅταν ἦλθε κι ἔκαμε ὅλα ὅσα εἶχες οἰκονομήσει γιὰ μᾶς, τὴ νύχτα ποὺ παραδινότανε, μᾶλλον δὲ ὁ ἴδιος παράδινε τὸν ἑαυτό του γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κόσμου, πῆρε ψωμὶ στὰ ἅγια κι ἀμόλυντα κι ἀναμάρτητα χέρια του, εὐχαρίστησε καὶ τὸ εὐλόγησε, τὸ ἅγιασε καὶ τὸ ἔκοψε, τὸ ἔδωσε στοὺς ἁγίους μαθητὲς του καὶ ἀποστόλους καὶ εἶπε· Λάβετε,

φάγετε· αυτό είναι τὸ σῶμα μου, ποὺ κόβεται καὶ προσφέρεται γιὰ σᾶς, γιὰ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν.

Χορὸς: Ἀμήν.

Ἱερεύς: Πιεῖτε ἀπ' αὐτὸ ὅλοι· αὐτὸ εἶναι τὸ αἷμα μου, τὸ αἷμα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποὺ χύνεται γιὰ σᾶς καὶ γιὰ ὅλους, γιὰ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν.

Χορὸς: Ἀμήν.

Ἱερεύς: Μὲ τὴν ἀνάμνηση λοιπὸν αὐτῆς τῆς σωτήριας ἐντολῆς καὶ ὄλων ὅσα ἔγιναν γιὰ μᾶς, ποὺ εἶναι ὁ σταυρὸς, ὁ τάφος, ἡ τριήμερη ἀνάσταση, ἡ ἀνάληψη στοὺς οὐρανοὺς, ἡ καθέδρα στὰ δεξιὰ τοῦ Πατέρα, ἡ δεύτερη καὶ ἔνδοξη πάλι παρουσία, Τὰ δικά σου ἀπ' τὰ δικά σου προσφέρομε σ' ἐσένα σὲ κάθε καιρὸ καὶ γιὰ ὅλες τὶς εὐεργεσίες. [...] Σοῦ προσφέρομε ἀκόμα αὐτὴ τὴ λογικὴ καὶ ἀναίμακτη λατρεία καὶ σὲ παρακαλοῦμε καὶ δεόμαστε καὶ ἱκετεύομε· στείλε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σου ἐπάνω σ' ἐμᾶς κι ἐπάνω σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ δῶρα. Καὶ κάμε αὐτὸν τὸν ἄρτο τίμιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν. Κι αὐτὸν τὸν οἶνο, ποὺ εἶναι μέσα σὲ τοῦτο τὸ ποτήριο, τίμιο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν. Καὶ κάμε τούτη τὴ μεταβολὴ μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σου. Ἀμήν. Ἀμήν. Ἀμήν. Ὡστε σὲ 'κείνους ποὺ μεταλαβαίνουν νὰ γίνουν γιὰ νὰ γαληνέψῃ ἡ ψυχὴ τους, γιὰ νὰ συγχωρεθοῦν οἱ ἁμαρτίες τους, γιὰ νὰ λάβουν τὶς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιὰ νὰ πάρουν θέση στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, γιὰ νὰ ἔχουν παρρησία ἐνώπιόν σου κι ὄχι γιὰ νὰ ἁμαρτήσουν καὶ νὰ κατακριθοῦν. Ἀκόμα σοῦ προσφέρομε τὴ λογικὴ αὐτὴν ἐδῶ λατρεία γιὰ 'κείνους ποὺ ἀναπαύθηκαν μὲ πίστη, προπάτορες, πατέρες, πατριάρχες, προφῆτες, ἀποστόλους, κήρυκες, εὐαγγελιστές, μάρτυρες, ὁμολογητές, ἀσκητές, καὶ γιὰ κάθε δίκαιο ἄνθρωπο ποὺ τελειώθηκε μὲ πίστη.

Ἁγία Αναφορά (Θεία Λειτουργία Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου)

Σελίδα 59:

Ἡ «εἴσοδος των αγίων μυστηρίων» (ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος) υπενθυμίζει στον πιστό τὴ θεϊκὴ οικονομία γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σωτηρία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ σταυρικὴ θυσία, τὴν ὁποία συμβολίζει ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος.[...] κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Θείας Λειτουργίας ὁ πιστὸς ἀκολουθεῖ μιὰ διαδρομὴ πνευματικῆς μύησης καὶ ἀνύψωσης ἀπὸ τα ατελέστερα στα τελειότερα, ἀπὸ τὴ γῆ στον οὐρανό, ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη στὴν ἀγγελικὴ

κατάσταση και, τελικά, στη θέωση. Μέσα από τη γνώση της διδασκαλίας του Κυρίου(Ευαγγέλιο), τη συστράτευση με τους αγγέλους για τη δοξολογία του Θεού (Τρισάγιος Ύμνος), την επίγνωση των ευεργεσιών του Θεού για τον άνθρωπο (Μεγάλη Είσοδος – Σύμβολο της Πίστεως), ο άνθρωπος εγκαταλείπει το «γήινο φρόνημα», συνειδητοποιεί την υιοθεσία του από τον Θεό και επιτυγχάνει την ένωση μαζί του (Θεία Μετάληψη).

Μάξιμος Ομολογητής, Μυσταγωγία

Σελίδα 63:

Διάκονος: [...]”Ετι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν.

”Ετι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν... τῶν πρεσβυτέρων, τῶν διακόνων καὶ τῶν μοναχῶν καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος.

”Ετι δεόμεθα ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, υἰείας, σωτηρίας, ἐπισκέψεως, συγχωρήσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν τῶν δούλων σου, πάντων τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν, τῶν κατοικούντων καὶ παρεπιδημούντων ἐν τῇ πόλει καὶ τῇ ἐνορίᾳ ταύτῃ, τῶν ἐπιτρόπων καὶ συνδρομητῶν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας ταύτης, σὺν ταῖς γυναῖξιν καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν.

”Ετι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ ἀειμνήστων κτητόρων τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας ταύτης καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν προαναπαυσασμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων καὶ τῶν ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων.

”Ετι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ ναῷ τούτῳ, κοπιόντων, ψαλλόντων καὶ ὑπὲρ τοῦ περιστῶτος λαοῦ, τῶν ἀπεκδεχομένων τὸ παρὰ σοῦ μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος.

Ἱερεὺς: Μνήσθητι, Κύριε, τῆς πόλεως, ἐν ἧ ἡμεῖς παροικοῦμεν, καὶ πάσης πόλεως καὶ χώρας καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς. Μνήσθητι, Κύριε, πλεόντων, ὁδοιπορούντων, νοσούντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν καρποφορούντων ἐν ταῖς ἁγίαις σου Ἐκκλησίαις καὶ μεμνημένων τῶν πενήτων, καὶ ἐπὶ πάντας ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου ἐξαπόστειλον.

Μετάφραση:

Διάκονος: [...] Σὲ παρακαλοῦμε ἀκόμα γιὰ τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξους χριστιανούς.

Σὲ παρακαλοῦμε ἀκόμα γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπό μας... γιὰ τοὺς ἱερεῖς, τοὺς διακόνους καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ γιὰ ὅλη μας τὴν ἱερατικὴ στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀδελφότητα.

Σὲ παρακαλοῦμε ἀκόμα νὰ ἐλεήσης, νὰ δώσης ζωὴ, εἰρήνη, ὑγεία καὶ σωτηρία, νὰ προστατέψης, νὰ συγχωρέσης καὶ νὰ ἀφήσης τὶς ἁμαρτίες τῶν δούλων σου, ὄλων τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ποὺ κατοικοῦν καὶ μένουν σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν πόλη καὶ τὴν ἐνορία, τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῶν συνδρομητῶν αὐτῆς ἐδῶ τῆς Ἐκκλησίας, μαζὶ μὲ τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τους.

Σὲ παρακαλοῦμε ἀκόμα γιὰ τοὺς μακαρίτες καὶ ἀείμνηστους ποὺ ἔκτισαν αὐτὴν ἐδῶ τὴν Ἐκκλησία καὶ γιὰ ὅλους τοὺς πατέρες καὶ ἀδελφούς μας, ποὺ ἀναπαύθηκαν κι εἶναι θαμμένοι ἐδῶ, μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνάστασης, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους ὅλου τοῦ κόσμου.

Σὲ παρακαλοῦμε ἀκόμα γιὰ ὅλους ποὺ συνεισφέρουν καὶ βοηθᾶνε στὸν ἱερό καὶ ἅγιο τοῦτο ναό, γιὰ κείνους ποὺ ἐργάζονται καὶ γιὰ 'κείνους ποὺ ψάλλουν, καὶ γιὰ ὅλο τὸ λαό, ποὺ εἶναι τώρα ἐδῶ καὶ περιμένουν ἀπὸ σένα τὸ μέγα καὶ πλούσιο ἔλεος.

Ἱερεὺς: Θυμήσου, Κύριε, τὴν πόλη αὐτὴν ἐδῶ ποὺ τώρα μένουμε καὶ κάθε πόλη καὶ χωριὸ κι ἐκείνους ποὺ μὲ πίστη (σ' ἐσένα) κατοικοῦνε σ' αὐτές.

Θυμήσου, Κύριε, ἐκείνους ποὺ ταξιδεύουν στὴ θάλασσα καὶ στὴ στεριά, τοὺς ἀρρώστους, τοὺς ἀνήμπορους, τοὺς αἰχμαλώτους, γιὰ νὰ σωθοῦν.

Θυμήσου, Κύριε, ὅσους συνεισφέρουν στὶς ἅγιες Ἐκκλησίες σου, καὶ ὅσους θυμοῦνται τοὺς φτωχοὺς, καὶ σ' ὅλους ἐμᾶς στείλε τὰ ἐλέη σου.

Ἡ μεγάλη εκτενὴς (τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου)

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Λατρεία καὶ μυστήρια τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Ἡ λατρεία ὡς ἐκφραση πίστεως

Σελίδα 87:

Σοὶ παρακατατιθέμεθα τὴν ζωὴν ἡμῶν ἅπασαν καὶ τὴν ἐλπίδα, Δέσποτα φιλόνητο, καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· καταξίωσον ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἐπουρανίων σου καὶ φρικτῶν Μυστηρίων τὰ τῆς ἱερᾶς καὶ πνευματικῆς Τραπέζης μετὰ

καθαροῦ συνειδότος, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς συγχώρησιν πλημμελημάτων, εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὴν ἀπολογίαν, τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, αἰτησώμεθα.

Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὖρομεν πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσεν.

Μετάφραση:

Σε εσένα εμπιστευόμαστε ὅλη μας τὴ ζωή καὶ τὴν ἐλπίδα, Δέσποτα φιλόνητο, καὶ σε παρακαλοῦμε καὶ δεόμαστε καὶ ἱκετεύουμε αξιωσέ μας νὰ μεταλάβουμε

τὰ ἐπουράνια καὶ φρικτὰ μυστήρια, αὐτῆς τῆς ἱερῆς καὶ πνευματικῆς τράπεζας με καθαρὴ συνείδηση, γιὰ νὰ ἐξαλειφθοῦν οἱ ἁμαρτίες, νὰ συγχωρεθοῦν τὰ παραπτώματά μας, ὥστε νὰ ἔχουμε κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νὰ κληρονομήσουμε τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, νὰ ἔχουμε θάρρος ἀπέναντί σου καὶ νὰ μὴ τιμωρηθοῦμε ἢ καταδικαστοῦμε.

Ἀς ζητήσουμε ἀπὸ τὸν Κύριο τὰ τέλη τῆς ζωῆς μας νὰ εἶναι χριστιανικά, χωρὶς πόνον, χωρὶς ντροπὴ καὶ εἰρηνικά, καὶ νὰ ἔχουμε καλὴ ἀπολογία μπροστὰ στο φοβερό βῆμα τοῦ Χριστοῦ.

Είδαμε τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, πήραμε τὸ ἐπουράνιο ἅγιον Πνεῦμα, βρήκαμε πίστη ἀληθινὴ, προσκυνώντας τὴν ἀδιαίρετη Τριάδα, γιὰ αὐτὴν μας ἔσωσε.

Ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Χρυσόστομου

Σελίδα 89:

Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ περιστώτος λαοῦ, καὶ τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειφθέντων, καὶ ἐλέησον αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου. Τὰ ταμεῖα αὐτῶν ἔμπλησον παντὸς ἀγαθοῦ· τὰς συζυγίας αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διατήρησον· τὰ νήπια ἔκθρεψον· τὴν νεότητα παιδαγωγήσον· τὸ γῆρας περικράτησον· τοὺς ὀλιγοψύχους παραμύθησαι· τοὺς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε· τοὺς πεπλανημένους ἐπανάγαγε καὶ σὺν αὐτοῖς τῇ Ἁγίᾳ σου Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Τοὺς ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐλευθέρωσον· τοῖς πλέουσι σύμπλευσον· τοῖς ὁδοιποροῦσι συνόδευσον· χηρῶν πρόστηθι·

ὀρφανῶν ὑπεράσπισον· αἰχμαλώτους ῥῦσαι· νοσοῦντας ἴασαι. Τῶν ἐν βήμασι, καὶ μετάλλοις, καὶ ἐξορίαις, καὶ πικραῖς δουλείαις, καὶ πάσῃ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ καὶ περιστάσει ὄντων, μνημόνευσον, ὁ Θεός, καὶ πάντων τῶν δεομένων τῆς μεγάλης σου εὐσπλαχνίας· καὶ τῶν ἀγαπώντων ἡμᾶς καὶ τῶν μισούντων, καὶ τῶν ἐντειλαμένων ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν.

Μετάφραση:

Θυμήσου σπλαχνικά, Κύριε, το λαό που παρευρίσκεται εδώ (στο ναό), καθώς και 'κείνους που για εύλογη αιτία απουσιάζουν και ελέησε αυτούς κι εμάς σύμφωνα με το πλήθος του ελέους σου. Γέμισε τις αποθήκες τους με κάθε αγαθό. Διατήρησε τους συζυγικούς δεσμούς μέσα σε ειρήνη και ομόνοια. Ανάθρεψε τα νήπια· παιδαγόγησε τη νεότητα· βοήθησε και στήριξε τα γηρατειά· παρηγόρησε τους ολιγόψυχους· τους σκορπισμένους συγκέντρωσέ τους· φέρε πίσω τους πλανεμένους στην πίστη και ένωσέ τους με την αγία, καθολική και αποστολική Εκκλησία σου. Λευτέρωσε αυτούς που πειράζονται από ακάθαρτα πνεύματα· ταξίδεψε μ' αυτούς που ταξιδεύουν στη θάλασσα· συνόδεψε αυτούς που οδοιπορούν· προστάτεψε τις χήρες· υπεράσπισε τα ορφανά· λευτέρωσε τους αιχμαλώτους και θεράπευσε τους αρρώστους. Θυμήσου εσύ ο σπλαχνικός Θεός αυτούς που σύρονται στα δικαστήρια, τους καταδικασμένους

να δουλεύουν σε μεταλλεία, αυτούς που βρίσκονται σε εξορίες και πικρές δουλείες, καθώς και 'κείνους που είναι κάτω από το βάρος κάθε θλίψης, ανάγκης και δύσκολης περιστασης, και γενικά όλους που χρειάζονται τη μεγάλη σου ευσπλαχνία. Και αυτούς που μας αγαπούν και 'κείνους που μας μισούν και όσους παράγγειλαν σε μας τους ανάξιους να προσευχηθούμε γι' αυτούς.

Ευχή Θείας Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Το βαθύτερο νόημα του μυστηρίου του Γάμου

Σελίδες 112 - 113:

Λόγια αγάπης να της λες... Εγώ από όλα, την δική σου αγάπη προτιμώ και τίποτε δεν μου

είναι οδυνηρό, όσο το να βρεθώ σε διάσταση μαζί σου. Κι αν όλα χρειαστεί να τα χάσω κι αν στους εσχάτους βρεθώ κινδύνους, οτιδήποτε κι αν πάθω, όλα μου είναι υποφερτά, όσο εσύ μου είσαι καλά. Και τα παιδιά τότε μου είναι πολύ αγαπητά, εφ' όσον εσύ με συμπαθείς. Όλα δικά σου είναι. Αυτό με συμβουλεύει ο Παύλος λέγοντας ότι ο άνδρας δεν εξουσιάζει το σώμα του, αλλά η γυναίκα του. Κι αν δεν έχω εγώ εξουσία στο σώμα μου, αλλά εσύ, πόσο μάλλον δικά σου είναι όλα τα άλλα. Σώμα δεν έχεις πια δικό σου... Δεν είμαστε δύο σώματα μετά το γάμο, αλλά γίναμε ένα· δεν έχουμε δύο περιουσίες, αλλά μία. ... Όλα δικά σου είναι, κι εγώ δικός σου είμαι, κορίτσι μου... Ποτέ να μη μιλάς με πεζό τρόπο, αλλά με φιλοφροσύνη, με τιμή, με αγάπη πολλή. Να την τιμάς, και δεν θα βρεθεί στην ανάγκη να ζητήσει την τιμή από τους άλλους. Να την προτιμάς από όλους για όλα, για την ομορφιά, για την σύνεσή της, και να την επαινείς. Να κάνεις φανερό ότι σου αρέσει η συντροφιά της και ότι προτιμάς να μένεις στο σπίτι για να είσαι μαζί της, από το να βγαίνεις στην αγορά. Από όλους τους φίλους να την προτιμάς, και από τα παιδιά που σου χάρισε ακόμα, κι αυτά εξαιτίας της να τα αγαπάς.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Εκεί όπου ο άνδρας και η γυναίκα και τα παιδιά είναι συνδεδεμένοι με δεσμούς ομόνοιας και φιλίας και αρετής, εκεί βρίσκεται ανάμεσά τους ο Χριστός.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Αυτό είναι πραγματική οικογενειακή ζωή, αυτό είναι ο αληθινός πλούτος, αυτή η μεγαλύτερη περιουσία, όταν δηλαδή ο άντρας δεν συγκρούεται με τη γυναίκα του, αλλά είναι ενωμένοι σαν ένα σώμα... Δεν υπάρχει τίποτε, τίποτε πολυτιμότερο από το ν' αγαπιέται πολύ ο άντρας από τη γυναίκα του και η γυναίκα από τον άντρα της.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Ο γάμος είναι μυστήριο αγάπης. Διότι η γυναίκα και ο άνδρας δεν είναι δύο άνθρωποι, αλλά ένας...

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Διαστάσεις της Χριστιανικής διδασκαλίας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Χαρακτηριστικά χριστιανικού ήθους

Σελίδα 133:

Αν λοιπόν κανείς παρουσιάζεται να φορεί σαν προσωπίο το όνομα του Χριστού, αλλά δε δείχνει στη ζωή του όσα έχουν σχέση με το όνομα τούτο, δημιουργεί ψεύτικη εντύπωση για το όνομα του Χριστού, γιατί, σύμφωνα με το παράδειγμα, φόρεσε κατά κάποιο τρόπο στον πίθηκό του μια μάσκα, που παριστάνει ανθρώπινη μορφή. Και αυτό συμβαίνει, επειδή ο Χριστός δεν υπάρχει περίπτωση να μην ενσαρκώνει τη δικαιοσύνη, την ηθική καθαρότητα, την αλήθεια και την αποξένωση από κάθε κακία

ούτε είναι δυνατό ο χριστιανός (ο αληθινός βέβαια χριστιανός) να μην παρουσιάζει τον εαυτό του να συμμετέχει έμπρακτα στις αρετές αυτές. Λοιπόν, αν θα μπορούσε κάποιος να παρουσιάσει με ορισμό το νόημα του Χριστιανισμού, θα πούμε ότι Χριστιανισμός είναι η μίμηση της θείας φύσεως.

Γρηγορίου Νύσσης. *Τι των Χριστιανών όνομα ή επάγγελμα*. Ε. Π. 46, 244

Σελίδα 134:

«Άλλο είναι να μιλήσει κανείς για το ψωμί και το τραπέζι, και άλλο είναι να φάει και να γνωρίσει τη νοστιμάδα του ψωμιού και να ενισχυθούν όλα τα μέλη του σώματός του. Άλλο είναι να ειπεί κανείς κάτι με λόγια για ένα παρά πολύ γλυκό ποτό, και άλλο είναι να βγει να το πάρει από την ίδια την πηγή του και να χορτάσει με τη γεύση του γλυκύτατου αυτού ποτού. Άλλο είναι να μιλήσει κανείς για πόλεμο και για γενναίους αθλητές και πολεμιστές, και άλλο είναι να πάει στο πεδίο της μάχης και να συμπλακεί με τους εχθρούς, και να μπει και να βγει, και να λάβει και να δώσει, και να φέρει ο ίδιος στον εαυτό του τα βραβεία της νίκης. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στα πνευματικά ζητήματα. Άλλο είναι να εξηγεί κανείς τους θείους λόγους με κάποια γνώση και με τη λογική, και άλλο είναι να κατέχει τον θησαυρό, τη χάρη, την αίσθηση, και την ενέργεια του αγίου Πνεύματος πραγματικά και έμπρακτα και με τέλεια βεβαιότητα στην ψυχή του και στο νου».

Περικοπή από την 27η ομιλία, η οποία αποδίδεται στον Μακάριο τον Αιγύπτιο, Ε.Π. 34, 701

Σελίδα 137:

«Η αρετή λέγεται έτσι, επειδή βάση της είναι η δυνατότητα να επιλέγεις (το «αίρεϊσθαι»). Διότι είναι αιρετή και ηθελημένη, επειδή το καλό το κάνουμε με συνειδητή επιλογή και με τη θέλησή μας, όχι αθέλητα και εξαναγκαστικά».

Δαμασκηνός, Ι. (1975). *Φιλοκαλία*. Αθήνα: Αστήρ, σ. 237

Σελίδα 138:

[Μιλάει ο Χριστός απευθυνόμενος σ' εμάς] Ἐγὼ εἶμαι πατέρας, ἐγὼ ἀδελφός, ἐγὼ νυμφίος, ἐγὼ οἰκία, ἐγὼ τροφή, ἐγὼ ἔνδυμα, ἐγὼ ρίζα, ἐγὼ θεμέλιον, κάθε τι τὸ ὅποιον θέλεις ἐγὼ· νὰ μὴν ἔχεις ἀνάγκην ἀπὸ τίποτε. Ἐγὼ καὶ θὰ σὲ ὑπηρετήσω· διότι ἤλθα νὰ ὑπηρετήσω, ὄχι νὰ ὑπηρετηθῶ. Ἐγὼ εἶμαι καὶ φίλος, καὶ μέλος τοῦ σώματος καὶ κεφαλή καὶ ἀδελφός, καὶ ἀδελφή καὶ μητέρα, ὅλα ἐγὼ· ἀρκεῖ νὰ διάκεισαι φιλικὰ πρὸς ἐμέ. Ἐγὼ ἔγινα πτωχὸς διὰ σέ· ἔγινα καὶ ἐπαίτης διὰ σέ· ἀνέβηκα ἐπάνω εἰς τὸν Σταυρὸν διὰ σέ· ἐτάφην διὰ σέ· εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω διὰ σέ παρακαλῶ τὸν Πατέρα· κάτω εἰς τὴν γῆν ἐστάλην ἀπὸ τὸν Πατέρα ὡς μεσολαβητὴς διὰ σέ. Ὅλα δι' ἐμέ εἶσαι σύ· καὶ ἀδελφός καὶ συγκληρονόμος καὶ φίλος καὶ μέλος τοῦ σώματος. Τί περισσότερον θέλεις;

Ιωάννης Χρυσόστομος, *76η ὁμιλία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, 24,1631(ΕΠΕ τόμ. 12, σ. 34)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Η ελευθερία του ανθρώπου στην Ορθόδοξη Χριστιανική ανθρωπολογία

Σελίδα 142:

«Τὸ μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα, τὸ νοερὸν δηλοῖ καὶ αὐτεξούσιον, τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν».

(Απόδοση: Διότι το μεν «κατ' εικόνα» δηλώνει το νου (λογικό) και το αυτεξούσιο, το δε «καθ' ομοίωσιν» την όσο το δυνατόν ομοίωση ως προς την αρετή).

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ακριβῆς τῆς Ορθοδόξου Πίστεως*, PG 94, 920B

Ο άνθρωπος έχει δική του βούληση εφόσον είναι εκ φύσεως λογικός. Γιατί αυτό που είναι εκ φύσεως λογικό είναι εκ φύσεως και αυτεξούσιο. Και το αυτεξούσιο, σύμφωνα με τους Πατέρες, είναι η βούληση, άρα ο άνθρωπος εκ φύσεως έχει δική του βούληση. Επίσης, [ενν. έχει δική του βούληση]εφόσον ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα της μακάριος και υπερούσιας Θεότητας. Γιατί η θεία φύση είναι αυτεξούσια από τη φύση της, επομένως και ο άνθρωπος, ως πραγματικά εικόνα αυτής της θείας φύσης, είναι από τη φύση του αυτεξούσιος. Και αν είναι αυτεξούσιος από τη φύση του, τότε από τη φύση του ο άνθρωπος έχει και δική του βούληση.

Μάξιμος Ομολογητής, *Διάλογος με τον Πύρρο*, PG 91, 304C

Και δημιούργησε τον άνθρωπο αναμάρτητο στη φύση του και αυτεξούσιο στη βούλησή του. Όταν λέω αναμάρτητο, δεν εννοώ ότι ο άνθρωπος δεν υποπίπτει σε αμαρτία. Διότι μόνον το θείο δεν το αγγίζει η αμαρτία. Εννοώ ότι η διάπραξη της αμαρτίας δεν βρίσκεται μέσα στη φύση του αλλά περισσότερο στην ελεύθερη βούλησή του. Δηλαδή, όπως έχει την εξουσία να μένει και να προκόπτει στο αγαθό με τη συνέργεια της θείας χάριτος, με τον ίδιο τρόπο μπορεί και να απομακρύνεται από το αγαθό και να περιέρχεται στο κακό, αφού ο Θεός τού παραχωρεί το αυτεξούσιο. Γιατί αυτό που γίνεται με τη βία δεν είναι αρετή.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως*, PG 94, 924B

«Ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον ἀφῆκε καὶ αὐτεξούσιον...»

Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 14,25*, PG 35, 892A

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η αγάπη ως πρόταση ζωής στον Χριστιανισμό

Σελίδα 146:

Ας υποθέσουμε ότι είναι ένας κύκλος πάνω στη γη, σαν ένα στρογγυλό χάραγμα που έχει γίνει με διαβήτη, και έχοντας ένα κέντρο. Ας υποθέσουμε ότι αυτός ο κύκλος είναι όλος ο κόσμος. Το κέντρο του κύκλου είναι ο Θεός, οι δε ευθείες γραμμές που ξεκινούν από την περιφέρεια του κύκλου προς το κέντρο είναι οι τρόποι ζωής των ανθρώπων. Οι άνθρωποι

όσο πλησιάζουν το κέντρο, θέλοντας να πλησιάσουν τον Θεό, ανάλογα με το πόσο προχωρούν, πλησιάζουν και τον Θεό και μεταξύ τους. Όσο πλησιάζουν τον Θεό, πλησιάζονται μεταξύ τους και όσο πλησιάζονται, πλησιάζουν τον Θεό. Κατά τον ίδιο τρόπο να καταλάβετε και τον χωρισμό. Γιατί όταν απομακρύνονται από τον Θεό και γυρίζουν πίσω, προς τα έξω, είναι ολοφάνερο ότι, όσο βγαίνουν προς τα έξω και απομακρύνονται από τον Θεό, τόσο απομακρύνονται και μεταξύ τους, και όσο απομακρύνονται μεταξύ τους, τόσο απομακρύνονται και από τον Θεό. Αυτή, λοιπόν, είναι η φύση της αγάπης. Όσο πλησιάζουμε τον Θεό με την αγάπη μας σε Αυτόν, σε ανάλογο βαθμό ενωνόμαστε με την αγάπη του πλησίον και όσο ενωνόμαστε με τον πλησίον, τόσο ενωνόμαστε με τον Θεό.

Αββά Δωροθέου (2000). *Έργα ασκητικά*, Καρέας: Ετοιμασία, Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, σ. 203

Όποιος αγαπά τον Θεό, δεν μπορεί να μην αγαπήσει και κάθε άνθρωπο σαν τον εαυτό του, αν και τον δυσαρεστούν τα πάθη εκείνων που δεν έχουν ακόμη καθαριστεί. Γι' αυτό χαίρεται με αμέτρητη και ανέκφραστη χαρά για τη διόρθωσή τους. Εκείνος που βλέπει και ίχνος μόνο μίσους μέσα στην καρδιά του, προς οποιονδήποτε άνθρωπο για οποιοδήποτε φταίξιμό του, είναι εντελώς ξένος από την αγάπη προς τον Θεό. Γιατί η αγάπη προς τον Θεό δεν ανέχεται διόλου το μίσος κατά του ανθρώπου. Όποιος με αγαπά –λέει ο Κύριος– θα τηρήσει τις εντολές μου. Και η δική μου εντολή είναι να αγαπάτε ο ένας τον άλλο. Άρα λοιπόν εκείνος που δεν αγαπά τον πλησίον του, δεν τηρεί την εντολή του Κυρίου. Εκείνος που δεν τηρεί την εντολή, ούτε τον Κύριο μπορεί να αγαπήσει. Μακάριος ο άνθρωπος που μπορεί να αγαπήσει τον κάθε άνθρωπο στον ίδιο βαθμό. Όποιος αγαπά τον Θεό, αγαπά δίχως άλλο τον πλησίον του. Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν μπορεί να φυλάει χρήματα· τα διαχειρίζεται κατά το θέλημα του Θεού και τα μοιράζει σ' εκείνους που έχουν ανάγκη. Όταν σε προσβάλει κανένας ή σε εξευτελίσει σε κάτι, τότε φυλάξου από τους λογισμούς της οργής, μήπως με τη λύπη σε χωρίσουν από την αγάπη και σε μεταφέρουν στη χώρα του μίσους.

Μάξιμος Ομολογητής (19913). *Φιλοκαλία των ιερών Νηπτικών*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Η διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας για την ισότητα

Σελίδα 154:

«...αν δεν υπήρχε ανάμεσά σας μεγάλη διαφορά, δεν θα αποτελούσατε σώμα. Αν δεν απαρτίζατε σώμα, δεν θα συνιστούσατε σύνολο, αν δεν ήσασταν σύνολο, δεν θα ήσασταν ισότιμοι [...]. Όστε αυτή η διαφορά είναι που δημιουργεί την ισοτιμία. Τώρα υπάρχουν πολλά μέλη, όμως ένα σώμα».

Ιωάννης Χρυσόστομος. *Ομιλία 30 εις την Α΄ προς Κορινθίους*, PG 61,251

«...Αυτός που πρόκειται να προβεί σε χειροτονία αναφωνεί τις εκκλησιαστικές ευχές και ο λαός ψηφίζει διά βοής, όπως γνωρίζουν οι μνημένοι. Είναι λοιπόν περιπτώσεις όπου διαφαίνεται ότι δεν διαφέρει ο ιερέας από τον λαϊκό, όπως για παράδειγμα όταν μετέχει των φρικτών μυστηρίων, διότι όλοι μετέχουμε σε αυτά. Δεν συμβαίνει όπως παλαιότερα (στους Ιουδαίους) άλλα να τρώει ο ιερέας και άλλα ο λαϊκός και δεν ήταν επιτρεπτό στον λαό να μετέχει σε όσα μετείχε και ο ιερέας. Τώρα δεν είναι έτσι, αλλά όλοι είμαστε ένα σώμα μέσω του ενός ποτηρίου. Και στην κοινή προσευχή θα μπορούσε κάποιος να δει τον λαό πολύ να συμμετέχει. Διότι και για όσους τελούν τα μυστήρια και για όσους μετανοούν, οι ευχές είναι κοινές και από τον ιερέα και από τον λαό, και όλοι λένε μian ευχή, την ευχή του ελέους. Πάλιν, όταν εμποδίζουμε από την ιερά λατρεία αυτούς που δεν μπορούν να μετέχουν στην ιερή τράπεζα, γίνεται και άλλη ευχή και όλοι όμοια γονατίζουμε και πάλι όμοια σηκωνόμαστε. Όπως επίσης και για τα φρικτά μυστήρια επεύχεται ο ιερέας στον λαό, επεύχεται και ο λαός στον ιερέα. Διότι το «μετά του πνεύματός σου» δεν είναι άλλο παρά τούτο: τα δώρα της ευχαριστίας είναι κοινά. Ούτε ο ιερέας μόνος ευχαριστεί αλλά και ο λαός όλος».

Ιωάννης Χρυσόστομος. *Υπόμνημα εις την προς Κορινθίους Β΄ επιστολήν εις ομιλίας*, IH, PG 61, 527

Σελίδες 156 - 157:

Ένας είναι ο δημιουργός του άνδρα και της γυναίκας... και έχουν ένα νόμο, ένα θάνατο, μία ανάσταση. Από έναν άνδρα και μια γυναίκα γεννηθήκαμε [...]. Γιατί λοιπόν εσύ, ενώ ζητάς

από τη γυναίκα φρονιμάδα, δεν ανταποδίδεις τα ίδια; Γιατί απαιτείς αυτό που εσύ δεν προσφέρεις; Γιατί νομοθετείς άνισα, αφού είστε ένα σώμα; Ας δούμε τώρα και το χειρότερο: αμάρτησε η πρώτη γυναίκα; Το ίδιο έκανε και ο Αδάμ. Τους εξαπάτησε και τους δυο το φίδι. Δεν υπερίσχυσε ο ένας του άλλου. Δες τώρα και την άλλη όψη, την καλύτερη: και τους δύο τούς σώζει ο Χριστός με τα πάθη Του. Γιατί, σαρκώθηκε για τον άνδρα; Όχι μόνο, μα και για τη γυναίκα. Για τον άνδρα πέθανε μονάχα; Όχι, και η γυναίκα σώζεται με το θάνατό Του. Λένε το Χριστό απόγονο του Δαβίδ, ότι κατάγεται, δηλαδή από άνδρα. Θαρρείς πως έτσι τιμάται ο άνδρας; Να όμως που γεννήθηκε και από Παρθένο, άρα ενισχύονται οι γυναίκες. Θα ενωθούν λέει αλλού, οι δυο σε σάρκα μία. Αυτή η σάρκα ας τιμάται εξίσου [...].

Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος ΛΖ'*, PG 36, 289ΣΤ292Α

Θα μιμηθούμε τον άγνωστο και πρώτο νόμο του Θεού, ο οποίος «βρέχει σε δικαίους κι αμαρτωλούς», «ανατέλλει σε όλους τον ήλιο» (πρβλ. Mt 5, 45)· τη γη την άπλωσε για όλα τα χερσαία ζώα, και τους ποταμούς και τις πηγές και τα δάση· τον αέρα για τη φύση των πτηνών, και το νερό για τα υδρόβια που ζουν μέσα σ' αυτό, και χάρισε αφθόνως τα προς το ζην σ' όλους, χωρίς να περιορίζει καμιά εξουσία και κανέναν νόμο και σύνορα, τα οποία περιορίζουν την παροχή αυτών· όλα κοινά και πλούσια τα κατέστησε για όλους και κανείς δεν πρέπει να τα στερείται· διότι είμαστε όλοι ίσοι ως προς τη φύση μας και οι τιμές των δωρεών δίνονται σ' όλους μας ανεξαιρέτως [...] Οι άνθρωποι αφότου κατασκεύασαν τα χρυσά, τα αργυρά, τα μαλακά ενδύματα [...], αποκτούν έπειτα παράλογη υπεροψία [...] και δεν σκέπτονται ότι φτώχεια και πλούτος, ελευθερία, όπως τη θεωρούμε, και δουλεία, κι όλα τα σχετικά ονόματα, αργότερα εμφανίσθηκαν στο ανθρώπινο γένος [...].

Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Λόγοι ΙΔ'*, 25

Ο Δημιουργός έκανε ίση τη γυναίκα με τον άνδρα ως προς την απόκτηση της αρετής. Και μήπως δεν είμαστε συγγενείς με τους άνδρες καθ' όλα; Διότι όχι μόνο σάρκα πάρθηκε από τον άνδρα για την κατασκευή της γυναίκας, αλλά και «όστουν από τὰ ὀστᾶ» του [Γεν 2, 5].

Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὴν μάρτυραν Ἰουλίτταν*, παράγρ. 2

Σε τι πρέπει να στραφούμε και να γίνουμε όπως τα νήπια; [Μτ 18, 3] Αυτή η περικοπή του Ευαγγελίου μάς διδάσκει, δηλώνοντας τον σκοπό, για τον οποίο έχει λεχθεί αυτό· ώστε να μην επιζητούμενα υπερέχουμε, αλλά αναγνωρίζοντας την ισοτιμία της φύσεως, και να αγαπάμε την ισοτιμία και μ' αυτούς που φαίνονται ότι υστερούν σε κάτι. Διότι έτσι είναι και τα παιδιά μεταξύ τους, τα οποία δεν συνήθισαν ακόμη στην κακία των ανθρώπων, που συναναστρέφονται.

Μέγας Βασίλειος, *Όροι κατ' επιτομήν*, 216

Έτσι συμπεριφερόμενος ο γνωστικός προς το σώμα και την ψυχή, και προς τους πλησίον, ακόμη κι αν είναι δούλοι ή εχθροί, τους θεωρεί ίσους και όμοιους με αυτόν. Διότι δεν βλέπει υπεροπτικά τον αδελφό, ο οποίος κατά τον νόμο του Θεού είναι ίσος με αυτόν ως ομοπάτριος και ομομήτριος [...].

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς Ζ'*, 12

Σε δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνονται οι εξής αναφορές:

- Στη Διδακτική Ενότητα 1.2, στη σελίδα 18: *οι Πατέρες της Εκκλησίας και Μεγάλοι Πατέρες και θεολόγοι της Ορθοδοξίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 1.3, στη σελίδα 22: *Ένας Πατέρας της Εκκλησίας*
- Στη Διδακτική Ενότητα 1.3, στη σελίδα 29: *ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο άγιος Χρυσόστομος και άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 1.5, στη σελίδα 34: *Τρεις Ιεράρχες και Μ. Βασίλειος.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.1, στη σελίδα 44-45: *Μ. Βασίλειος, Ιωάννης ο Δαμασκηνός (δύο φορές), Κυπριανού Καρθαγένης και Κυπριανού Καρθαγένης, De Catholicae Ecclesiae Unitate.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.1, στη σελίδα 59: *Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και λέει ο Χρυσόστομος.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.3, στη σελίδα 68: *διά τούς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας.*

- Στη Διδακτική Ενότητα 2.4, στη σελίδα 73: *οι θείοι Πατέρες της Εκκλησίας και Ο θείος Χρυσόστομος.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 74: *Κυπριανός: Extra Ecclesiam nulla salus.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 75: *Μάξιμο Ομολογητή, Αποφθέγματα του αββά Μακαρίου και ο αββάς Μακάριος.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 76: *οι Πατέρες της Εκκλησίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.1, στη σελίδα 88: *οι Πατέρες και «Όπως η πρώτη δημιουργία άρχισε την ημέρα της Κυριακής, έτσι και η δεύτερη δημιουργία άρχισε πάλι από την Κυριακή» (Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 44, 5, ΕΠΕ 5,226).*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 89: *ευχή του Μ. Βασιλείου.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.2, στη σελίδα 92: *οι πατέρες και πατερική θεολογική αντίληψη.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.3, στη σελίδα 101: *οι Πατέρες της Εκκλησίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.6, στη σελίδα 117: *πατερική παράδοση.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.7, στη σελίδα 129: *Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 4.1, στις σελίδες 134-136: *παρατίθεται κεφάλαιο με τίτλο Βίος και έργο του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου και εικόνα Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 4.2, στη σελίδα 141: *πατερικά και θεολογικά κείμενα και Μάξιμος Ομολογητής, Διάλογος με Πύρρο, MPG 91:304C ή Ιωάννης Δαμασκηνός, Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, MPG 94:920B και 924B ή Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 14, 25, PG35,892A, Ware, 1991).*
- Στη Διδακτική Ενότητα 4.3, στη σελίδα 146: *πατερικά ή σύγχρονα θεολογικά κείμενα.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 150: *Οι Πατέρες της Εκκλησίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 4.5, στη σελίδα 165: *κατά τον Μέγα Βασίλειο: «τα των*

αρχόντων κακά, συμφορά τοις αρχομένοις γίνεται».

Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν οδηγούμαστε στα ακόλουθα πορίσματα:

Από τις παραπάνω αναφορές, αυτές που εντοπίζονται στις σελίδες 18 και 22 είναι γενικές χωρίς περαιτέρω επεξήγηση. Αναφέρονται γενικά σε Πατέρες της Εκκλησίας με σκοπό να προσδιορίσουν τη θεολογία και το έργο τους, ωστόσο δεν γίνεται καμία ονομαστική αναφορά σε αυτούς και στη διδασκαλία τους.

Στη σελίδα 29 οι αναφορές που εντοπίζονται αναφέρονται στον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο και στον Άγιο Γρηγόριο Θεολόγο. Παρόλα αυτά, δεν επεξηγούν σε βάθος τη θεολογική τους διδασκαλία αλλά μάλλον επικεντρώνονται περισσότερο στη δράση τους, στο χαρακτήρα και στην προσωπικότητά τους.

Οι αναφορές στη σελίδα 34 αφορούν στους Τρεις Ιεράρχες και στον Μέγα Βασίλειο. Παρατίθενται αποσπασματικά και δεν παρουσιάζουν λογική αλληλουχία, αφού η μία απαντάται στον τίτλο της παραγράφου και η άλλη μέσα στο κείμενο, το οποίο αποτελεί συρραφή αποσπασμάτων και όχι ένα ενιαίο και ολοκληρωμένο κείμενο.

Οι αναφορές των σελίδων 44, 45, 59, 73, 74, 75, 88, 89 και 129 ανάλογα εντάσσονται στην εκάστοτε διδακτική ενότητα. Αποτυπώνουν συγκεκριμένη πατερική διδασκαλία, παραπέμπουν σε συγκεκριμένο πατερικό κείμενο και πατερική διδασκαλία, λειτουργούν επεξηγηματικά και περιλαμβάνουν φράσεις και απόψεις συγκεκριμένων Πατέρων. Είναι ενταγμένες αρμονικά στο όλο κείμενο παρουσιάζοντας λογική αλληλουχία και νοηματική σύνδεση.

Οι αναφορές στις σελίδες 68, 76, 92, 101 και 150 είναι γενικές και αόριστες χωρίς περαιτέρω επεξήγηση. Γίνεται επίκληση στους Πατέρες χωρίς ωστόσο αυτοί να αναφέρονται ονομαστικά. Δεν παρουσιάζουν λογική αλληλουχία ούτε έχουν επεξηγηματικό ρόλο, αφού τα περισσότερα από τα κείμενα στο οποία απαντούν είναι συρραφή αποσπασμάτων άλλων κειμένων.

Η αναφορά της σελίδας 117 αναφέρεται στην πατερική παράδοση, εντούτοις, αν και περιλαμβάνεται στον τίτλο της ενότητας, δεν συνδέεται με τις παραγράφους που ακολουθούν.

Οι αναφορές στις σελίδες 134-136 εντοπίζονται στον τίτλο της ενότητας και στη λεζάντα της εικόνας. Αναφέρονται στη ζωή και το έργο του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, τα οποία αναλύονται εκτενώς στις παραγράφους που ακολουθούν και έχουν άμεση σχέση με το διδακτικό αντικείμενο της συγκεκριμένης ενότητας.

Τέλος, οι αναφορές στις σελίδες 141, 146 και 165 παραπέμπουν σε συγκεκριμένα πατερικά κείμενα του Μάξιμου του Ομολογητή, του Ιωάννη Δαμασκηνού, του Γρηγορίου Θεολόγου, σε έργα του Αββά Δωροθέου και σε απόφθεγμα του Μεγάλου Βασιλείου, εξυπηρετώντας άμεσα τους σκοπούς της διδασκαλίας, παρουσιάζοντας ευστοχία και αρμονική ένταξη στην αντίστοιχη διδακτική ενότητα.

3.5.2. Τα πατερικά κείμενα στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Λυκείου

Μετά τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Λυκείου, απαντώνται τα παρακάτω πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Κουκουνάρας Λιάγκης):

Σε πρώτο επίπεδο:

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Ο Θεός

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Ο Θεός δημιουργός του κόσμου

Σελίδα 19:

Ο Θεός δημιουργεί τον άνθρωπο από ορατή και αόρατη φύση, με τα ίδια του τα χέρια κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση, από τη γη, αφού διέπλασε το σώμα και αφού του έδωσε λογική και νοερή ψυχή με τη δική του πνοή, αυτό που αποκαλούμε θεία εικόνα· γιατί το «κατ' εικόνα» φανερώνει τη νοερή και αυτεξούσια φύση, ενώ το «καθ' ομοίωσιν» την κατά το δυνατό ομοίωση στην αρετή. Το σώμα και η ψυχή πλάστηκαν ταυτόχρονα, και όχι το ένα πρώτα και

το άλλο ύστερα κατά τις φλυαρίες του Ωριγένη. Ο Θεός, λοιπόν, δημιούργησε τον άνθρωπο άκακο, ευθύ, ενάρετο, άλυπο, αμέριμνο, λαμπρυνόμενο με κάθε αρετή, στολισμένο με όλα τα αγαθά, σαν ένα δεύτερο κόσμο, μικρό σε μεγάλο, άλλον άγγελο, μικτό προσκυνητή, επόπτη της ορατής κτίσεως, μύστη της νοητής, βασιλιά των όσων βρίσκονται στη γη, βασιλευόμενο από πάνω, επίγειο και ουράνιο, πρόσκαιρο και αθάνατο, ορατό και νοούμενο, μέσον μεγαλείου και ταπεινότητας, τον ίδιο πνεύμα και σάρκα, σάρκα για την έπαρση, πνεύμα για τη χάρη, το πρώτο για να πάσχει από τη σάρκα και να θυμάται και να διαπαιδαγωγείται, το δεύτερο για να μένει με τη χάρη στον Θεό και να δοξάζει τον ευεργέτη, να φιλοτιμείται για το μεγαλείο, να περνά εδώ τη ζωή του, δηλαδή στην παρούσα φάση, και αλλού να εξέρχεται στον μελλοντικό αιώνα, και πέρας του μυστηρίου να θεώνεται με την τάση προς τον Θεό, να θεώνεται όμως με τη μετοχή στη θεία λάμψη και όχι να μεταβαίνει στη θεία ουσία.

Ιωάννης Δαμασκηνός, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, 12 (26)

Σελίδα 21:

Ού γάρ έλαττοῦται ἡ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἔκπληξις, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τι τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ.

[Δεν μειώνεται ο θαυμασμός μας για τα έργα του Θεού, αν βρεθεί ο τρόπος με τον οποίο έγινε κάποιο από τα θαυμαστά αυτά έργα].

Μ. Βασίλειος, Ομιλία εις την Εξαήμερον, 10 | PG 29, 25^A

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Η προσφορά του Χριστιανισμού

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Το χριστιανικό μήνυμα και οι πανανθρώπινες αξίες

Σελίδα 51:

«Μὴ οὖν διαλίπητε καὶ ὑμεῖς, δεσπόται μου, στένοντες ταῦτα καὶ τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν παρακαλοῦντες δοῦναι λύσιν τῷ κοινῷ τῆς οἰκουμένης ναυαγίῳ... καὶ οὐχ ὑπὲρ Κωνσταντινουπόλεως χρῆ μόνον παρακαλεῖν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης».

Ιωάννης Χρυσόστομος, Ἐπιστολὴ ρκα/, Αραβίω, PG 52, 675. [Μεταγραφή στα νέα ελληνικά, ΕΒΠ.]

Μην παραλείπετε κι εσείς, κύριοί μου, να αναστενάξετε γι' αυτά [τα δεινά] και να παρακαλείτε τον φιλόανθρωπο Θεό να δώσει λύση στο κοινό ναυάγιο της οικουμένης...Και δεν πρέπει να παρακαλείτε μόνο για την Κωνσταντινούπολη, αλλά για όλη την οικουμένη.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η Χριστιανική κοινότητα σε ένα πλουραλιστικό κόσμο

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Χριστιανισμός και εκκοσμίκευση

Σελίδα 96:

Οι Χριστιανοί δεν ξεχωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους στην γλώσσα ομιλίας, ούτε στις συνήθειες. Ούτε κατοικούν σε δικές τους ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια γλωσσική διάλεκτο διαφορετική, ούτε ζουν με «περιέργο» τρόπο! Δεν έχουν επινοήσει κάποιο «παράξενο» τρόπο ζωής στηριγμένοι στην ανθρώπινη περιέργεια, ούτε και προΐστανται όπως μερικοί μιας ανθρώπινης διδασκαλίας. Κατοικούν σε ελληνικές ή βαρβαρικές πόλεις, όπως συνέπεσε ο καθένας, και διαβιούν με τις τοπικές συνήθειες και τον τρόπο ενδυμασίας και τροφής του κάθε τόπου ενώ συγχρόνως γίνεται φανερή η θαυμαστή και αξιοπρόσεκτη συμπεριφορά τους. Ζουν στην δική τους ο καθένας πατρίδα αλλά ως πάροικοι. Μετέχουν σε όλα τα κοινά ως πολίτες και υπομένουν τα πάντα, όμως σαν να ήσαν ξένοι. Η ξενιτιά είναι πατρίδα τους και η πατρίδα τους ξενιτιά. Παντρεύονται όπως όλοι και γεννούν παιδιά, αλλά δεν τα σκοτώνουν. Γήινοι άνθρωποι είναι αλλά δεν ζουν με ζωώδη τρόπο. Διαβιούν στη γη αλλά έχουν το πολίτευμα στον ουρανό. Υπακούουν στους κρατικούς νόμους, αλλά με τον τρόπο ζωής τους ξεπερνούν τους νόμους. Αγαπούν τους πάντες, έστω κι αν διώκονται από όλους. Αγνοούνται και κατακρίνονται από πολλούς, φονεύονται αλλά «ζωοποιούνται». Γίνονται φτωχοί από πεποίθηση και «πλουτίζουν» τους άλλους. Στερούνται σχεδόν των πάντων αλλά δίνουν σε όλους. Περιφρονούνται από τους ανθρώπους αλλά γίνεται δόξα γι' αυτούς η περιφρόνηση. Συκοφαντούνται αλλά δικαιώνονται. Χλευάζονται και αυτοί ευλογούν. Υβρίζονται και τιμούν. Ενώ κάνουν το καλό, τιμωρούνται ως κακοί· όταν όμως τιμωρούνται χαίρουν, γιατί έτσι αποκτούν την «έν Χριστῷ» ζωή. Οι Ιουδαίοι τούς πολεμούν ως αλλόφυλους και οι ειδωλολάτρες τούς διώκουν, και αυτοί που τους μισούν δεν

μπορούν να προσδιορίσουν την αιτία της έχθρας τους. Να το πω απλά: Ό,τι είναι για το σώμα η ψυχή, είναι και για τον κόσμο οι Χριστιανοί. Όπως είναι διάχυτη σ' όλο το σώμα η ψυχή, με τον ίδιο τρόπο είναι και οι Χριστιανοί στον κόσμο. Κατοικεί στο σώμα η ψυχή αλλά δεν είναι στοιχείο του σώματος· και οι Χριστιανοί κατοικούν στον κόσμο αλλά δεν είναι του κόσμου.

Προς Διόγνητον επιστολή, PG02

Σε δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνονται οι εξής αναφορές:

- Στη Διδακτική Ενότητα 1.3, στη σελίδα 19: *Λειτουργία του αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου και Αγ. Ειρηναίος.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 1.4, στη σελίδα 22: *Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός τονίζει επιγραμματικά: «Άπειρον το θεϊον και άκατάληπτον και τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν ἢ άπειρία και άκαταληψία» (Έκδοσις Ορθοδόξου πίστεως 1, 4) και Σύμφωνα με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 23: *Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 24: *συγγράμματα των Πατέρων και Κατά το Μ. Αθανάσιο: «Ο Πατήρ δι' Υίου έν Αγίω Πνεύματι ποιεί τά πάντα» (Επιστ. Προς Σεραπίωνα Α, 28).*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.1, στη σελίδα 43: *Αποστολικών Πατέρων.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 44: *των Πατέρων της Εκκλησίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.3, στη σελίδα 57: *Χρυσόστομο και θεοφόρων Πατέρων.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 58: *πατερική διδασκαλία.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 2.6, στη σελίδα 72: *πατερικά κείμενα.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.1, στη σελίδα 80: *Τρεις Ιεράρχες, ο άγιος Γρηγόριος, Ο Μέγας Βασίλειος, Ο Μέγας Βασίλειος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος και Το επαναστατικό μήνυμα των Τριών Ιεραρχών.*

- Στη Διδακτική Ενότητα 3.3, στις σελίδες 90 - 91: *θεολογία του Χρυσοστόμου, αντίληψη του Χρυσοστόμου «Οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν τὸ σκανδαλίζον Ἕλληνας, ἢ τὸ μὴ ἀγάπην εἶναι».* (Παράθεμα από τις ομιλίες του Χρυσοστόμου στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, *OB', δ' PG 59, 394[B]*) και Βουλγαράκη-Πισίνα, *Ε., Η. Προσέγγιση των Εθνικών κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, Μαΐστρος <Σειρά: Σπουδή των Πατέρων, 1 | Παράλληλη Σειρά: Ιεραποστολικές Σπουδές, 2>, Αθήνα, 2016, σσ. 272-273*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.4, στη σελίδα 94: *Πατέρες της Εκκλησίας.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.5, στη σελίδα 96: *πατερικά χωρία.*
- Στην ίδια Διδακτική Ενότητα, στη σελίδα 97: *βιβλικό-πατερικό πνεύμα.*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.7, στη σελίδα 107: *Η έννοια του ξένου στους Τρεις Ιεράρχες και Τρεις Ιεράρχες (δύο φορές).*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.8, στη σελίδα 112: *Πατέρες.*

Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν στην παρούσα φάση καταλήγουμε στα εξής:

Από τις παραπάνω αναφορές, αυτές στις σελίδες 19 και 20 επικαλούνται συγκεκριμένη άποψη και θεολογική θέση, του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου και του Αγίου Ειρηναίου. Αυτές οι αναφορές χρησιμοποιούνται επεξηγηματικά και εντάσσονται πλήρως στη διδασκαλία, εξυπηρετώντας τους διδακτικούς στόχους.

Όμοια, στις σελίδες 22, 23 και στη δεύτερη αναφορά της σελίδας 24 περιλαμβάνονται φράσεις από συγκεκριμένο πατερικό κείμενο των Ιωάννη Δαμασκηνού και Μεγάλου Αθανασίου, οι οποίες εξυπηρετούν την όλη στοχοθεσία της διδασκαλίας και εμφανίζονται εύστοχα ενταγμένες στη διδακτική ενότητα, επεξηγώντας συγκεκριμένη διδασκαλία της Εκκλησίας. Αντίθετα, η δεύτερη αναφορά της σελίδας 22, η πρώτη της σελίδας 24 και αυτή στη σελίδα 94 είναι γενικές και αόριστες, χωρίς να έχουν κάποιο επεξηγηματικό σκοπό σε ανάλογη πατερική διδασκαλία ή Θεολογία της Εκκλησίας.

Οι αναφορές στις σελίδες 43 και 44 είναι ενταγμένες πλήρως στους σκοπούς της διδασκαλίας. Ειδικότερα, συμβάλουν επεξηγηματικά στη διδακτική ενότητα και ανταποκρίνονται στη στοχοθεσία της, που είναι η Παράδοση της Εκκλησίας ενώ αποτυπώνουν πλήρως την άρρηκτη σύνδεση Πατέρων και Παράδοσης.

Οι αναφορές στις σελίδες 57, 58, 72 και 97 είναι αόριστες. Παρατίθενται μεμονωμένα χωρίς να παραπέμπουν σε κάποιο συγκεκριμένο Πατέρα της Εκκλησίας ή να επεξηγούν κάποια πατερική διδασκαλία.

Αντίθετα, όλες οι αναφορές των σελίδων 80, 90 και 91 εντάσσονται μέσα στο προς διδασκαλία κείμενο της συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας, προσδιορίζοντας συγκεκριμένη πατερική διδασκαλία και παραπέμποντας σε πατερικές πηγές. Αναφέρονται ακόμη, σε συγκεκριμένους Πατέρες της Εκκλησίας προσδιορίζοντας επακριβώς τη διδασκαλία τους. Όμοια, και η αναφορά της σελίδας 96 παραπέμπει σε συγκεκριμένο πατερικό κείμενο, στην «Προς Διόνητον επιστολή» το οποίο ακολουθεί στην επόμενη παράγραφο της αντίστοιχης διδακτικής ενότητας.

Οι αναφορές της σελίδας 107 απευθύνονται σε συγκεκριμένους Πατέρες, τους Τρεις Ιεράρχες, εξυπηρετώντας επακριβώς τους στόχους της διδασκαλίας και προσδιορίζοντας τη Θεολογία τους. Τέλος, η αναφορά της σελίδας 112 είναι γενική και αόριστη, χωρίς να προσδιορίζει συγκεκριμένους Πατέρες της Εκκλησίας ή κάποια πατερική διδασκαλία.

3.5.3. Τα πατερικά κείμενα στο Σχολικό Εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου

Μετά τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου, απαντώνται τα παρακάτω πατερικά κείμενα, όπως καταγράφονται ανά θεματική ενότητα, διδακτική ενότητα και σελίδα (Κουκουνάρας Λιάγκης):

Σε πρώτο επίπεδο:

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Ο Χριστιανισμός απέναντι στις προκλήσεις της εποχής

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Πλούτος και φτώχεια

Σελίδες 25 – 26:

Αυτά τα λέω και δεν θα πάψω να τα λέω, κι ας με κατηγορούν πολλοί. «Όλο με τους πλουσίους τα βάζεις», διαμαρτύρονται. Πράγματι, όχι όμως με όλους, αλλά μόνο μ' εκείνους που κάνουν κακή χρήση του πλούτου τους. Δεν χτυπάω τον πλούσιο, αλλά τον άρπαγα. Άλλο πλούσιος, άλλο άρπαγας. Να ξεχωρίζουμε τα πράγματα, για να μη δημιουργείται σύγχυση ή παρανόηση. Είσαι πλούσιος; Δεν σε εμποδίζω. Αρπάζεις; Σε αποδοκιμάζω. Έχεις τα κτήματά σου; Να τα χαίρεσαι. Παίρνεις τα ξένα; Δεν μπορώ να σωπάσω. Θέλεις να με πετροβολήσεις; Είμαι έτοιμος και το αίμα μου να χύσω, φτάνει να σε σταματήσω από την αμαρτία. Δεν νοιάζομαι για το μίσος, δεν τρομάζω από την πολεμική. Για ένα πράγμα μόνο νοιάζομαι, για την προκοπή εκείνων που με ακούνε. [...] Άχρηστοι είναι οι πλούσιοι, ναι, άχρηστοι, εκτός κι αν είναι ελεήμονες και φιλόανθρωποι. Μα, δυστυχώς, λίγοι πλούσιοι, πολύ λίγοι ξεχωρίζουν για τη φιλανθρωπία τους. Οι περισσότεροι είναι βουτηγμένοι στη φιλαυτία, την ασπλαχνία, την αμαρτία. Γι' αυτό μην τους ζηλεύεις. Εσύ να σκέφτεσαι...τον ίδιο το Χριστό, ο οποίος δεν είχε πού να γείρει το κεφάλι Του. Μιμήσου τη φτώχεια Εκείνου και των αγίων Του, που ήταν στερημένοι από τα υλικά αγαθά, είχαν όμως αμύθητα πνευματικά πλούτη... Ακόμα, δηλαδή, κι αν είχες δικές σου την ξηρά και τη θάλασσα, τις χώρες και τις πολιτείες της οικουμένης, αν δούλευε για σένα η ανθρωπότητα, αν έδιναν για χάρη σου οι πηγές χρυσάφι αντί για νερό, και τότε θα έλεγα πως δεν αξίζεις ούτε τρεις δεκάρες, αφού θα έχανες τη Βασιλεία των Ουρανών. [...] Μη νομίζεις ότι, με το ν' αποκτήσεις πολλά, αποκτάς και αληθινή ηδονή. Ηδονή και ευχαρίστηση και ηρεμία έχεις με το να μη θέλεις να πλουτίζεις. Αν κυνηγάς τον πλούτο, ποτέ δεν θα πάψεις να βασανίζεσαι. Γιατί η επιθυμία του πλούτου είναι έρωτας ανικανοποίητος... Όσο περισσότερα χρήματα επιθυμείς, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η αγωνία σου... Ο Θεός σ' έκανε πλούσιο για να βοηθάς όσους έχουν ανάγκη, για να βρεις τη συγχώρηση των αμαρτημάτων σου με τη φιλανθρωπία. Δεν σου έδωσε χρήματα για να τα φυλάς και να καταστραφείς, αλλά για να τα μοιράζεις και να σωθείς.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

«Ποιον αδικώ», λέει [ο πλούσιος], «προστατεύοντας αυτά που μου ανήκουν;» Πες μου, λοιπόν, τι σου ανήκει; Από πού τα πήρες και τα έφερες στη ζωή σου; Όπως αυτός που βρίσκει θέση στο θέατρο κι εμποδίζει αυτούς που μπαίνουν ύστερα, θεωρώντας δικό του αυτό που είναι για κοινή χρήση όλων, τέτοιοι είναι οι πλούσιοι. Αφού απόκτησαν πρώτοι τα κοινά αγαθά, τα θεωρούν δικά τους για την προτεραιότητα. Αν έπαιρνε καθένας ό,τι του χρειαζόταν για την ικανοποίηση της ανάγκης του κι άφηνε σ' όποιον είχε ανάγκη ό,τι ήταν γι' αυτόν περισσό, κανένας δε θα ήταν πλούσιος, κανένας δε θα ήταν φτωχός. Γυμνός δεν ήρθες στον κόσμο; Γυμνός δεν θα επιστρέψεις στη γη; Πού τα βρήκες αυτά που έχεις τώρα; Αν πιστεύεις ότι σ' τα χάρισε η τύχη, είσαι άθεος, δεν αναγνωρίζεις τον Δημιουργό, δεν νιώθεις ευγνωμοσύνη γι' Αυτόν που σ' τα έδωσε· αν όμως παραδέχεσαι ότι προέρχονται απ' τον Θεό, πες μου για ποιο λόγο σ' τα έδωσε; Μήπως είναι άδικος ο Θεός και μοιράζει άνισα τα απαραίτητα για τη ζωή; Γιατί εσύ είσαι πλούσιος κι εκείνος φτωχός; Για κανένα άλλο λόγο παρά για να ανταμειφθείς εσύ για την καλοσύνη και τη σωστή διαχείριση της περιουσίας, κι εκείνος για να κερδίσει τα μεγάλα έπαθλα της υπομονής. Όμως εσύ τα έκρυψες όλα στους αχόρταγους κόλπους της πλεονεξίας· νομίζεις λοιπόν ότι κανένα δεν αδικείς, όταν τόσους στερείς από τα αγαθά αυτά; Ποιος είναι πλεονέκτης; Όποιος δεν περιορίζεται στα απαραίτητα. Ποιος άρπαγας; Εκείνος που αφαιρεί την περιουσία των άλλων. Εσύ δεν είσαι πλεονέκτης; Δεν είσαι άρπαγας; Δεν κρατάς για τον εαυτό σου, όσα σου δόθηκαν για να τα διαχειρισθείς προς όφελος όλων; Αυτός που γδύνει τον ντυμένο θα ονομαστεί λωποδύτης, αλλά μήπως και αυτός που δεν ντύνει τον γυμνό, ενώ μπορεί, δεν αξίζει αυτή την ονομασία; Το ψωμί που αποθηκεύεις είναι του πεινασμένου, τα ρούχα που φυλάς στις αποθήκες σου είναι του γυμνού, τα παπούτσια που τα 'χεις και σαπίζουν είναι του ξυπόλυτου, τα λεφτά που θάβεις για να μη σ' τα κλέψουν είναι του φτωχού. Είναι τόσοι αυτοί που αδικείς όσοι αυτοί που θα μπορούσες να βοηθήσεις.

Μέγας Βασίλειος, Ομιλία εις το «Καθελώ μου τὰς ἀποθήκας...» καὶ περὶ πλεονεξίας

Σελίδα 27:

Ζούσε στην Αλεξάνδρεια μια ανύπαντρη χριστιανή γυναίκα που φαινόταν ταπεινή, στην πραγματικότητα όμως ήταν περήφανη και πολύ φιλόργυρη. Ήταν μάλλον φιλόχρυση, παρά

φιλόχριστη. Δεν είχε προσφέρει ποτέ κάτι από την περιουσία της ούτε σε ξένο, ούτε σε φτωχό, ούτε σε καταπιεσμένο...Αυτή τη γυναίκα..., ο αγιότατος Μακάριος, ο πρεσβύτερος και προϊστάμενος του λεπροκομείου, θέλησε—κατά κάποιον τρόπο— να την εγχειρήσει σα γιατρός, για να την ανακουφίσει από την πλεονεξία, και επινόησε το εξής τέχνασμα... Πήγε και τη βρήκε και της είπε: «Έχουν πέσει στα χέρια μου πολύτιμοι λίθοι, σμαράγδια και υάκινθοι. Δεν ξέρω αν προέρχονται από κλοπή ή από νόμιμο εμπόριο. Δεν έχουν αποτιμηθεί, μιας και είναι πέρα από κάθε αποτίμηση. Ο ιδιοκτήτης τους τους πουλάει πεντακόσια νομίσματα...». Πέφτει τότε αυτή στα πόδια του και του λέει: «Να μην τους αγοράσει άλλος, σε παρακαλώ...Αγόρασέ τους εσύ για λογαριασμό μου...». Πήρε, λοιπόν, ο Μακάριος απ' αυτήν τα πεντακόσια νομίσματα, τα διέθεσε όμως για τις ανάγκες του λεπροκομείου. Περνούσε ο καιρός, μα αυτή δίσταζε να του το υπενθυμίσει, επειδή ο άγιος είχε μεγάλη υπόληψη στην Αλεξάνδρεια... Τελικά, κάποια στιγμή που τον συνάντησε στην εκκλησία, του είπε: «Σε παρακαλώ, πες μου, τι έγινε με κείνους τους πολύτιμους λίθους για τους οποίους έδωσα τα πεντακόσια νομίσματα;». Αυτός της απάντησε: «Από την ημέρα που έδωσες τα χρήματα, πλήρωσα την αξία των λίθων. Αν θέλεις να τους δεις, έλα στο σπίτι μου. Εκεί βρίσκονται. Δες αν σου αρέσουν, αλλιώς πάρε πίσω τα χρήματά σου». Κι εκείνη πήγε πολύ ευχαρίστως. Στους επάνω ορόφους του λεπροκομείου βρίσκονταν οι λεπτές γυναίκες και στους κάτω οι λεπροί άνδρες. Όταν φτάσανε στην είσοδο, τη ρώτησε: «Τι θέλεις να δεις πρώτα; Τους υάκινθους ή τα σμαράγδια;». Του απάντησε: «Ό,τι νομίζεις». Τότε την ανεβάζει στους επάνω ορόφους, της δείχνει ακρωτηριασμένες γυναίκες με πληγιασμένα πρόσωπα, και της λέει: «Να οι υάκινθοι». Κατόπιν την κατεβάζει στα κάτω πατώματα και της δείχνει τους άνδρες λέγοντας: «Να τα σμαράγδια. Και νομίζω ότι δε θα βρεθούν πολυτιμότερα. Αν, λοιπόν, σου αρέσουν, πάει καλά, αλλιώς πάρε πίσω τα χρήματά σου». Μετανιωμένη αυτή βγήκε και, αφού πήγε στο σπίτι της, αρρώστησε από τη στενοχώρια της που δεν έκανε ένα τέτοιο καλό σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, αλλά αναγκαστικά. Αργότερα ευχαρίστησε τον Μακάριο και πορεύτηκε στη ζωή της όπως έπρεπε.

Παλλάδιος, *Λαυσαϊκόν*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Η ηθική της εργασίας

Σελίδα 32:

Να εργάζεσαι με το εργόχειρό σου, για να βρει ο φτωχός το ψωμί σου. Γιατί η αργία (η μη εργασία) είναι θάνατος και κατάντια της ψυχής.

Αββάς Αμμωνάς, *Γεροντικό*

Ας μην ντρεπόμαστε για τις χειρωνακτικές εργασίες· ούτε να νομίζουμε ότι η εργασία είναι αιτία για κατηγορία· αιτία για κατηγορία είναι η αργία και να μην έχουμε να κάνουμε κάτι. Γιατί, αν η εργασία ήταν ντροπή, δε θα την επιδίωκε ο (απόστολος) Παύλος, ούτε θα παράγγελλε σ' εκείνους που δεν εργάζονται, να μην τρώνε. Ντροπή, πραγματικά, είναι μόνο η αμαρτία. Την αμαρτία, όμως, και μάλιστα όχι μία ή δύο και τρεις μορφές αμαρτίας, αλλά όλη μαζί την κακία, τη γεννά συνήθως η αργία... Λοιπόν, ό,τι είναι για το άλογο το χαλινάρι, το ίδιο είναι η εργασία για τη φύση μας... Δεν υπάρχει τίποτε απολύτως που να μην καταστρέφεται με την αργία. Πράγματι, και το νερό που είναι στάσιμο, βρωμά, ενώ εκείνο που τρέχει και τριγυρίζει παντού, διατηρεί την καλή του ποιότητα. Και το σίδηρο, όταν δε χρησιμοποιείται, γίνεται μαλακότερο και άχρηστο, επειδή καταστρέφεται από τη σκουριά· ενώ εκείνο που χρησιμοποιείται στις εργασίες, είναι πολύ χρησιμότερο, αλλά και πιο ευπαρουσίαστο, αφού δεν λάμπει λιγότερο από κάθε ασήμι. Και τη γη που δεν καλλιεργείται, θα μπορούσε να την ιδεί κανείς να μην παράγει τίποτε ωφέλιμο, αλλά βλαβερά βότανα, αγκάθια, τριβόλια και άκαρπα δέντρα, ενώ εκείνη που απολαμβάνει την εργασία, να είναι γεμάτη με ήμερους καρπούς. Και γενικά η αργία καταστρέφει το καθετί· αντίθετα, η εργασία κάνει τα πάντα πιο χρήσιμα. Γνωρίζοντας λοιπόν όλα τούτα, καθώς επίσης και πόση είναι η βλάβη από την αργία και το κέρδος από την εργασία, ας αποφεύγουμε την πρώτη και ας επιδιώκουμε τη δεύτερη.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Σελίδα 34:

Αλίμονο σ' εκείνους που στερούν από τους εργάτες τον δίκαιο μισθό τους, γιατί είναι

όμοιοι μ' αυτούς που χύνουν αίμα.

Όσιος Εφραίμ ο Σύρος, *Λόγος εις την Δευτέραν Παρουσίαν*

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η μοναξιά του ανθρώπου

Σελίδες 36 – 37:

Λόγια αγάπης να της λες... Εγώ από όλα, την δική σου αγάπη προτιμώ και τίποτε δεν μου είναι οδυνηρό, όσο το να βρεθώ σε διάσταση μαζί σου. Κι αν όλα χρειαστεί να τα χάσω κι αν στους εσχάτους βρεθώ κινδύνους, στιδήποτε κι αν πάθω, όλα μού είναι υποφερτά, όσο εσύ μού είσαι καλά.. Και τα παιδιά τότε μού είναι πολύ αγαπητά, εφ' όσον εσύ με συμπαθείς. Όλα δικά σου είναι. Αυτό με συμβουλεύει ο Παύλος λέγοντας ότι ο άνδρας δεν εξουσιάζει το σώμα του, αλλά η γυναίκα του. Κι αν δεν έχω εγώ εξουσία στο σώμα μου, αλλά εσύ, πόσο μάλλον δικά σου είναι όλα τα άλλα. Σώμα δεν έχεις πια δικό σου... Δεν είμαστε δυο σώματα μετά το γάμο, αλλά γίναμε ένα· δεν έχουμε δυο περιουσίες, αλλά μία.... Όλα δικά σου είναι, κι εγώ δικός σου είμαι, κορίτσι μου... Ποτέ να μη μιλάς με πεζό τρόπο, αλλά με φιλοφροσύνη, με τιμή, με αγάπη πολλή. Να την τιμάς, και δεν θα βρεθεί στην ανάγκη να ζητήσει την τιμή από τους άλλους. Να την προτιμάς από όλους για όλα, για την ομορφιά, για την σύνεσή της, και να την επαινείς. Να κάνεις φανερό ότι σου αρέσει η συντροφιά της και ότι προτιμάς να μένεις στο σπίτι για να είσαι μαζί της, από το να βγαίνεις στην αγορά. Από όλους τους φίλους να την προτιμάς, και από τα παιδιά που σου χάρισε ακόμα, κι αυτά εξ αιτίας της να τα αγαπάς.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Εκεί όπου ο άνδρας και η γυναίκα και τα παιδιά είναι συνδεδεμένοι με δεσμούς ομόνοιας και φιλίας και αρετής, εκεί βρίσκεται ανάμεσά τους ο Χριστός.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Ο γάμος είναι μυστήριο αγάπης. Διότι η γυναίκα και ο άνδρας δεν είναι δύο άνθρωποι, αλλά ένας...

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Αυτό είναι πραγματική οικογενειακή ζωή, αυτό είναι ο αληθινός πλούτος, αυτή η μεγαλύτερη περιουσία, όταν δηλαδή ο άντρας δεν συγκρούεται με τη γυναίκα του, αλλά είναι ενωμένοι σαν ένα σώμα... Δεν υπάρχει τίποτε, τίποτε πολυτιμότερο από το ν' αγαπιέται πολύ ο άντρας από τη γυναίκα του και η γυναίκα από τον άντρα της.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Άδελφός ήρωτησε τὸν Ἀββὰν Ματῶην: «Τί ποιήσω, ὅτι ἡ γλῶσσα μου θλίβει με καὶ ὅταν ἔρχομαι ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων, οὐ δύναμαι κατασχεῖν αὐτήν, ἀλλὰ κατακρίνω αὐτοὺς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καὶ ἐλέγχω αὐτούς;». Καὶ ἀπαντᾷ: «Ὁ δὲ καθήμενος μετὰ τῶν ἀδελφῶν οὐκ ὀφείλει εἶναι τετραγωνιαῖος ἀλλὰ στρογγυλός, ἵνα πρὸς πάντας κυλίεται». Ρώτησε κάποιος μοναχὸς τὸν Ἀββᾶ Ματῶη: «Τι να κάνω που ἡ γλῶσσα μου με στενοχωρεῖ καὶ ὅταν εἶμαι μαζί με ἄλλους ἀνθρώπους δεν μπορῶ να τὴν συγκρατήσω, ἀλλὰ τοὺς κατακρίνω ὅλους καὶ τοὺς ἐλέγχω ἀκόμα κι ἀν κάνουν κάτι καλὸ;». Κι ὁ ἀββᾶς ἀπαντᾷ: «Ὅποιος κάθεται μαζί με τοὺς ἀδελφούς του δεν πρέπει να ἴναι τετράγωνος, ἀλλὰ στρογγυλός, για να κυλάει πρὸς ὅλους».

Αββᾶς Ματῶης, *Αποφθέγματα*

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Το Χριστιανικό ὄραμα για τον κόσμο μας

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η κατάκτηση της ευτυχίας

Σελίδα 60:

Ευτυχία δεν είναι να τυραννάς τους συνανθρώπους σου και να θέλεις να έχεις περισσότερα από εκείνους· αυτές είναι καταστάσεις με τις οποίες δεν μιμείσαι τον Θεό, αλλά αποξενώνεσαι από την μεγαλειότητα του Θεού. Ευτυχία είναι να αναλαμβάνεις το φορτίο της ανάγκης του πλησίον σου, να θέλεις να μοιράζεσαι τα δικά σου με αυτούς που έχουν λιγότερα. Αυτός που, ὅσα ἔλαβε ἐκ Θεοῦ, τα μοιράζεται με ὅσους βρίσκονται σε ἀνάγκη, γίνεται «θεός» γι' αὐτούς ἀφοῦ εἶναι μιμητὴς του Θεοῦ.

Πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή

Σε δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνονται οι εξής αναφορές:

- Στη Διδακτική Ενότητα 1.1, στη σελίδα 8: *ομιλιών του Μ. Βασιλείου στην «Εξαήμερο».*
- Στη Διδακτική Ενότητα 3.2, στη σελίδα 52: *Ο Αββάς Ισαάκ ο Σύρος αναφέρει: «μην πεις τον Θεό δίκαιο».*

Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των όρων που αναζητήθηκαν στην παρούσα φάση καταλήγουμε στα εξής:

Στην αναφορά της σελίδας 8 γίνεται λόγος για την «Εξαήμερο» του Μεγάλου Βασιλείου, οπότε παραπέμπει σαφώς σε συγκεκριμένο πατερικό κείμενο, το οποίο έχει άμεση σχέση με το αντικείμενο διδασκαλίας της συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας. Ομοίως, και η αναφορά της σελίδας 52 αναφέρεται στον Αββά Ισαάκ τον Σύρο, παραθέτοντας διδασκαλία του, η οποία σχετίζεται με τη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα.

Συνοπτικά οι αναφορές που απαντώνται σε πρώτο επίπεδο στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου, έχουν ως εξής:

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΛΥΚΕΙΟΥ			
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Α' ΛΥΚΕΙΟΥ	1	Περικοπή από τον λόγο του Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου «Είς την επίλυσιν τῆς Χανααναίας» (Ε.Π. 52, 58)	21
	2	Κυπριανού Καρθαγένης, <i>De Catholicae Ecclesiae Unitate</i>	45
	3	Επιστολή προς Διόγνητον (απόσπασμα, §5, 16, 8)	46

4	Ιουστίνου φιλοσόφου και μάρτυρος, <i>Α΄ Απολογία «υπέρ των Χριστιανών προς Αντωνίνον τον Ευσεβή»</i> (ΒΕΠΕΣ 3, 198)	46
5	Περικοπή από τη <i>18η Κατήχηση</i> του Κυρίλλου Ιεροσολύμων	48
6	Ιωάννης Χρυσόστομος. <i>Η΄ Ομιλία περί μετανοίας</i>	49
7	Διονυσίου Αλεξανδρείας, <i>Εορταστική επιστολή προς τους αδελφούς της Αλεξανδρείας</i>	51
8	Ευχή της Προσκομιδής (Λειτουργία Ιωάννου Χρυσοστόμου)	55
9	Αγία Αναφορά (Θεία Λειτουργία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου)	55
10	Μάξιμος Ομολογητής, <i>Μυσταγωγία</i>	59
11	Η μεγάλη εκτενής (του Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου)	63
12	Από τη Θεία Λειτουργία του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου	87
13	Ευχή Θείας Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου	89
14	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος	112
15	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος	113
16	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος	113
17	Γρηγορίου Νύσσης. <i>Τι των Χριστιανών όνομα ή επάγγελμα</i> . Ε. Π. 46, 244	133

18	Περικοπή από την 27η ομιλία, η οποία αποδίδεται στον Μακάριο τον Αιγύπτιο, Ε.Π. 34, 701	134
19	Ιωάννης Δαμασκηνός,(1975). <i>Φιλοκαλία</i> . Αθήνα: Αστήρ, σ. 237	137
20	Ιωάννης Χρυσόστομος, 76η ομιλία εις τὸ κατὰ <i>Ματθαῖον Εὐαγγέλιον</i> , 24,1631 (ΕΠΕ τόμ. 12, σ. 34)	138
21	Ιωάννης Δαμασκηνός, <i>Έκδοσις ακριβῆς της Ορθοδόξου Πίστεως</i> , PG 94, 920B	142
22	Μάξιμος Ομολογητής, <i>Διάλογος με τον Πύρρο</i> , PG 91, 304C	142
23	Ιωάννης Δαμασκηνός, <i>Έκδοσις ακριβῆς της Ορθοδόξου Πίστεως</i> , PG 94, 924B	142
24	Γρηγορίου Θεολόγου, <i>Λόγος 14,25</i> , PG 35, 892A	142
25	Αββά Δωροθέου (2000). <i>Έργα ασκητικά</i> , Καρέας: Ετοιμασία, Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, σ. 203	146
26	Μάξιμος Ομολογητής (19913). <i>Φιλοκαλία των ιερών Νηπτικών</i>	146
27	Ιωάννης Χρυσόστομος. <i>Ομιλία 30 εις την Α΄ προς Κορινθίους</i> , PG 61,251	154
28	Ιωάννης Χρυσόστομος. <i>Υπόμνημα εις την προς Κορινθίους Β΄ επιστολήν εις ομιλίας</i> , ΙΗ, PG 61, 527	154
29	Γρηγορίου Θεολόγου, <i>Λόγος ΑΖ΄</i> , PG 36, 289ΣΤ292Α	156

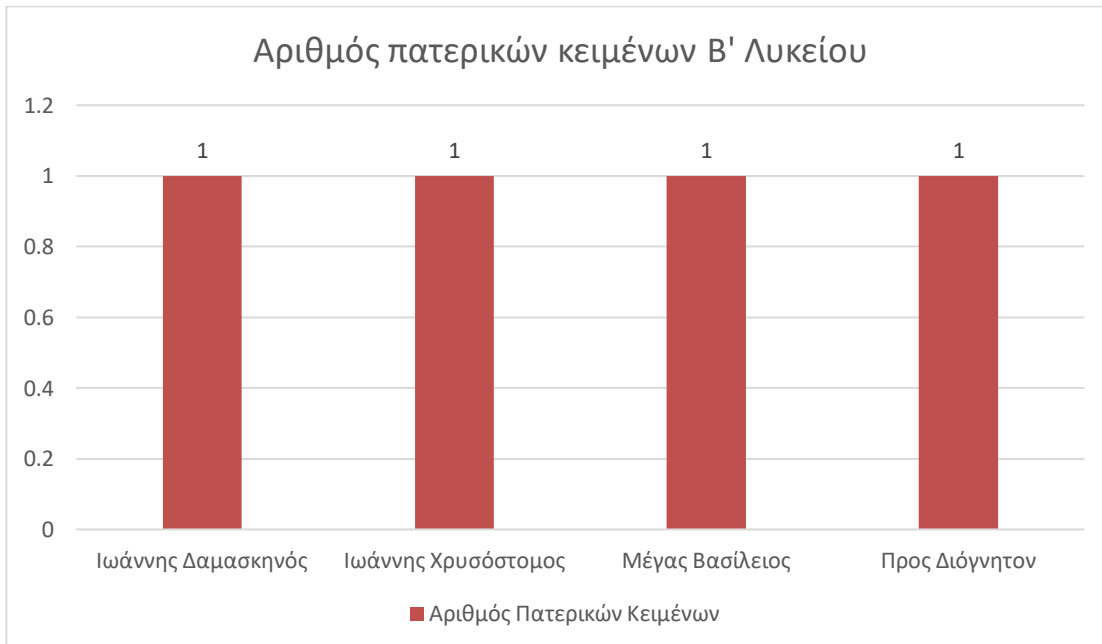
	30	Γρηγόριος ο Θεολόγος, <i>Λόγοι ΙΔ΄</i> , 25	157
	31	Μέγας Βασίλειος, <i>Εἰς τὴν μάρτυραν Ἰουλίτταν</i> , παράγρ. 2	157
	32	Μέγας Βασίλειος, <i>Ὅροι κατ' ἐπιτομὴν</i> , 216	157
	33	Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, <i>Στρωματεῖς Ζ΄</i> , 12	157
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	1	Ἰωάννης Δαμασκηνός, <i>Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως</i> , 12 (26)	19
	2	Μ. Βασίλειος, <i>Ὀμιλία εἰς τὴν Ἐξαήμερον</i> , 10 PG 29, 25 ^A	21
	3	Ἰωάννης Χρυσόστομος, <i>Ἐπιστολή ρκα/ Ἀραβίω</i> , PG 52, 675. [Μεταγραφή στα νέα ελληνικά, ΕΒΠ.]	51
	4	<i>Προς Διόγνητον ἐπιστολή</i> , PG02	96
Τάξη	A/A	Πατερικά κείμενα	Σελίδες
Γ΄ ΛΥΚΕΙΟΥ	1	Ἅγιος Ἰωάννης ο Χρυσόστομος, PG 52,399	25
	2	Μέγας Βασίλειος, <i>Ὀμιλία εἰς τὸ «Καθελώ μου τὰς ἀποθήκας...» καὶ περὶ πλεονεξίας</i>	26
	3	Παλλάδιος, <i>Λαυσαϊκόν</i>	27
	4	Ἀβὰς Ἀμμωνάς, <i>Γεροντικό</i>	32
	5	Ἅγιος Ἰωάννης ο Χρυσόστομος, <i>Λόγος α΄ εἰς τὸ «Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν»</i> , PG 51	32
	6	Ὅσιος Εφραίμ ο Σύρος, <i>Λόγος εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν</i>	34

	7	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, <i>Εις την προς Εφεσίους Κ'</i> , 5, ΕΠΕ, 21, ΡG 62	36
	8	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, <i>Εις Γέν. Ζ'</i> , ΕΠΕ 8	36
	9	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, <i>Εις Πράξ. Ομ. ΜΘ'</i> , ΕΠΕ 16B	36
	10	Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, <i>Προς Κολοσσαείς Ομιλία ΙΒ'</i> , ΕΠΕ 22	37
	11	Αββάς Ματώης, <i>Αποφθέγματα</i>	37
	12	<i>Προς Διόγνητον επιστολή</i>	60
ΣΥΝΟΛΟ			
ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ		49	
ΚΕΙΜΕΝΩΝ			

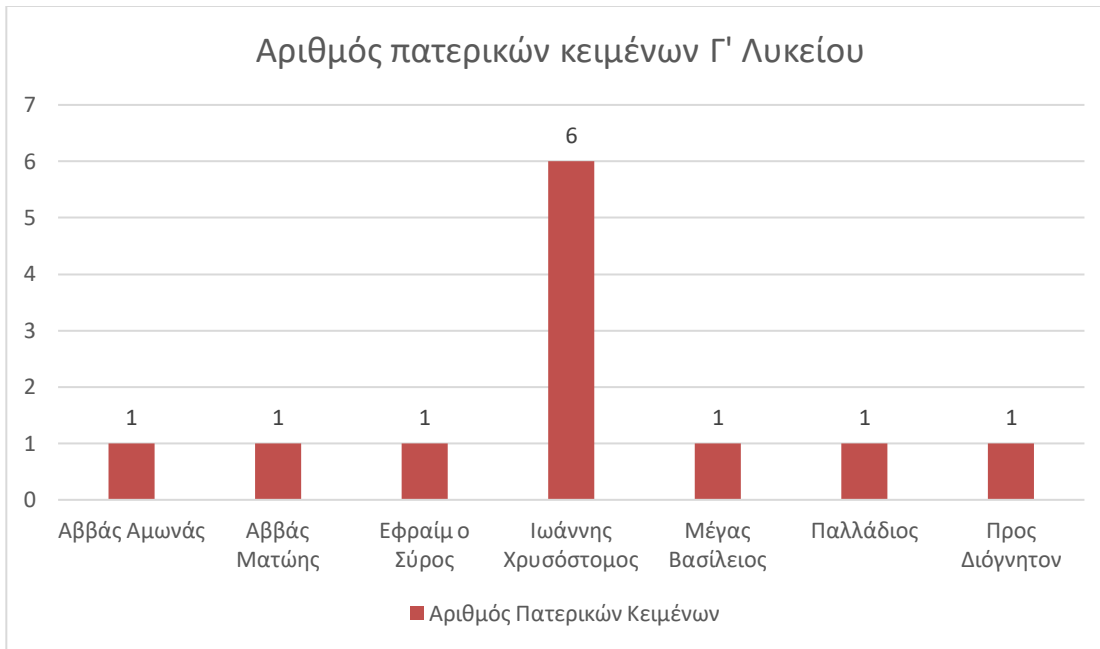
Πίνακας 15: Συνοπτικός πίνακας πατερικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων των τριών τάξεων του Λυκείου.

Εικόνα 9: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Λυκείου.

Εικόνα 10: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Λυκείου.

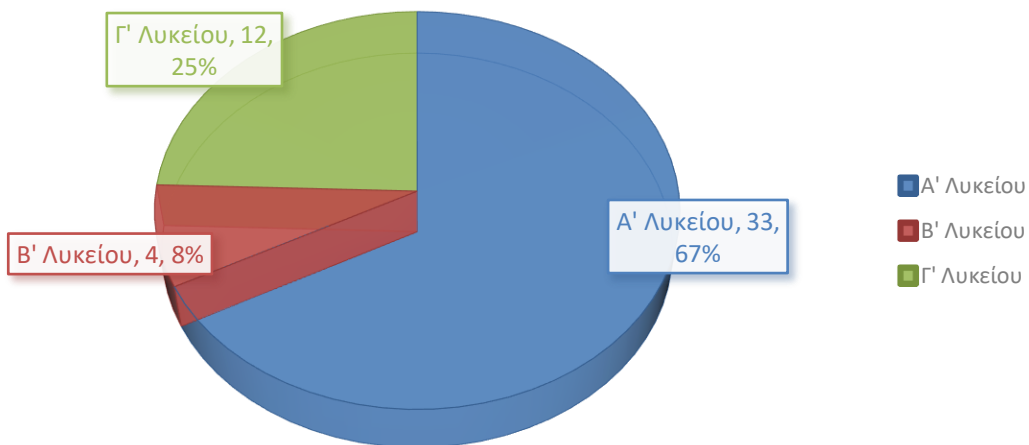

Εικόνα11: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου.

Εικόνα12: Αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου ανά συγγραφέα.

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Εικόνα 13: Συνολικά αριθμητικά δεδομένα πατερικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου.

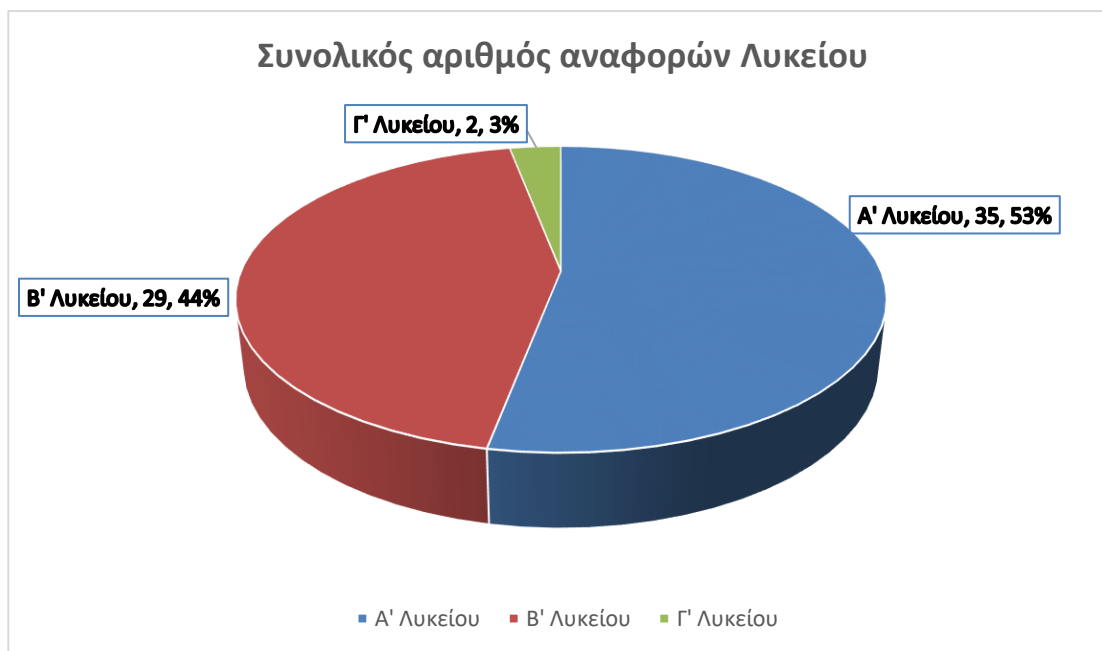
Συνοπτικά οι αναφορές που απαντώνται σε δεύτερο επίπεδο στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου, έχουν ως εξής:

ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ (ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ)		
A' Λυκείου	B' Λυκείου	G' Λυκείου
2 (σελ. 18)	2 (σελ. 19-20)	1 (σελ. 8)
1 (σελ. 22)	2 (σελ. 22)	1 (σελ. 52)
2 (σελ. 29)	1 (σελ. 23)	
2 (σελ. 34)	2 (σελ. 24)	
5	1	

(σελ. 44-45)	(σελ. 43)	
2 (σελ. 59)	1 (σελ. 44)	
1 (σελ. 68)	2 (σελ. 57)	
2 (σελ. 73)	1 (σελ. 57)	
1 (σελ. 74)	1 (σελ. 72)	
2 (σελ. 75)	6 (σελ. 80)	
1 (σελ. 76)	3 (σελ. 90-91)	
2 (σελ. 88)	1 (σελ. 94)	
1 (σελ. 89)	1 (σελ. 96)	
2 (σελ. 92)	1 (σελ. 97)	
1 (σελ. 101)	3 (σελ. 107)	
1 (σελ. 117)	1 (σελ. 112)	
1 (σελ. 129)		
Κεφάλαιο (σελ. 134-136)		
2 (σελ. 141)		
1 (σελ. 146)		

1 (σελ. 150)		
1 (σελ. 165)		
ΣΥΝΟΛΟ: 35	ΣΥΝΟΛΟ: 29	ΣΥΝΟΛΟ: 2

Πίνακας 16:Συνολική κατάταξη αναφορών Λυκείου (δεύτερου επιπέδου).

Εικόνα 14: Ποσοτική Ανάλυση δεδομένων δεύτερου επιπέδου στις τρεις τάξεις του Λυκείου.

3.6. Πορίσματα έρευνας

Μετά τη σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου, είναι εμφανές ότι δεν γίνεται η αναμενόμενη χρήση πατερικών κειμένων. Μερικά μάλιστα από αυτά τα πατερικά κείμενα περιορίζονται σε μία μόνο φράση. Σε όλα τα σχολικά συγγράμματα όλων των τάξεων Γυμνασίου και Λυκείου γίνεται εκτενής χρήση περικοπών της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης και κειμένων που ανήκουν σε ποιητές, λογοτέχνες, διανοούμενους, θρησκευτικούς ηγέτες, προσωπικότητες της Ορθοδοξίας, Αγίους, σύγχρονους αλλά και παλαιότερους πανεπιστημιακούς δασκάλους και θεολόγους και σε πρόσωπα του ευρύτερου εκκλησιαστικού ή θρησκευτικού χώρου. Τα πατερικά κείμενα, που απαντώνται σε σύνολο στα σχολικά εγχειρίδια και των τριών τάξεων του Λυκείου, είναι σχεδόν ισάριθμα με τα αντίστοιχα του Γυμνασίου. Τέσσερα (04) πατερικά κείμενα περισσότερα απαντώνται στα σχολικά εγχειρίδια των τριών τάξεων του Λυκείου.

Στα σχολικά εγχειρίδια και των τριών τάξεων του Γυμνασίου παρατίθενται συνολικά σαράντα πέντε (45) πατερικά κείμενα. Αυτά ανήκουν σε είκοσι (20) Πατέρες της Εκκλησίας, με τα περισσότερα (δέκα) να είναι του Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Στους υπόλοιπους Πατέρες, πάνω από τους μισούς, απαντάται ένα μόνο κείμενο. Τέλος, τα περισσότερα πατερικά κείμενα βρίσκονται στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Γυμνασίου, ενώ είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Γυμνασίου απαντώνται μόνο τέσσερα (04).

Στα σχολικά εγχειρίδια και των τριών τάξεων του Λυκείου παρατίθενται συνολικά σαράντα εννέα (49) πατερικά κείμενα. Αυτά ανήκουν σε δεκαοκτώ (18) Πατέρες της Εκκλησίας, με τα περισσότερα (δεκαεννέα) να είναι του Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Στους υπόλοιπους Πατέρες, πάνω από τους μισούς, απαντάται ένα μόνο κείμενο. Τέλος, τα περισσότερα πατερικά κείμενα βρίσκονται στο σχολικό εγχειρίδιο της Α' Λυκείου, ενώ είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι στο σχολικό εγχειρίδιο της Β' Λυκείου απαντώνται μόνο τέσσερα (04).

Ως προς την έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δεύτερο επίπεδο, οι αναφορές που εντοπίστηκαν αφορούν σε ορολογία σχετική με τους Πατέρες και την πατερική θεολογία, ενώ

ονομαστικά αναφέρονται ελάχιστοι Πατέρες. Οι αναφορές αυτές πολλές φορές δεν παρουσιάζουν λογική αλληλουχία, ενώ κάποιες από αυτές είναι άγνωστες στο γνωστικό επίπεδο των μαθητών και προϋποθέτουν προαπαιτούμενη γνώση.

Ειδικότερα για το Γυμνάσιο:

-Ο όρος *Πατέρες*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 7 φορές.

Γ' Γυμνασίου αναφέρεται 2 φορές.

-Ο όρος *πατερικός*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Γυμνασίου αναφέρεται 3 φορές.

-Ο όρος *Χρυσόστομος*:

Α' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 3 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Τρεις Ιεράρχες*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 5 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Μέγας Βασίλειος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

-Ο όρος *Γρηγόριος Θεολόγος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 4 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Μέγας Αθανάσιος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 3 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Ιουστίνος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Θεόδωρος Στουδίτης*:

Α' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Β' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Εφραίμ ο Σύρος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Φώτιος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Απολογητές*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Αυγουστίνος Ιππώνος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Γρηγόριος Νύσσης*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Γρηγόριος Παλαμάς*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Αυγουστίνος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Αμβρόσιος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Οικουμενή Σύνοδος*:

Α' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Γυμνασίου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Γυμνασίου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Για το Λύκειο:

-Ο όρος *Πατέρες*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 10 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 7 φορές.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *πατερικός*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 4 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 4 φορές.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Χρυσόστομος*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 7 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 6 φορές.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Τρεις Ιεράρχες*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

Β' Λυκείου αναφέρεται 6 φορές.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Μέγας Βασίλειος*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 4 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

-Ο όρος *Ιωάννης Δαμασκηνός*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 3 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 2 φορές.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Κυπριανός Καρθαγένης*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 3 φορές.

Β' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Μάξιμος Ομολογητής*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 2 φορές.

Β' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Αββάς Μακάριος*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 2 φορές.

Β' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Γρηγόριος Θεολόγος*:

Α' Λυκείου αναφέρεται 2 φορές.

Β' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Ειρηναίος*:

Α' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Μέγας Αθανάσιος*:

Α' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

Γ' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

-Ο όρος *Αβθάς Ισαάκ ο Σύρος*:

Α' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Β' Λυκείου δεν αναφέρεται καμία φορά.

Γ' Λυκείου αναφέρεται 1 φορά.

Γενική αποτίμηση είναι ότι τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου και του Λυκείου δεν ταυτίζονται πλήρως με το περιεχόμενο των σχολικών συγγραμμάτων. Αυτά καθαυτά τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών δεν παρουσιάζουν ομοιομορφία και συνοχή στο σύνολό τους, αφού διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου διαρθρώνονται σε τρεις θεματικούς άξονες: προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, βασικά θέματα και ενδεικτικές δραστηριότητες. Από αυτούς, μόνο η Β' Γυμνασίου περιλαμβάνει σχετικές αναφορές και στους τρεις θεματικούς άξονες, η Α' Γυμνασίου περιλαμβάνει αναφορές μόνο στις ενδεικτικές δραστηριότητες και η Γ' Γυμνασίου περιλαμβάνει αναφορές στα βασικά θέματα και στις ενδεικτικές δραστηριότητες. Αναφορικά με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του Λυκείου, διαρθρώνονται σε τέσσερεις θεματικούς άξονες: προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, δείκτες αξιολόγησης, προτεινόμενη μέθοδος – προτεινόμενες δραστηριότητες και εκπαιδευτικό υλικό. Από αυτούς, απουσιάζουν παντελώς σχετικές αναφορές στους δύο πρώτους άξονες, ενώ στους δύο τελευταίους άξονες απαντώνται αναφορές μόνο στην Α' και Γ' τάξη του Λυκείου. Η Β' Λυκείου, περιλαμβάνει αναφορές μόνο στις προτεινόμενες δραστηριότητες.

Τελική εκτίμηση είναι ότι για τη διδασκαλία βασικών διδακτικών ενοτήτων, δεν γίνεται χρήση

κατάλληλων πατερικών έργων, όπως για παράδειγμα «η Εξαήμερος» του Μεγάλου Βασιλείου για τη διδασκαλία της δημιουργίας του κόσμου. Τα πατερικά κείμενα παρουσιάζουν ανεξάντλητο πλούτο και θεματολογία και θα μπορούσαν να ενταχθούν στη διδασκαλία των περισσότερων, αν όχι όλων, των διδακτικών ενοτήτων. Η επικαιρότητα και η δυναμική που παρουσιάζουν τα έργα των Πατέρων, τα καθιστά ως τα καταλληλότερα εκπαιδευτικά εργαλεία για τη διδασκαλία σύγχρονων ζητημάτων. Η ένταξη των Πατέρων στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά συγγράμματα όλων των τάξεων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κρίνεται αναγκαία, γιατί δύνανται να δώσουν απαντήσεις σε πνευματικά ερωτήματα και αναζητήσεις. Για αυτό, εκτιμούμε ότι πρέπει να κατέχουν κεντρική θέση στη σύγχρονη σχολική θρησκευτική αγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πειραματική εφαρμογή διδακτικού σεναρίου για τη δημιουργία του κόσμου

4. Διδακτική πρόταση

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζεται ο σχεδιασμός και η πειραματική εφαρμογή ενός διδακτικού σεναρίου για τη δημιουργία του κόσμου. Το διδακτικό σενάριο αποτελείται από μια σειρά δραστηριοτήτων που καλείται να εφαρμόσει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να πετύχει τους στόχους που τέθηκαν. Μέσα από αυτό καθίσταται σαφής ο ρόλος του εκπαιδευτικού αλλά και των διδασκομένων. Το παρόν διδακτικό σενάριο απευθύνεται σε μαθητές/-τριες της Β' τάξης του Λυκείου, αφού η συγκεκριμένη ενότητα περιλαμβάνεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της παραπάνω τάξης. Στο σχεδιασμό του διδακτικού σεναρίου χρησιμοποιήθηκαν ψηφιακά εργαλεία και εφαρμόστηκε συγκεκριμένη διδακτική μέθοδος. Η διάρκειά του ορίστηκε στις 4 διδακτικές ώρες και εφαρμόστηκε πειραματικά στο 2ο Γενικό Λύκειο Χίου. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε σχετική αξιολόγηση όπως αναλύεται στις ενότητες που ακολουθούν. Μέσα από αυτό το εγχείρημα καθίσταται σαφές ότι η χρήση των πατερικών κειμένων για τη διδασκαλία συγκεκριμένων θεματικών ενοτήτων του μαθήματος των θρησκευτικών είναι απαραίτητη και αποτελεσματική.

4.1. Οι σκοποί και το περιεχόμενο της σχολικής θρησκευτικής αγωγής

Η θρησκευτικότητα αποτελούσε πάντοτε έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου. Η θρησκευτική αγωγή έρχεται να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη και ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες διαμορφώνεται και ο σκοπός της. Η σύγχρονη σχολική θρησκευτική αγωγή μεταδίδει το ηθικό και θρησκευτικό ιδεώδες (Δανασσής - Αφεντάκης, 2018) και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης εφοδιάζοντας τους διδασκόμενους με γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις. Οι μαθητές έχουν πάντα μεταφυσικές αναζητήσεις και σε αυτά τα ερωτήματα έρχεται να δώσει απαντήσεις το μάθημα των Θρησκευτικών, μέσα από νέες διδακτικές προσεγγίσεις (Τσαγκαρλή - Διαμάντη, 2013). Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταλαμπαδεύει στους μαθητές τη δυναμικότητα της Ορθόδοξης Χριστιανικής Παράδοσης

και τις δογματικές αλήθειες της Χριστιανικής πίστης, αξιολογώντας και αξιοποιώντας τα πορίσματα των επιστημών που ασχολούνται με την παιδεία και την ανθρώπινη συμπεριφορά (Περσελής, 2010) και γι' αυτό ακολουθεί συγκεκριμένα βήματα, ανάλογα με την ανταπόκριση και την πνευματική ωρίμανση των διδασκομένων (Κογκούλης, 2016).

Ο σκοπός του μαθήματος των Θρησκευτικών, μεταξύ άλλων, είναι η ηθική καλλιέργεια των μαθητών και η ανάδειξή τους σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες με ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπο και τη ζωή. Παράλληλα, μεταδίδει πολιτιστικές αξίες και μεταλαμπαδεύει την παράδοση (Κογκούλης, 2003· Στογιαννίδης, 2017· Κομνηνού, 2012). Οι συμπεριφορές αυτές και οι αξίες, που κατακτά ο μαθητής μέσω της βιωματικής προσέγγισης, εφαρμόζονται στην καθημερινότητα και αντανακλώνται στις ανθρώπινες συναναστροφές (Κόπτης, 2005). Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο εκπαιδευτικός ως μεσολαβητής ανάμεσα στους εκπαιδευόμενους και την προσφερόμενη γνώση, η οποία επιφέρει επιθυμητά και μόνιμα αποτελέσματα όταν κατακτιέται βιωματικά από τους ίδιους τους μαθητές (Πυργιωτάκης, 2011). Μέριμνα, λοιπόν, της εκπαίδευσης πρέπει να αποτελεί η παροχή αυθεντικής παιδείας μέσω της θρησκευτικής αγωγής, η συνέχιση της ελληνορθόδοξης κληρονομιάς και η καλλιέργεια αρετών, ήθους, δεξιοτήτων και στάσεων ζωής (Κογκούλης, 2019). Ειδικότερα, τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται πολύς λόγος για τον χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση και διατυπώνονται διάφορες απόψεις σχετικά με το θέμα. Ζητούμενο είναι η προοπτική του μαθήματος προς το νέο, χωρίς αυτό να σημαίνει απομάκρυνση από τη ζώσα Παράδοση του Χριστιανισμού, αλλά μέσα από την καλλιέργεια της ταυτότητας του προσώπου να προάγει την ετερότητα (Δεσπότης, 2019).

Επιβάλλεται, επομένως, μία υγιής θρησκευτική αγωγή που να αφουγκράζεται τις αναζητήσεις που γεννιούνται κατά τη διάρκεια της παιδικής – εφηβικής ψυχικής ανάπτυξης και που να ακολουθεί τις γενικότερες εξελίξεις στον τομέα της Παιδαγωγικής και Διδακτικής (Κομνηνού, 2012). Η σύγχρονη σχολική πραγματικότητα πρέπει να παρέχει αγωγή και δεν δικαιούται να γίνεται απλός αναμεταδότης γνώσεων αδιαφορώντας μπροστά στις αναζητήσεις, τους προβληματισμούς και τα ερωτήματα των παιδιών – εφήβων (Δεληκωσταντής, 2009). Πόσω μάλλον δεν δικαιούται να παρεμποδίζει τις μεταφυσικές

αναζητήσεις και τη θρησκευτική ανάπτυξη των νέων. Η θρησκευτική αγωγή επιτελεί απαιτητικό και πολυδιάστατο έργο και η έλλειψη υγιούς θρησκευτικής αγωγής ενέχει τον κίνδυνο να καταλήξουμε ή σε θρησκευτική αδιαφορία ή σε νοσηρή θρησκευτικότητα (Δεληκωσταντής, 2009). Γι' αυτό σημαντικό ρόλο έχει η προσωπικότητα του εκπαιδευτικού, ο οποίος οφείλει να διαμορφώσει κλίμα αγάπης, ελευθερίας και αμοιβαίας συνεργασίας στη μαθητική ομάδα, καλλιεργώντας τη λογική και την κρίση των εκπαιδευομένων, χωρίς να λειτουργεί αυταρχικά και δογματικά (Ρεράκης, 2010). Ο εκπαιδευτικός και η όλη στάση του απέναντι στους μαθητές αποτελεί σημαντικό παράγοντα του τρόπου προσέγγισης ενός διδακτικού αντικειμένου από αυτούς (Πυργιωτάκης, 2011).

Επιπροσθέτως, η σχολική θρησκευτική αγωγή υπό το πρίσμα του Ορθόδοξου πνεύματος προβάλλει διαχρονικά μηνύματα και ένα μοντέλο πνευματικής ανθρώπινης επικοινωνίας, που αντιδιαστέλλεται στην απρόσωπη και επιφανειακή επικοινωνία των σύγχρονων τεχνοκρατικών κοινωνιών (Γαϊτάνης, 2008). Τα επιτεύγματα της τεχνολογίας προσφέρουν πληθώρα πληροφοριών και ένα είδος επικοινωνίας και διαπροσωπικών σχέσεων, που όμως δεν εμβαθύνουν στο ανθρώπινο πνεύμα και γι' αυτό παραμένουν επιφανειακά. Δεν ικανοποιούν τις πνευματικές και μεταφυσικές αναζητήσεις του ανθρώπου και τον αντιμετωπίζουν ως μονάδα και όχι ως πρόσωπο. Η Ορθοδοξία αντιπροτείνει την πνευματική επικοινωνία μέσα από τις διαπροσωπικές σχέσεις και την κοινωνία προσώπων (Γαϊτάνης, 2008).

Μία σημαντική παράμετρος της ανάπτυξης της σχολικής Θρησκευτικής Αγωγής, στο σύγχρονο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και σε σχέση με τις ευρύτερες εξελίξεις (Κομνηνού, 2012), επιτυγχάνεται μέσω της ομαδοσυνεργασίας, είναι η αποδοχή «διαφορετικών» ομάδων, που ακριβώς μέσα από την επαφή με το «διαφορετικό» και το «ξένο», η Ορθόδοξη παράδοση αυτοπροσδιορίζεται, δηλώνει τον χαρακτήρα της και συμβάλλει στη διαμόρφωση εθνικής και ταυτόχρονα οικουμενικής συνείδησης (Βασιλόπουλος, 2008). Το μάθημα των Θρησκευτικών βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις διαπροσωπικές σχέσεις και στις σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μέσα από την αποδοχή της ετερότητας. Αναπτύσσονται, δηλαδή, διαπροσωπικές αλληλοσυμπληρούμενες σχέσεις, που προάγουν

την αυτενέργεια και την ισοτιμία των εκπαιδευομένων (Ρεράκης). Ο Postic (1998) υποστηρίζει ότι ο μαθητής ανακαλύπτει τον δρόμο του μέσα από τον δρόμο των άλλων, σαν να καθρεφτίζεται στον άλλο και να μεταβάλλεται χάρη στη στροφή προς τον άλλο και επιστροφή στον εαυτό του (Postic, 1998). Εξάλλου, από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του ο Χριστιανισμός επέδειξε πρωτοφανές άνοιγμα προς κάθε κατεύθυνση, διαλεγόμενος και ακρωμένος τους πάντες. Ωστόσο, ο οικουμενικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού δεν ακυρώνει τη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας, γεγονός που πιστοποιείται και από σχετικές έρευνες των τελευταίων δεκαετιών (Δεσπότης, 2019).

Η σχολική Θρησκευτική Αγωγή παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες, όπως η χρήση συμβολικής γλώσσας, με την οποία καλούνται να εξοικειωθούν οι διδασκόμενοι και να αντιληφθούν ότι αυτή η «λογικά παράξενη» γλώσσα των Γραφών αποκαλύπτει βαθύτερα νοήματα. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η κατάθεση προσωπικών βιωμάτων τους, αποτελώντας ένα είδος εμπειρικής γνώσης. Συχνά επίσης, συγχέονται οι σχέσεις επιστημονικής και θρησκευτικής γνώσης. Οι μαθητές θεωρούν ασυμβίβαστα αυτά τα δύο μεγέθη, αν όχι συγκρουόμενα, προσπαθώντας να εφαρμόσουν μια ορθολογική ερμηνεία των θρησκευτικών φαινομένων (Βασιλόπουλος, 2008).

Για την επίτευξη των παραπάνω, το μάθημα των Θρησκευτικών υιοθετεί όλες τις νέες μεθόδους διδασκαλίας καθώς και σύγχρονες ουσιαστικές πρακτικές (Κομνηνού, 2018). Η ανεστραμμένη διδασκαλία, η κινητή μάθηση, ακόμα και η ρομποτική, είναι κάποιες από τις καλές πρακτικές διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών, που αποτελεί ένα σύγχρονο μάθημα απευθυνόμενο στον σύγχρονο άνθρωπο (Παύλου, 2020). Ένα άλλο καινοτόμο χαρακτηριστικό της σύγχρονης Θρησκευτικής αγωγής είναι η ένταξή της στο πλαίσιο του κριτικού θρησκευτικού γραμματισμού, υποδηλώνοντας έτσι το σύγχρονο χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών (Πεπές, 2015). Αυτό σημαίνει την ικανότητα εφαρμογής της αποκτηθείσας γνώσης σε επίπεδο κοινωνικό, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες, ούτως ώστε η εκάστοτε αποκτηθείσα γνώση να αποβαίνει πρακτικά εφαρμόσιμη και λειτουργική (Baynham, 2002).

4.2. Το διδακτικό σενάριο

4.2.1. Περίληψη

Το παρακάτω διδακτικό σενάριο αποτελεί μια προσπάθεια αξιοποίησης των πατερικών κειμένων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αξιοποιείται ένα πατερικό κείμενο του Μεγάλου Βασιλείου στη διδασκαλία της δημιουργίας του κόσμου, όπως αυτή περιγράφεται στο βιβλίο της Γένεσης. Το κείμενο που αξιοποιήθηκε περιλαμβάνεται στην Εξαήμερο (PG 29b) που ερμηνεύει με τρόπο γλαφυρό και συνάμα διαυγή, έννοιες και ορολογίες που περιγράφουν τη δημιουργία του κόσμου (Σάκκος, 1973).

Το διδακτικό σενάριο, διάρκειας τεσσάρων (04) διδακτικών ωρών, απευθύνεται σε μαθητές της Β' τάξης του Λυκείου. Αντικείμενο της διδασκαλίας αποτελεί η ερμηνεία μέρους του κειμένου της Γένεσης, βάσει αποσπάσματος από την Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου. Η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί είναι αυτή του εποικοδομητισμού (κονστρουκτιβισμού), και σκοπός είναι οι μαθητές/τριες να αντιληφθούν τη διδασκαλία του Χριστιανισμού σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου αλλά και τη συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας στην ερμηνεία των Γραφών και τη διατύπωση της Ορθόδοξης διδασκαλίας.

Λέξεις – κλειδιά: Θρησκευτικά, δημιουργία κόσμου, Εξαήμερος, Μέγας Βασίλειος.

4.2.2. Φιλοσοφία διδακτικής πρότασης

Μία από τις βασικές διδασκαλίες της Ορθόδοξης Θεολογίας είναι αυτή της δημιουργίας του κόσμου. Η συγκεκριμένη διδασκαλία εμπεριέχεται στο 1^ο κεφάλαιο του βιβλίου της Γένεσης της Παλαιάς Διαθήκης. Εκεί με τρόπο αλληγορικό περιγράφονται σταδιακά οι έξι μέρες της Δημιουργίας και τονίζεται η γενεσιουργός δύναμη αυτής της δημιουργίας, ο Θεός, μέσα από πλήθος ανθρωπομορφικών εκφράσεων. Αυτή η διδασκαλία αποτελεί μία από τις διδακτικές ενότητες της Β' τάξης του Λυκείου. Ωστόσο, είναι απαραίτητο οι έφηβοι μαθητές/τριες να κατανοήσουν τα βαθύτερα νοήματα των Ιερών κειμένων και να αντιληφθούν ότι αυτά, μέσα από την αλληγορία, εκφράζουν μια ανώτερη αλήθεια και πραγματικότητα. Επιπλέον,

παίρνουν απαντήσεις σε χρόνια εφηβικά ερωτήματα σχετικά με τη σχέση επιστήμης και θρησκείας, αν είναι σχέση έντασης και διαμάχης ή αν η καθεμία από αυτές έχει ξεχωριστό πεδίο δράσης και έρευνας.

Για την επίτευξη των παραπάνω θεωρήθηκε σκόπιμο η διδασκαλία της συγκεκριμένης ενότητας να γίνει μέσα από την οπτική των Πατέρων της Εκκλησίας, οι οποίοι στα έργα τους ερμηνεύουν τη Γραφή και καταγράφουν την μία αποκεκαλυμμένη αλήθεια. Το κείμενο που επιλέχθηκε είναι από την Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου, του κατεξοχήν ερμηνευτή της δημιουργίας του κόσμου. Συγχρόνως, ο Μέγας Βασίλειος, εκτός από Άγιος Ιεράρχης, αποτελεί και πρότυπο μόρφωσης. Έτσι, οι μαθητές/τριες της συγκεκριμένης τάξης, διανύοντας την εφηβική περίοδο της ζωής τους, αντιλαμβάνονται τη σύνδεση πίστης και επιστήμης, και ότι τα δύο αυτά μεγέθη δεν είναι ασυμβίβαστα. Μέσα από τη διατύπωση ερωτημάτων, αμφιβολιών, διαφωνιών και συγκρούσεων, δύνανται να καταλήξουν σε σαφή συμπεράσματα και κυρίως να αντιληφθούν την αναγκαιότητα των Πατέρων της Εκκλησίας στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό σημαίνει ότι η γνώση που κατακτούν δεν πρέπει να αποτελεί μια απλή θεωρητική γνώση αλλά να έχει άμεση συνάφεια με τη ζωή και πρακτική εφαρμογή (Πηγιάκη, 2003).

Επιπρόσθετα, μέσα από την ομαδική εργασία επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση, η αυτογνωσία, η αυτοκυριαρχία, ο αλληλοσεβασμός και η ανάπτυξη της προσωπικότητας των εφήβων. Καλλιεργείται η αντικειμενικότητα της σκέψης τους από την αντιπαράθεση και αλληλοσυμπλήρωση απόψεων στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργασίας (Μάνος, 2003). Οι έφηβοι, λόγω του ιδιαίτερου ψυχισμού που παρουσιάζουν σε αυτή την ηλικία, έχουν έντονες αναζητήσεις και ανησυχίες σε θέματα υπαρξιακά για τα οποία αναζητούν πειστικές απαντήσεις. Σε τέτοιου είδους μεταφυσικές αναζητήσεις καλούμαστε να τους προσεγγίσουμε με σεβασμό και κατανόηση, ώστε να ανταποκριθούμε στους στόχους και τις απαιτήσεις του μαθήματος (Δρίτσας, 2002). Ειδικότερα, οι προκλήσεις του αιώνα μας επιβάλλουν, ώστε μέσα από τη θρησκευτική αγωγή, να αναδειχθούν ολοκληρωμένες προσωπικότητες με διαμορφωμένη θρησκευτική συνείδηση και ταυτότητα, που θα παραμένει ακέραιη από τις επιρροές της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης (Κογκούλης, 2017).

4.2.3. Μεθοδολογία

Η μέθοδος διδασκαλίας που θα εφαρμοστεί είναι το μοντέλο ομαδικής έρευνας (group investigation). Η συγκεκριμένη μέθοδος συνδυάζει την έρευνα και την κοινωνική αλληλεπίδραση, δημιουργώντας μια κοινότητα μάθησης. Ενδείκνυται στη συνεργατική μελέτη και ανάδειξη γνώσεων – ιδεών, καθώς και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων (Ματσαγγούρας, 2011). Η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία καλλιεργεί τις διαπροσωπικές σχέσεις των διδασκομένων κοινωνικοποιώντας τους, ενώ παράλληλα επηρεάζει θετικά την ψυχολογία τους και αναπτύσσει το γνωστικό τους πεδίο (Ματσαγγούρας, 2000).

Επιπλέον, οι μαθητές/τριες μέσα από διερευνητικές δραστηριότητες, όπως διατύπωση ερωτημάτων, συλλογή και επεξεργασία πληροφοριών, εξαγωγή πορισμάτων, σύγκριση με αντίθετες θέσεις, ανακαλύπτουν και οικοδομούν οι ίδιοι τη γνώση και καταλήγουν σε συμπεράσματα (Κομνηνού, 2018). Καθοριστικός είναι ο ρόλος του εκπαιδευτικού, που ανάλογα με τον βαθμό παρέμβασής του διαμορφώνει την αντίστοιχη μορφή διδασκαλίας. Όσο λιγότερο παρεμβαίνει ο εκπαιδευτικός, τόσο περισσότερο καλλιεργούν οι μαθητές την αυτενέργειά τους και την εμπλοκή τους στην ανακάλυψη της γνώσης (Ματσαγγούρας, 2004).

4.3. Η διδακτική παρέμβαση

4.3.1. Τίτλος διδακτικού σεναρίου

«Η Δημιουργία του κόσμου»

4.3.2. Διάρκεια διδακτικού σεναρίου

Το διδακτικό σενάριο θα διαρκέσει τέσσερις (04) διδακτικές ώρες.

4.3.3. Ένταξη του διδακτικού σεναρίου στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών

Το διδακτικό σενάριο εντάσσεται στο Αναλυτικό πρόγραμμα Σπουδών της Β' τάξης του Λυκείου. Το αντίστοιχο σχολικό εγχειρίδιο περιλαμβάνει τη σχετική Διδακτική Ενότητα 1.3: Ο Θεός δημιουργός του κόσμου, στη Θεματική Ενότητα 1: Ο Θεός. Οι μαθητές στις αμέσως προηγούμενες Διδακτικές Ενότητες έχουν ήδη διδαχθεί σχετικά με την αναζήτηση του Θεού

και για την αποκάλυψη του Θεού στον κόσμο. Έχουν, επίσης, διδαχθεί στην Α' τάξη του Γυμνασίου σχετικά με τα Ιερά κείμενα της Αγίας Γραφής, τη θεοπνευστία, τον Κανόνα και τη γλώσσα της Αγίας γραφής.

4.3.4. Ομάδα – Στόχος

Το διδακτικό σενάριο απευθύνεται σε έφηβους μαθητές/τριες ηλικίας 16-17 ετών, της Β' τάξης του 2^{ου} Γενικού Λυκείου Χίου. Η ομάδα αποτελείται από μαθητές/τριες και των δύο φύλων, αστικού περιβάλλοντος νησιωτικής - επαρχιακής περιοχής. Το μορφωτικό επίπεδο θεωρείται ικανοποιητικό, ενώ ελάχιστοι προέρχονται από οικογένειες οικονομικών μεταναστών. Οι μαθητές/τριες λόγω της ηλικίας τους διατυπώνουν έντονους προβληματισμούς, αναζητήσεις και αμφισβητήσεις για θέματα που σχετίζονται με τον Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Η προέλευση και η δημιουργία του κόσμου είναι ένα από τα θέματα που απασχολεί τους έφηβους και καταθέτουν σχετικά ερωτήματα αναζητώντας απαντήσεις. Η πατερική διδασκαλία έρχεται να δώσει απαντήσεις στη σχετική διήγηση της Γένεσης για τη δημιουργία του κόσμου, μέσα από το έργο του Μεγάλου Βασιλείου «Ομιλίες εννέα εις την Εξαήμερον» (PG 29b).

4.3.5. Σκοπός του διδακτικού σεναρίου

Σκοπός του διδακτικού σεναρίου είναι οι μαθητές να προσεγγίσουν μέσα από έργα του Μεγάλου Βασιλείου τη σχετική διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης για τη δημιουργία του κόσμου και να αντιληφθούν πώς η πατερική διδασκαλία ερμηνεύει την Αγία Γραφή.

4.3.6. Στόχοι του διδακτικού σεναρίου

Οι στόχοι του διδακτικού σεναρίου διατυπώθηκαν σύμφωνα με την ταξινόμια του Bloom, αναθεωρημένη από τους Anderson & Krathwohl (2001) και κατατάσσονται σε γνωστικούς, ψυχοκινητικούς και συναισθηματικούς (Bloom, 1956). Συγκεκριμένα, μετά την ολοκλήρωση της διδασκαλίας, οι μαθητές αναμένεται να είναι σε θέση:

Γνώσεις:

- Να ερμηνεύουν τα πατερικά κείμενα.
- Να συνδέουν την πατερική διδασκαλία με τη διδασκαλία του Χριστιανισμού.
- Να εξηγήσουν τη δημιουργία του κόσμου μέσα από τα πατερικά κείμενα.
- Να επιλέγουν κατάλληλα ψηφιακά εργαλεία για την απόκτηση γνώσεων.
- Να συνθέτουν πληροφορίες μετά από σχετική αναζήτηση και συλλογή.

Δεξιότητες:

- Να αναλύουν θέσεις και απόψεις σχετικά με την προέλευση του κόσμου.
- Να ελέγχουν τη σχέση του Χριστιανισμού για τη δημιουργία του κόσμου με άλλες θεωρίες.
- Να εφαρμόζουν πνεύμα συνεργασίας και ομαδικότητας.
- Να ανακαλύπτουν τρόπους επικοινωνίας συζητώντας και ανταλλάσσοντας απόψεις.
- Να διαχειρίζονται αντιπαραθέσεις με διάλογο και κατάλληλα επιχειρήματα.
- Να επιλύουν ερωτήματα που σχετίζονται με τη δημιουργία του κόσμου.

Στάσεις και αξίες:

- Να αισθανθούν τη συμβολή των πατερικών κειμένων στην ερμηνεία των Γραφών.
- Να συνεργάζονται για τη διεκπεραίωση εργασιών που τους ανατέθηκαν.
- Να συζητούν και να καταλήγουν σε ασφαλή συμπεράσματα.
- Να αντιπαραβάλλουν θεωρίες και διδασκαλίες διαφορετικής προέλευσης.
- Να εκτιμήσουν τη διαχρονικότητα και την αξία του έργου των Πατέρων της Εκκλησίας.

4.3.7. Μοντέλο διδασκαλίας

Η θεωρία μάθησης που θα ακολουθηθεί στο συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο, είναι του εποικοδομητισμού (κονστрукτιβισμού), η οποία έχει επίκεντρο τους μαθητές, επιδιώκοντας την ενεργοποίησή τους και την ενεργή εμπλοκή τους στην αναζήτηση και κατάκτηση της γνώσης. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού αποσκοπεί στη δημιουργία συνεργατικού κλίματος

μεταξύ των μαθητών (Κομνηνού, 2018). Σκοπός είναι να ανακαλύψουν οι ίδιοι τη γνώση και να την οικοδομήσουν ακολουθώντας συγκεκριμένα στάδια βασιζόμενοι και σε προϋπάρχουσα γνώση. Δεν επιδιώκεται η άμεση μετάδοση της γνώσης από τον εκπαιδευτικό, όπως συμβαίνει στην παραδοσιακή διδασκαλία, αλλά ο ρόλος του είναι υποστηρικτικός και καθοδηγητικός (Slavin, 2007). Οι μαθητές μιας σχολικής τάξης, δύνανται, χρησιμοποιώντας προϋπάρχουσες γνώσεις να οδηγηθούν στην ανακάλυψη νέας γνώσης μέσα από την αναζήτηση λύσεων σε διάφορα ζητήματα (Glaserfeld, 1995).

4.3.8. Υλικοτεχνική υποδομή – πόροι

Για την εφαρμογή του διδακτικού σεναρίου απαιτούνται το σχολικό εγχειρίδιο, ηλεκτρονικός υπολογιστής, σύνδεση στο διαδίκτυο, βιντεοπροβολέας και εκτυπωτής. Χώρος εφαρμογής επιλέχθηκε η αίθουσα διδασκαλίας (1^η και 4^η διδακτική ώρα), η οποία διαθέτει ηλεκτρονικό υπολογιστή, βιντεοπροβολέα, σχολικό πίνακα και σύνδεση στο διαδίκτυο για την αναζήτηση και προβολή σχετικού εποπτικού υλικού. Η 4^η και 5^η διδακτική ώρα εφαρμόστηκε στο εργαστήριο πληροφορικής. Αξιοποιήθηκαν οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ) για τη δημιουργία εννοιολογικού χάρτη αλλά και το σχολικό εγχειρίδιο για ατομική εργασία και μελέτη. Στον εκτυπωτή εκτυπώθηκαν τα απαραίτητα φύλλα εργασίας.

4.3.9. Ανάπτυξη διδακτικού σεναρίου

<p>1^η Διδακτική ώρα (αίθουσα διδασκαλίας)</p>	<p>1^η φάση 20': ενημέρωση των μαθητών/τριων και καταγραφή απόψεων: Οι μαθητές/τριες ενημερώνονται από τον διδάσκοντα για το θέμα της διδακτικής ενότητας. Στη συνέχεια, καλούνται ατομικά να καταγράψουν απορίες και σκέψεις που τους γεννιούνται σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου. Ακολουθεί ανάγνωση των ερωτημάτων,</p>
---	--

	<p>ομαδοποίησή τους και καταγραφή στον πίνακα.</p> <p>2^η φάση 15': προβολή βίντεο: προβάλλεται στον βιντεοπροβολέα σχετικό βίντεο (διάρκειας 14:50) που αφηγείται τη διήγηση της Γένεσης για τη δημιουργία του κόσμου.</p> <p>3^η φάση 10': ταξινόμηση εικόνων: στη φάση αυτή οι μαθητές/τριες καλούνται να τοποθετήσουν στη σωστή σειρά τις εικόνες που τους δίνονται στο 1^οατομικό φύλλο εργασίας.</p>
<p>2^η Διδακτική ώρα (εργαστήριο πληροφορικής)</p>	<p>1^η φάση 10': ανάγνωση Βιβλικής διήγησης: οι μαθητές/τριες ανατρέχουν στις σελίδες 15-17 του σχολικού τους εγχειριδίου και διαβάζουν ατομικά την περικοπή <i>Γένεση 1, 1-31</i>.</p> <p>2^η φάση 10': ορισμός ομάδων: ο εκπαιδευτικός διαχωρίζει τους μαθητές/τριες σε έξι ισάριθμες ομάδες ως εξής: καλεί έξι (06) εθελοντές, οι οποίοι ορίζονται συντονιστές και θα σχηματίσουν ισάριθμες ομάδες. Ο καθένας επιλέγει για την ομάδα του ένα φιλικό του άτομο, καθώς και δύο άτομα με τα οποία δεν έχουν στενή φιλική σχέση. Έτσι επιτυγχάνεται ο σχηματισμός έξι ισάριθμων και ομοιογενών ομάδων. Στη συνέχεια, κάθε ομάδα επιλέγει με κλήρο μία από τις έξι ημέρες της Δημιουργίας.</p> <p>3^η φάση 25': καταγραφή δημιουργημάτων ανά ημέρα: σε αυτή τη φάση οι ομάδες μελετούν ξανά το κείμενο της Γένεσης και καταγράφουν κωδικοποιημένα τα δημιουργήματα της ημέρας</p>

	<p>που έχουν αναλάβει. Έπειτα, οι ομάδες χρησιμοποιώντας την πλατφόρμα bubbl.us δημιουργούν έναν εννοιολογικό χάρτη, όπου κάθε ομάδα αναγράφει τα δημιουργήματα της ημέρας που κατέγραψε.</p>
<p>3^η Διδακτική ώρα (εργαστήριο πληροφορικής)</p>	<p>1^η φάση 20': ανάγνωση αποσπάσματος πατερικού κειμένου: στη φάση αυτή ο εκπαιδευτικός ενημερώνει επιγραμματικά τους μαθητές/τριες για την Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου και οι ομάδες ανατρέχουν στον συγκεκριμένο ιστότοπο προκειμένου να αποκομίσουν σφαιρική άποψη για τις ομιλίες της Εξαήμερου. Εν συνεχεία, επισκέπτονται τον ακόλουθο ιστότοπο και διαβάζουν ένα απόσπασμα από τη δεύτερη ομιλία του Μεγάλου Βασιλείου με τίτλο «<i>περί του άορατος ην η γη και ακατασκεύαστος</i>».</p> <p>2^η φάση 25': καταγραφή επιχειρημάτων: στη φάση αυτή οι μαθητές/τριες αφού εμβαθύνουν στο προηγούμενο κείμενο καλούνται να συμπληρώσουν το 2^ο ατομικό φύλλο εργασίας.</p>
<p>4^η Διδακτική ώρα (αίθουσα διδασκαλίας)</p>	<p>1^η φάση 30': ορισμός ομάδων - αντιλογία: οι μαθητές/τριες χωρίζονται σε δύο ισάριθμες ομάδες ως εξής: τοποθετούνται στη σειρά αλφαβητικά σύμφωνα με το μικρό τους όνομα. Στη συνέχεια ανά δύο και εναλλάξ από την αρχή και στο τέλος σχηματίζουν δύο ομάδες. Με κλήρωση η κάθε ομάδα θα αναλάβει να διατυπώσει επιχειρήματα σχετικά με τη δημιουργία του</p>

	<p>κόσμου, εκ μέρους της επιστήμης και της Θρησκείας αντίστοιχα.</p> <p>2^η φάση 15': πόρισμα για την συμβολή των Πατέρων της Εκκλησίας στην ερμηνεία των Γραφών. Στη φάση αυτή η ολομέλεια μέσα από ελεύθερη συζήτηση, καταλήγει στο πόσο και πώς μπορεί να συμβάλει ένα πατερικό κείμενο στην ερμηνεία της Αγίας Γραφής.</p>
--	--

4.3.10. Αξιολόγηση – δυνατότητες επέκτασης του διδακτικού σεναρίου

Το θέμα της δημιουργίας του κόσμου είναι ένα θέμα που απασχολεί πάντα τους έφηβους και εγείρει ερωτήματα και αναζητήσεις. Παράλληλα, δημιουργούνται φαινομενικά αντικρουόμενες απόψεις και συχνά αλληλοαναιρούμενες θέσεις αναφορικά με τη διδασκαλία της θεολογίας και τις θεωρίες της επιστήμης,. Τις αναζητήσεις αυτές καλούμαστε να διαφωτίσουμε, οδηγώντας τους έφηβους στην αναζήτηση απαντήσεων μέσα από το παραπάνω διδακτικό σενάριο.

Η αξιολόγηση του εν λόγω διδακτικού σεναρίου βασίστηκε στον βαθμό επίτευξης των διδακτικών στόχων που τέθηκαν αρχικά. Αξιολογήθηκε, δηλαδή, ο βαθμός απόκτησης γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων από μέρους των διδασκομένων. Η αξιολόγηση, λοιπόν, αφορούσε στις θεολογικές γνώσεις σχετικά με τη δημιουργία του κόσμου που αποκόμισαν οι διδασκόμενοι, εφαρμόζοντας συγκεκριμένο πατερικό κείμενο για τη διδασκαλία της παραπάνω ενότητας. Παράλληλα, αξιολογήθηκε ο βαθμός καλλιέργειας της κριτικής σκέψης, της συνεργασίας και της επικοινωνίας των μαθητών. Τέλος, διερευνήθηκε ο βαθμός ικανοποίησής τους ως προς την αξία των πατερικών κειμένων και ως προς τον τρόπο χρήσης τους στη διδασκαλία.

Η αξιολόγηση εκτείνεται σε τρεις άξονες, σύμφωνα με την τριγωνοποίηση των δεδομένων (Κομνηνού, 2018) και πραγματοποιήθηκε από τους διδασκόμενους, τον διδάσκοντα

εκπαιδευτικό που εφάρμοσε την παραπάνω διδακτική πρόταση και τον παρατηρητή εκπαιδευτικό που τη σχεδίασε. Εφαρμόστηκε η μέθοδος του ερωτηματολογίου, το οποίο αποτελούνταν από ερωτήσεις κλειστού τύπου με πεντάβαθμη κλίμακα μέτρησης, περιλαμβάνοντας απαντήσεις από το «συμφωνώ απόλυτα» έως το «διαφωνώ απόλυτα». Το ερωτηματολόγιο δόθηκε στους διδασκόμενους στο τέλος της διδακτικής παρέμβασης και οι θεματικές που περιλάμβανε αφορούσαν στις διδακτικές μεθόδους, στον βαθμό αυτενέργειας των μαθητών, στα αποτελέσματα της διδασκαλίας, στο διδακτικό υλικό και στην ικανοποίηση.

Ομοίως, απάντησε σε αντίστοιχο ερωτηματολόγιο ο εκπαιδευτικός που εφάρμοσε τη διδακτική παρέμβαση, ενώ καταγράφηκαν παρατηρήσεις από τον εκπαιδευτικό που την σχεδίασε, αυτοαξιολογώντας την και εντοπίζοντας παραλείψεις, δυσκολίες ή αστοχίες. Επιπλέον, μέσω της παρατήρησης αξιολόγησε την πορεία της διδακτικής παρέμβασης κατά την εφαρμογή της και κατά πόσο οι μαθητές ανταποκρίθηκαν. Τέλος, συνεκτιμήθηκαν όλα τα δεδομένα για να εκτιμηθεί η επίτευξη των διδακτικών στόχων που αρχικά τέθηκαν.

Οι μαθητές γενικά έδειξαν ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο θέμα και οι διαφορετικές προσεγγίσεις από πλευράς επιστήμης και θεολογίας τους κέντρισε το ενδιαφέρον. Μέσα από τη διαδικασία της αντιπαράθεσης καλλιέργησαν την επιχειρηματολογία τους, ενώ ήρθαν σε επαφή με ψηφιακά μέσα και με την Πατερική διδασκαλία. Αντιλήφθηκαν το πνεύμα των Πατέρων της Εκκλησίας και τη διαχρονικότητά τους. Το κλίμα διδασκαλίας μέσα από την ομαδοσυνεργασία, με την οποία έδειξαν εξοικειωμένοι, ήταν ευχάριστο και δημιουργικό. Ωστόσο, μία τέτοιου είδους διδασκαλία απαιτεί σχεδιασμό, προετοιμασία και διάθεση των κατάλληλων μέσων. Απαιτείται, επίσης, επάρκεια διδακτικών ωρών για την εφαρμογή μιας μεγαλύτερης ενδεχομένως διδακτικής παρέμβασης, που να καλύπτει το παραπάνω θέμα σε ευρύτερο φάσμα.

Το παρόν διδακτικό σενάριο μπορεί να επεκταθεί σε επίπεδο project, ερευνώντας ολόκληρο το έργο του Μεγάλου Βασιλείου «Ομιλίες εννέα εις την Εξαήμερον». Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ομαδική μορφή διδασκαλίας που παρουσιάζει ευελιξία και ελευθερία στην

επιλογή και διατύπωση του θέματος (Frey, 2015). Στην περίπτωση αυτή συμμετέχουν εξίσου ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές, οι οποίοι μέσα από το ομαδοσυνεργατικό πνεύμα αναπτύσσουν πρωτοβουλίες. Η διάρκεια ενός Project ποικίλει, γεγονός που δεν περιορίζει χρονικά την έρευνα πάνω στο συγκεκριμένο θέμα (Κογκούλης, 2003) και μας δίνει τη δυνατότητα να αναπτυχθούν γνώσεις και δεξιότητες μέσα από μαθητοκεντρικές διαδικασίες μάθησης (Κομνηνού, 2018). Μέσα, λοιπόν, από τη συγκεκριμένη μέθοδο έρευνας, οι μαθητές μπορούν να ανακαλύψουν γνώσεις, διερευνώντας στο σύνολό του και διεξοδικά το θέμα της δημιουργίας του κόσμου. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα σύγκρισης με τις αντίστοιχες απόψεις της επιστήμης.

5. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Ολοκληρώνοντας την παρούσα έρευνα καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στυλοβάτες της Ορθόδοξης διδασκαλίας αποτελούν η Αγία Γραφή και η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας. Η Αγία Γραφή συνιστά κείμενο θεόπνευστο, ενώ η Παράδοση διαμορφώνεται μέσα στην Πατερική διδασκαλία, όπως αυτή διατυπώθηκε μετά από Αγιοπνευματικό φωτισμό των Πατέρων και αποτυπώθηκε στις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων. Συνεπώς, η αξία των πατερικών έργων παραμένει ανεκτίμητη και γι' αυτό η μελέτη τους είναι ζωτικής σημασίας.

Η αξιοποίηση των πατερικών έργων επιβάλλεται στη σύγχρονη θρησκευτική αγωγή, εφόσον μέσα σε αυτά εμπεριέχεται ανεξάντλητος παιδαγωγικός πλούτος, που εντοπίζεται στα προσωπικά βιώματα των Πατέρων καθιστώντας τους πρότυπα αγιότητας, ζωής και παιδαγωγικής. Μέσα από το πολυδιάστατο έργο τους διδασκόμαστε όλοι, εκπαιδευτικοί και εκπαιδευόμενοι, αφού οι ίδιοι αποτέλεσαν πρότυπο της κοσμικής αλλά και της κατά Θεόν σοφίας.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας με τα έργα τους θεράπευαν προβλήματα της εποχής τους, τα οποία είναι διαχρονικά. Γι' αυτό τα πατερικά κείμενα μπορούν να αξιοποιηθούν σε ευρεία κλίμακα προσφέροντας θεολογική γνώση αλλά και καθοδήγηση σε ποικίλα προβλήματα και αδιέξοδα. Οι προβληματισμοί και αναζητήσεις του σύγχρονου ανθρώπου και ιδιαίτερα των νέων μπορούν να βρουν απάντηση μέσα στην ανεξάντλητη πατερική γραμματεία, η οποία αποτελεί πολύτιμη κληρονομιά. Μέσα από την ποικιλία θεμάτων που παρουσιάζει μπορεί να παρασχεθεί αγωγή με τρόπο μοναδικό και διαχρονικό.

Η σύγχρονη κοινωνία καθημερινά βομβαρδίζεται με αναρίθμητα μηνύματα, που έχουν ως αποτέλεσμα την κατάλυση ηθικών αξιών και την υποτίμηση της ανθρώπινης ζωής. Μέσα από τα πατερικά κείμενα δύναται να διδαχθεί κανείς όχι μόνο δυσνόητα θεολογικά θέματα, αλλά και θέματα που απασχολούν την καθημερινότητα της σύγχρονης ζωής. Έτσι, μπορούν να προληφθούν και να αντιμετωπιστούν καταστάσεις, οι οποίες εξαπλώνονται ραγδαία στη

σύγχρονη κοινωνία, όπως η βία, η εγκληματικότητα, ο σχολικός εκφοβισμός, η ενδοοικογενειακή βία, ο ρατσισμός, τα στερεότυπα, η κοινωνική ανισότητα και τόσα άλλα, που καλούμαστε καθημερινά να αντιμετωπίσουμε ως πολίτες και ως εκπαιδευτικοί.

Στην έρευνα που διενεργήθηκε στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εντοπίστηκε αριθμός πατερικών κειμένων, που θεωρούμε ότι δεν ανταποκρίνεται πλήρως στις απαιτήσεις της σύγχρονης θρησκευτικής αγωγής. Η αξιοποίηση των Πατέρων κρίνεται ανεπαρκής, και μάλιστα σε διδακτικές ενότητες, που η διδασκαλία τους θα μπορούσε να γίνει αποκλειστικά μέσα από έργα Πατέρων. Κάποια από τα πατερικά κείμενα που περιλαμβάνονται στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης περιορίζονται μόνο σε μία πρόταση. Ακόμα και η θεωρητική προσέγγιση των όρων «Πατέρες της Εκκλησίας», «πατερική διδασκαλία» κ.α. είναι επιφανειακή, ασαφής και χωρίς λογική αλληλουχία.

Για όλους τους παραπάνω λόγους κρίνεται απαραίτητη η αξιοποίηση της πατερικής θεολογίας στη σύγχρονη θρησκευτική αγωγή και - γιατί όχι - η ένταξη αυτόνομου μαθήματος Πατερικών Κειμένων, που θα αξιοποιεί τον πλούτο της πατερικής γραμματείας. Επιπλέον, η Ορθοδοξία είναι πίστη και πράξη και μέσα από τη θρησκευτική αγωγή σηματοδοτεί την ιδιαίτερη πολιτιστική μας ταυτότητα, ενταγμένη σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Ανάλογες επιμορφωτικές δράσεις για τους εκπαιδευτικούς σχετικά με την αξιοποίηση της πατερικής θεολογίας στη θρησκευτική αγωγή, θα ήταν απαραίτητες, αφού μέσω αυτών μπορεί να προαχθεί η πατερική σκέψη και η εποικοδομητική χρήση των πατερικών κειμένων στη σχολική θρησκευτική αγωγή. Επιπλέον, η διοργάνωση σχετικών θεολογικών – παιδαγωγικών συνεδρίων και παρόμοιων δραστηριοτήτων, όπως ενδοσχολικές επιμορφωτικές δράσεις, μαθητικοί διαγωνισμοί, project κ.α., θα συνεπικουρούσαν στην επίτευξη του παραπάνω στόχου.

Η παρούσα έρευνα περιορίστηκε στα τρέχοντα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Μια επόμενη έρευνα θα μπορούσε να

αφορά στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο παρελθόν και μέσα από συγκριτική μελέτη να διεξαχθούν συμπεράσματα ως προς τη χρήση των πατερικών κειμένων.

Βιβλιογραφία

- Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, R. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., . . . Wittrock, M. C. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. (L. W. Anderson, & D. R. Krathwohl, Επιμ.) New York: Longman.
- Babbie, E. (2018). *Introduction to social research*. Αθήνα: Κριτική.
- Baur, C. (1959). *John Chrysostom and his time* (Τόμ. 1). London Glasgow: Sands & Co. LTD.
- Baynham, M. (2002). *Πρακτικές γραμματισμού*. (Μ. Αραποπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bloom, B. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. New York.
- Caruso, I. A. (1953). *Ψυχανάλυσις και σύνθεσις της υπάρξεως*. (Α. Π. Καραντώνης, Μεταφρ.) Αθήνα.
- dschool*. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 8, 2023, από <https://dschool.edu.gr/>: <https://dschool.edu.gr/>
- Endokimov, P. (1970). Το μυστήριο του Λόγου. *Ο Ζωντανός Λόγος, Πνευματικών Συμποσιων περί Αγίας Γραφής*. Αθήνα: Ευαγές Ίδρυμα Όσιος Ιωάννης ο Ρώσσο.
- Florofsky, G. (2018). *Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*. (Π. Μικροπανδρεμένου, Μεταφρ.) Αθανάσιος Αλτζίδης.
- Frey, K. (2015). *Η μέθοδος "Project", Μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη*. (Κ. Μάλλιου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Glaserfeld, E. V. (1995). A constructivist approach to teaching. (L. P. Steffe, & J. Gale, Επιμ.) *Constructivism in Education*.
- Kölbl, C. (2010, 1). Qualitative and quantitative approaches in the research of historical learning. Potentials and limitations. *International Journal of Research on History Didactics, History Education, And History Culture*(7).
- Migne, J. (1860). *Patrologia Graeca* (Τόμ. 63).
- Migne, J. (1862). *Patrologia Graeca* (Τόμ. 58).
- Migne, J.-P. (1886). *Patrologia Graeca* (Τόμ. 35).
- Postic, M. (1998). *Η μορφωτική σχέση*. (Δ. Χ. Τουλούπης, Μεταφρ.) GUTENBERG.
- Slavin, R. E. (2007). *Εκπαιδευτική ψυχολογία: Θεωρία και πράξη*. (Κ. Μ. Κόκκινος, Επιμ., & Ε. Εκκεκάκη, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Smith, C. (2000). Content analysis and narrative analysis. (H. Reis, & C. Judd, Επιμ.) *Handbook of research methods in social and personality psychology*, σσ. 313-335.
- Tixeront, J. (1930). *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne, La Théologie Anténicéenne* (Τόμ. I). Paris.
- Willing, C. (2015). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην Ψυχολογία. Εισαγωγή*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αγγελόπουλος, Ι. Κ. (2011). Διδακτική προσφορά των Πατερικών Κειμένων. *Κοινωνία*(54).
- Αγουρίδης, Σ. (2008). *Ερμηνευτική των ιερών κειμένων. Προβλήματα - μέθοδοι εργασίας στην ερμηνεία των Γραφών*. Άρτος Ζωής.
- Αθανασόπουλος, Ι. Φ. (2007). Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Επί τη συμπληρώσει 1600 ετών από της κοιμήσεώς του. *Χρυσοστομικό Συμπόσιο, Η προσωπικότητα και η Θεολογία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Αλμπανάκη, Ξ. (Επιμ.). (χ.χ.). *Θρησκευτικά, Η μαρτυρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο, Γ' Γυμνασίου*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας, Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος". Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>
- Αλμπανάκη, Ξ. (Επιμ.). (χ.χ.). *Ορθόδοξη πίστη και λατρεία, Α' Λυκείου*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος". Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>
- Αραμπατζής, Χ. Α. (2016). *Πατερική Ερμηνευτική*. Θεσσαλονίκη: Ostracon Publishing.
- Αραμπατζής, Χ. Α. (2014). *Ανθολόγηση της Πατερικής Γραμματείας, Από τον Α' έως τον ΙΘ' αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Ostracon Publishing.
- Αραμπατζής, Χ. Α. (2020). *Εκκλησιαστική Γραμματολογία και Κείμενα της Πατερικής Γραμματείας*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.
- Αραμπατζής, Χ. Α. (2020). *Θέματα Εκκλησιαστικής γραμματολογίας και Πατερικής ερμηνευτικής*. Θεσσαλονίκη: Ostracon Publishing.
- Βασιλόπουλος, Χ. Κ. (2008). *Σχολική Θρησκευτική Αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Βουλγαράκη - Πισίνα, Ε. (2004). *Νεοτερικότητα και Σχολική Θρησκευτική Αγωγή*. Αθήνα: Μαΐστρος.
- Βρεττός, Ι. Ε., & Καψάλης, Α. Γ. (2014). *Αναλυτικά προγράμματα, Θεωρία, έρευνα και πράξη* (Ε' εκδ.). Αθήνα: Διάδραση.
- Γαϊτάνης, Β. (2008). *Homo Mediator και Homo Theologicus. Διαλεκτική των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και Θεολογίας της Κοινωνίας. Διαστάσεις και δυνατότητες μιας ορθόδοξης "επικοινωνιακής θεολογίας" στο μεταμοντέρνο κόσμο*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Γαϊτάνης, Β. (2008). *Από την επικοινωνία στην κοινωνία*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Γλάρος, Α. Β. (2019). *Αναζητήσας Ευρέ, Μελέτες Εκκλησιαστικής Γραμματείας*. Αθήνα: Gutenberg.

- Γοντικάκης, Β. (2002). *Φως Χριστού Φαίνει Πάσι*. Ιερά Μονή Ιβήρων.
- Δανασσύς - Αφεντάκης, Α. Κ. (2018). *Εισαγωγή στην παιδαγωγική: Θέματα της παιδαγωγικής επιστήμης - παιδαγωγική ανθρωπολογία, παιδαγωγική ηθική* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Γρηγόρης.
- Δεληκωσταντής, Κ. (2009). Το μάθημα των Θρησκευτικών: ταυτότητα και προοπτικές. Στο Κ. Μπελέζος (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Θεολογική Σχολή.
- Δεληκωσταντής, Κ. Ζ. (2009). *Η σχολική θρησκευτική αγωγή μεταξύ Παιδαγωγικής και Θεολογίας*. Αθήνα: Έννοια.
- Δεσπότης, Σ. (2019). *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19ο στον 21ο αιώνα: Ζητήματα, Προκλήσεις και Προοπτικές με τη "ματιά" της Βιβλικής Θεολογίας*. Αθήνα: Έννοια.
- Δεσπότης, Σ., Παύλου, Ν., & Στογιαννίδης, Α. (χ.χ.). *Θέματα από την Αγία Γραφή, Α' Εκκλησιαστικού Γυμνασίου*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος".
- Δετοράκης, Θ. (1979). *Κοσμάς ο Μελωδός, Βίος και έργο*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών.
- Δρατσέλας, Κ. Ν. (1975). *Διδακτική των Θεολογικών Μαθημάτων* (Τόμ. Α' Πορεία Διδασκαλίας). Αθήνα.
- Δρίτσας, Δ. Λ. (2002). *Πρακτικός οδηγός για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ευδωρίδου, Ε., & Καρακασίδης, Θ. (2017). *Ακαδημαϊκή γραφή* (3η εκδ.). Εκδόσεις Τζιόλα.
- Ζαφειρόπουλος, Κ. (2015). *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Αθήνα: Κριτική.
- Θεοδώρου, Α. (2007). Αι σχέσεις του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου προς την αρχαία ελληνική παιδεία και φιλοσοφία. *Χρυσοστομικό Συμπόσιο, Η προσωπικότητα και η Θεολογία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Θεοδώρου, Ε. Δ. (1969). *Ανθολόγιον Πατερικών Κειμένων διά τας τρεις ανωτέρας τάξεις του Γυμνασίου*. Εν Αθήναις: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.
- ΙΕΠ Ιστορική Συλλογή. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 9, 2023, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/index.html>
- Ιερόθεος. (2010, Ιανουάριος). Η Θεολογία στην Ελλάδα της δεκαετίας του '60. *Εκκλησιαστική Παρέμβαση*(162).
- Ιερόθεος. (2011). *Εμπειρική Δογματική της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας, κατά τις προφορικές παραδόσεις του π. Ιωάννου Ρωμανίδη* (Τόμ. Α').
- Ιωαννίδης, Φ. Σ. (2004, 11 22). Η χρήση των πατερικών κειμένων στη διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος. *Επιμορφωτική ημερίδα θεολόγων*. Άρτα.

- Καρδαμάκης, Μ. (1993). *Ορθόδοξη Πνευματικότητα, Η αυθεντικότητα του ανθρώπινου ήθους* (Δεύτερη εκδ.). Αθήνα: Ακρίτας.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2017). *Ιστορία της Θρησκευτικής σχολικής εκπαίδευσης στη Νεότερη Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2003). *Διδακτική των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2003). *Διδακτική των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη α.ε.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2016). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2017). *Το παιδί και ο έφηβος στη λατρευτική ζωή της Ορθόδοξης Καθολικής Εκκλησίας: συμβολή στη λατρευτική αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κογκούλης, Ι. Β. (2019, Ιανουάριος - Αύγουστος). Το καλούμενο μάθημα των Θρησκευτικών ως μάθημα αυθεντικής παιδείας και ελληνορθόδοξης κληρονομιάς. *Κοινωνία*(60). Ανάκτηση 12 20, 2023, από <https://koinonia.petheol.gr/index.php/koinonia/article/view/32>
- Κόλτσιου - Νικίττα, Ά. (2002). *Το κύρος των Πατέρων της Εκκλησίας, Μια ανέκδοτη επιστολική πραγματεία*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Κομνηνού, Ι. (2012). Η Ευρωπαϊκή διάσταση του μαθήματος των θρησκευτικών. Η συμβολή του στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, (Διδακτορική Διατριβή). *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική Σχολή - Τμήμα Θεολογίας*. Αθήνα.
- Κομνηνού, Ι. (2018). *Η Χριστιανική Αγωγή στον 21ο αιώνα - Θεωρία και Πράξη - Τόμος Γ΄. Ευρωπαϊκά και διεθνή εκπαιδευτικά προγράμματα*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Κομνηνού, Ι. (2018). *Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ Ευρωπαϊκά και διεθνή εκπαιδευτικά προγράμματα* (Τόμ. Γ'). ΕΛΛΗΝΟΕΚΔΟΤΙΚΗ.
- Κομνηνού, Ι. (2018). *Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ, ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ, Θεωρίες μάθησης, μοντέλα διδασκαλίας, Αναλυτικά Προγράμματα, διδακτικές προσεγγίσεις* (Τόμ. Α'). ΕΛΛΗΝΟΕΚΔΟΤΙΚΗ.
- Κόπτσης, Α. (2005). *Η βιωματική διδασκαλία των θρησκευτικών εννοιών: θεωρητική προσέγγιση - πειραματική εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (Επιμ.). (χ.χ.). *Θρησκευτικά Β' Λυκείου, Χριστιανισμός και Θρησκευόμενα*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος". Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (Επιμ.). (χ.χ.). *Χριστιανισμός και σύγχρονος κόσμος, Θρησκευτικά Γ' Λυκείου*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας, Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος". Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>

- Λιάκουρας, Κ., & Γλάρος, Α. (χ.χ.). *Εκκλησιαστική Ιστορία και Πατέρες και θεολόγοι της Εκκλησίας, Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας, Γ' Εκκλησιαστικού Γυμνασίου* (Τόμ. Β). Υπουργείο παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος".
- Μάνος, Κ. Γ. (2003). *Παιδαγωγική ψυχολογία - Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2000). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας. Στρατηγικές διδασκαλίας: Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη* (Τόμ. 2). Αθήνα: Gutenberg - Παιδαγωγική σειρά.
- Ματσαγγούρας, Η. (2011). *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2004). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας. Η σχολική τάξη: χώρος - ομάδα - πειθαρχία - μέθοδος*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η. (χ.χ.). *Η Καινοτομία των Ερευνητικών Εργασιών στο Νέο Λύκειο*. ΥΠΟΥΡΓΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ".
- Μαυρίδης, Α. (2005). *Θεολογικές και παιδαγωγικές απόψεις στη διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου, Μια θεωρητική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη α.ε.
- Μεταλληνός, Γ. (2007, 11 08). *Ορθόδοξη Ομάδα Δογματικής Έρευνας*. Ανάκτηση 10 2023, από https://www.oodegr.com/oode/grafi/genika/8eopneustia_grammatos_1.htm
- Μουστάκης, Β. (1967). *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* (Τόμ. 10). Αθήνα: Αθ. Μαρτίνος.
- Μουτσούλας, Η. Δ. (1997). *Εισαγωγή εις την Πατρολογία*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1997). *Γλώσσα και παιδεία στους Τρεις Ιεράρχες*. Αθήνα.
- Μπονίδης, Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού Βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας: Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νικολαΐδης, Ν. Ι. (2019). *Θέματα Πατερικής Θεολογίας*. Θεσσαλονίκη.
- Νόμος 3432/3-2-2006. (χ.χ.). *Εθνικό τυπογραφείο*. Ανάκτηση 11 6, 2023, από <https://www.et.gr/>
- Ξωχέλλης, Π. (2019). *Εισαγωγή στην παιδαγωγική. Θεμελιώδη προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης* (9η εκδ.). Αφοι Κυριακίδη, ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
- Παπαγεωργίου, Κ. (2007). *Πατέρων λόγος και διδαχή, Ανθολόγιο Πατερικών Κειμένων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (1994). *Πατρολογία Α'*. Αθήνα.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (1990). *Πατρολογία Β'*. Αθήνα.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (1991). *Γρηγόριος ο Θεολόγος, Σπουδή του βίου και του έργου του*. Αθήνα: Αρμός.

- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (2007). *Ελληνική φιλοσοφία και παιδεία στον Ιωάννη Χρυσόστομο. Χρυσοστομικό Συμπόσιο, Η προσωπικότητα και η Θεολογία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (2008). *Η ζωή ενός Μεγάλου, Βασίλειος Καισαρείας*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (2021). *Μεγάλοι σταθμοί της Θεολογίας, Πατέρες της Εκκλησίας, Εισαγωγή Β', Γ' & Δ' αιώνες [επιτομή]* (Τρίτη εκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παπαδόπουλος, Σ. Γ. (2022). *Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Η ζωή του - Η δράση του - Οι συγγραφές του - Η σκέψη του - Η προσφορά του - Η μεγαλοσύνη του*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Παπαευαγγέλου, Π. Σ. (1985). *Η διδακτική των Πατερικών Κειμένων στη Γ' τάξη του Γυμνασίου, Βοήθημα για τους διδάσκοντες*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά.
- Παύλου, Ν. (2020). *Το μάθημα των Θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο. Προτάσεις επικαιροποίησης του μαθήματος*. Λάρισα.
- Πεπές, Ε. (2015). *Θρησκευτικός γραμματισμός: ερμηνείες και παρερμηνείες*. Στο Σ. Μιχελουδάκης (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών: προβληματισμοί - επισημάνσεις - προτάσεις*. Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής - Χριστιανικής Παιδαγωγικής, Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Περσελής, Ε. Π. (1994). *Χριστιανική αγωγή και σύγχρονος κόσμος, θέματα θεωρίας και πράξης της χριστιανικής αγωγής*. Αθήνα: Αρμός.
- Περσελής, Ε. Π. (1998). *Το μάθημα των θρησκευτικών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύναξη(65)*.
- Περσελής, Ε. Π. (2007). *Σχολική Θρησκευτική Αγωγή, Μελετήματα*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Περσελής, Ε. Π. (2010). *Κατήχηση και Παιδεία: Μελετήματα Χριστιανικής Θρησκευτικής Αγωγής*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Πηγιάκη, Π. (2003). *Προετοιμασία, σχεδιασμός και αξιολόγηση της διδασκαλίας. Διδακτική μεθοδολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε. (2011). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Ρεράκης, Η. (2010). *Η σχολική θρησκευτική αγωγή ως αγωγή αγάπης και ελευθερίας. Επιστημονική ημερίδα: Τα θρησκευτικά ως μάθημα αναζήτησης αλήθειας και ζωής*. Νεάπολη Θεσσαλονίκης: Ιερά Μητρόπολις Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως.
- Ρεράκης, Η. Μ. (χ.χ.). *Ο "άλλος" στο ελληνικό σχολείο: Ορθόδοξη χριστιανοπαιδαγωγική θεώρηση*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Ρωμανίδης, Ι. Σ. (2004). *Πατερική Θεολογία*. (Α. Δαμασκηνός, Επιμ.) Θεσσαλονίκη: Παρακαταθήκη.

- Σάκκος, Σ. Ν. (1973). *Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Βασιλείου Καισαρείας του Μεγάλου άπαντα τα έργα, Εξαήμερος* (Τόμ. 4). (Β. Σ. Ψευτόγκας, & Θ. Ν. Ζήσης, Επιμ.) Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις "Γρηγόριος ο Παλαμάς".
- Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, Α. (2007). Η διδασκαλία των λόγων του Ιωάννου του Χρυσοστόμου κατά την Τουρκοκρατία στο πλαίσιο του μαθήματος της Ρητορικής. *Χρυσοστομικό Συμπόσιο, Η προσωπικότητα και η Θεολογία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Στάθης, Γ. Θ. (2006). *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας, και πανομοιότυπος έκδοσις του καλοφωνικού στιχηρού της Μεταμορφώσεως "Προτυπών την ανάστασιν", μεθ' όλων των ποδών και αναγραμματισμών αυτού, εκ του Μαθηματαρίου του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος* (6η εκδ.). Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας.
- Στογιαννίδης, Α. (2017). Το Μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση: ένα Μάθημα Θέσεων, Στοχασμού και Ερμηνείας. *Σύνθεση: Ηλεκτρονικό περιοδικό τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.* Ανάκτηση 12 22, 2023, από <https://ejournals.lib.auth.gr/synthesis/article/view/5630/5526>
- Στογιαννίδης, Α. (Επιμ.). (χ.χ.). *Θρησκευτικά Α' Γυμνασίου, Ένα ταξίδι ζωής, η συνάντηση Θεού και ανθρώπου μέσα από τις Βιβλικές διηγήσεις*. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας, Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος". Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>
- Στογιαννίδης, Α. (Επιμ.). (χ.χ.). *Θρησκευτικά, Η Εκκλησία: πορεία ζωής μέσα στην ιστορία, Β' Γυμνασίου*. ΑΘΗΝΑ: ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». Ανάκτηση 12 1, 2023, από <https://iep.edu.gr/el/>
- Τσαγκαρλή - Διαμάντη, Ε. (2001). *Σχεδιασμός αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας Πατερικών Κειμένων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (σε επίπεδο Γ' Γυμνασίου)* (2η εκδ.). Αθήνα: Λύχνος.
- Τσαγκαρλή - Διαμάντη, Ε. (2002). *Τα Πατερικά Κείμενα ως μάθημα Θρησκευτικών στα αναλυτικά προγράμματα του 1968 και 1976* (2η εκδ.). Αθήνα: Λύχνος.
- Τσαγκαρλή - Διαμάντη, Ε. (2013, 12 9). *Πανελλήνιος Ένωσης Θεολόγων*. Ανάκτηση 12 31, 2013, από <https://petheol.gr/>: <https://petheol.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%B1-%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%84%CE%B5%CF%82/%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7/%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE/200-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%B9>
- Τσάμης, Δ. Γ. (1992). *Εκκλησιαστική Γραμματολογία, Από την αποστολική εποχή ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Τσάμης, Δ. Γ. (2008). *Εκκλησιαστική Γραμματολογία και κείμενα Πατερικής γραμματείας, Από την Αποστολική εποχή μέχρι το τέλος της Βυζαντινής περιόδου*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.

- Φειδάς, Β. Ι. (1992). *Εκκλησιαστική ιστορία* (Τόμ. Α'). Αθήναι.
- ΦΕΚ 2067/Β/24-9-2009. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 8, 2023, από <https://www.et.gr/>.
- ΦΕΚ 4438/Β/25-9-2021. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 8, 2023, από <https://www.et.gr/>.
- ΦΕΚ 698/4-3-2020. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 19, 2023, από <https://www.et.gr/>.
- ΦΕΚ 699/4-3-2020. (χ.χ.). Ανάκτηση 11 19, 2023, από <https://www.et.gr/>.
- Φούσκας, Κ. (1983). Τα Πατερικά Κείμενα στη Γενική Εκπαίδευση. *Κοινωνία*.
- Φούσκας, Κ. Μ. (1994). *Θέματα πατρολογίας*. Αθήνα: Συμμετρία.
- Φυτράκης, Α. Ι. (1945). *Παιδαγωγικά διδάγματα εκ των Πατερικών Αποφθεγμάτων*. Εν Αθήναις .
- Χαρώνης, Β. Δ. (1995). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Ιωάννου Χρυσοστόμου* (Τόμ. Γ'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. (1983). Η διδακτική των Πατερικών Κειμένων. *Κοινωνία*.
- Χαρώνης, Β. Δ. (1993). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μπερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. Δ. (1994). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου* (Τόμ. Β'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. Δ. (1996). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Ιωάννου Χρυσοστόμου* (Τόμ. Δ'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. Δ. (2002). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου* (Τόμ. Α). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. Δ. (2003). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου* (Τόμ. Β'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. Δ. (2004). *Παιδαγωγική Ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου* (Τόμ. Γ'). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη "Το Βυζάντιον".
- Χαρώνης, Β. (χ.χ.). *Σχέδια διδασκαλίας Πατερικών Κειμένων*. Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Χρήστου, Π. (2005). *Ελληνική Πατρολογία* (Τόμ. Ε'). Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.
- Χρήστου, Π. Κ. (1987). *Ελληνική Πατρολογία, Περίοδος Θεολογικής ακμής, Δ' & Ε' αιώνες* (Τόμ. Α'). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος "Το Βυζάντιον" Ελευθερίου Γ. Μερετάκη.
- Χρήστου, Π. Κ. (1987). *Ελληνική Πατρολογία, Περίοδος Θεολογικής ακμής, Δ' & Ε' αιώνες* (Τόμ. Γ'). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος "Το Βυζάντιον", Ελευθερίου Γ. Μερετάκη.
- Χρήστου, Π. Κ. (2003). *Εκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού* (2η εκδ., Τόμ. Β'). Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.

Χρήστου, Π. Κ. (2015). *Εκκλησιαστική γραμματολογία. Πατέρες και θεολόγοι του Χριστιανισμού* (Τρίτη εκδ., Τόμ. Α'). Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.

Παράρτημα:

Ιστότοποι που χρησιμοποιήθηκαν:

- <https://www.youtube.com/watch?v=ImmyDVxmXdw>
- http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/basil_the_great_six_days_of_creation.htm
- https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=636
- https://orthodoxoiorizontes.gr/Palaia_Diathikh_Biblio/H_dhmiourgia_tou_kosμου/H_dhmiourgia_tou_kosμου_ek_tou_mhdenos.htm

1^ο ΑΤΟΜΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

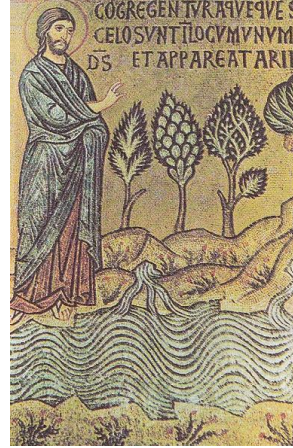
1. Μέσα στη διήγηση της Γένεσης για τη δημιουργία του κόσμου, με ποιο τρόπο αντιλαμβάνεστε την έννοια της εξέλιξης;

2. Δίνονται οι παρακάτω εικόνες ψηφιδωτών της δημιουργίας του κόσμου (Capella Palatina, Παλέρμο, 12^{ος} αι.). Τοποθετείστε τις σύμφωνα με τη σειρά που περιγράφει η διήγηση της Γένεσης.

Μέρα:

Μέρα:

Μέρα:

Μέρα:

Μέρα:

«Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.»

Υπογραφή: